HET LAND VAN AALST

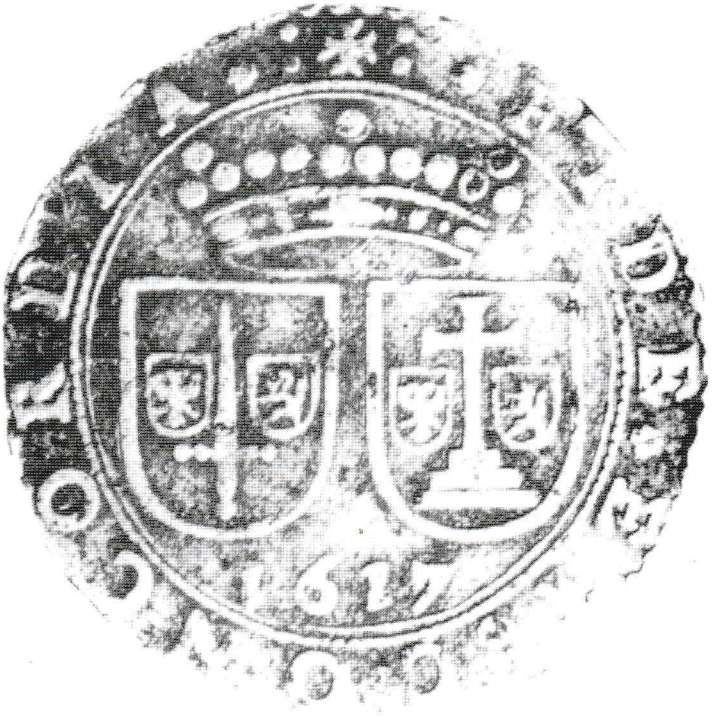

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Provincie Oost-Vlaanderen, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646 - BIC:BBRUBEBB
Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en + Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Bart Cherretté, Lieve De Mecheleer, Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot, Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen, Wilfried Vernaeve.

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst
tel. 053 21 63 30
e-mail: vdmieke@skynet.be
Redactiesecretariaat:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be
Website: http://www.hetlandvanaalst.be

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN HET LAND VAN AALST 2015 (met aanvullingen uit vorige jaren)

Georges VANDE WINKEL
Wilfried VERNAEVE

Met medewerking van Marcel Cock, Lieve De Mecheleer, Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Luc Robijns, Marc Uyttersprot, Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre

0. ALGEMEENHEDEN

Erfgoedverenigingen (008)

1 - CHERRETTÉ Marnix, *V.VAK-jaaroverzicht 2014*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (1), p. 14-15.

2 - DE SMET Anne, *Toespraak van de voorzitter op de jaarvergadering van 13 december 2014*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (1), p. 16-19.

3 - VAN OVERMEIRE Karim, *Wederwoord namens het schepencollege op de toespraak van de voorzitter*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (1), p. 20-21.

4 - VERCAUTEREN Gregory, *Nabij en verbonden : eerste resultaten van het visietraject over de erfgoedwerkingen*, - *Faro*, 18, 2015, (3), p. 40-45.
Onder meer over de Erfgoedcel Denderland.

Bibliografieën van tijdschriften (014)

5 - VAN TRIMPONT Marc, *Bibliografie Gerardimontium*, - *Gerardimontium*, 2015, (259), p. 24.

Vakbibliografieën (016)

6 - VANDE WINKEL Georges; VERNAEVE Wilfried, *Bibliografie van de geschiedenis van het Land van Aalst 2014 (met aanvullingen uit vorige jaren)*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (3), p. 177-232.

Boekgeschiedenis (09)

7 - DE SMET Lucien, *"Erfgoed, erfgoed" Balegem 1665 : een fraai missaal uit de befaamde Antwerpse drukkerij Plantin-Moretus*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (172), p. 109-112.

8 - [MEDIEVAL], *Medieval & Renaissance Manuscripts : Bible de l'Abbaye de Grammont*, - *London Sotheby's Auction Catalogue*, 2014, (11).

Verkoop van een miniatuurfolio (Henegouwen, Vlaanderen) uit de Geraardsbergse bijbel.

2. GODSDIENST

Heiligen. Heiligenverering (235.3)

9 - BEECKMANS Luk, *Bedevaartvaantjes uit onze parochies*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (4), p. 14-16.

10 - COCK Marcel, *Ave, O Beate Beatorum, Ter Beate Bartholomaee : relieken van Lipari (Italië) tot in Geraardsbergen*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (2), p. 93-132.

11 - DE PRIJCK Mieke, *Nederbrakelaars op bedevaart naar Lourdes in 1931*, - *Triverius*, 45, 2015, (2), p. 33-36.

12 - GOEMINNE André, *De pelgrimstochten van Petrus Gustavus De Coninck, pastoor te Machelen-aan-de-Leie (1886-1909)*, - *Bijdragen tot de Geschiedenis en Folklore van Zulte*, 25, 2014-2015, p. 7-21.

Petrus Gustavus De Coninck (° Aalst 1843). Over zijn reizen naar het Heilig Land.

13 - VANDEWALLE Paul, *Patroonheiligen van de parochiekerken in het graafschap Vlaanderen op het einde van het Ancien Regime*, - *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 152, 2015, (1), p. 175-186.

Met de patroonheiligen van alle parochies van het Land van Aalst.

Kerkmeubilair. Kerkklokken (247)

14 - BAVAY Lut, *Meubels van Erpenaar Jozef De Somer in de kerk van Serskamp*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (3), p. 65-66.

15 - DE BLOCK Jozef, *De klokken van de O.-L.-V.-Bijstandkerk in Aalst - Mijlbeek*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (3), p. 76-79.

Broederschappen (255)

16 - DE SMET Lucien, *De stoottroepen van bisschop Bracq 1864-1888*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (171), p. 72-80.

17 - RYCKBOSCH Wouter; DECRAENE Ellen, *Household credit, social relations and devotion in the early modern economy : a case study of religious confraternities and credit relations in the Southern Netherlands*, - *Tijdschrift voor Sociale en Econonmische Geschiedenis*, 11, 2014, (1), p. 1-28.

Relatie tussen het lidmaatschap van een broederschap en informeel krediet en sociaal-economische relaties tussen de leden te Aalst.

18 - V[AN] H[AUWERMEIREN] F[rederik], *600 jaar Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën te Lede*, - *Ken uw Dorp*, 2015, (42), p. 9-56.

Parochies. Pastoors. Kosters (262)

19 - DERIEMAEKER Johan, *Over het leven van koster Deriemaeker*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (1), p. 22-25.

20 - VAN DOOREN Bart, *Kerkfabrieken in Vlaanderen : een erfenis van Napoleon voor de toekomst*, Brugge, Vanden Broele, 2015, IX-189 p.

21 - DE LOOSE Willy, *s'Gravenkerselaar wil weg van de parochie Mere*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (2), p. 3-5.

22 - MEIJNS Brigitte, *Het ontstaan van de Brugse parochies tijdens de vroege middeleeuwen : nieuwe inzichten bij een oud vraagstuk*, - *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 152, 2015, p. 3-81.

Met een algemeen uitgebreid nieuw inzicht in het vroegste ontstaan van parochies.

23 - PEERSMAN Jaak, *Het verhaal van Jacobus Henderickx, pastoor van Okegem (1756-1771)*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 40, 2015, (1-2), p. 32-40.
Premonstratenzer kanunnik van Ninove.

24 - POTS Luc, *Jef Anckaer, de laatste "zwisj" van Atom*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (1), p. 8-10.

25 - PREMEREUR André, *"Status Animarum" van 1844 : parochies Deftinge en Hemelveerdegem*, - *Triverius*, 45, 2015, (4), p. 33-36.

26 - ROMAN Frans, *Werk van de Akker, Boerenbond en Boerenjeugdbond Parike verwelkomen nieuwe pastoor in 1953*, - *Triverius*, 45, 2015, (4), p. 20-21.

27 - VAN DE PERRE Dirk, *Een nieuwe visie op de relatie tussen de parochiekerken van Sint-Bartholomeus en Sint-Lucas te Geraardsbergen*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (4), p. 245-282.

28 - VAN STEEN Marc, *Gouden priesterjubileum Michael Meersschaert*, - *De Kluizenaar*, 2015, (79), p. 33-36.
Pastoor van de Aalsterse Sint-Paulusparochie (1986-2009).

Liturgie (264)

29 - DE SCHRYVER Fredy, *Uit de "afroepboeken" van de O.-L.-V.-Hemelvaartkerk van Nieuwerkerken*, - *Liniaal*, 38, 2015, (1), p. 47-55; (3), p. 52-56; (4), p. 48-56.

Missionering. Volksmissies (266)

30 - DAELMAN André , *Pater Clement Daelman scheutist (1925-2014)*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (3), p. 75-81.

31 - DE VUYST Julien, *Fragmenten uit het geestelijk leven van Lede*, - *Ken uw Dorp*, 2015, (42), p. 57-66.

32 - D[E] L[OOSE] W[illy], *De H. Missies te Haaltert*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (3), p. 21-23; (4), p. 15-16.

33 - VAN DER SCHUEREN Laurens, *Winnik zond zijn zonen uit : het levensverhaal van Petrus en Jozef Kindekens [alternatieve titel op voorplat: 'The Kindekens story : het boeiende verhaal van twee broers, Winnikse missionarissen, die twee eeuwen geleden het licht zagen dat*

hen heeft gevoerd tot in Amerika ...'], Affligem, typoscript, 2014, IV-92 p.
Petrus Kindekens (Denderwindeke 1815-1873) werd vicaris-generaal van het bisdom Detroit (1842) en eerste rector van het Amerikaans college te Leuven (1857). Jozef Kindekens (Denderwindeke 1820-1892) was priester en zendeling in de bisdommen Detroit en Chicago.

Christelijke religieuze ordes (271)

34 - TEIRLINCK Frank, *Dom Beda (Jozef) Van Robays (1920-2005), monnik van Affligem en laatste onderpastoor van Meldert, - Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (3), p. 307-342.

35 - DE MAEYER Nicolas, *Cornelius Jansenius en de Affligemse hervormingsbeweging : de 'Oratio de interioris hominis reformatione' (1628), - Trajecta*, 24, 2015, (2), p. 265-284.

36 - DE KNIJF Roger, *Wichelse begijntjes in Dendermonde in de 19e eeuw, - Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 39, 2015, (1), p. 10-21.

37 - SAINT-ETIENNE. Centre européen de recherches sur les congrégations et ordres religieux, Colloque international (Saint-Étienne 2012) (CERCOR); EXCOFFON Sylvain (réd.), *Les chartreux et les élites, XIIe - XVIII siècles*, (*Analecta Cartusiana*, 298), Saint-Étienne, Centre européen de recherche sur les congrégations et les ordres religieux - CERCOR, 2013, 380 p.

38 - TIMMERMANS Francis, *Les fondateurs et bienfaiteurs des premières chartreuses belges Herne, Sint-Martens-Lierde*, - EXCOFFON Sylvain (réd.), *Les chartreux et les élites, XIIe - XVIII siècles*, (*Analecta Cartusiana*, 298), Saint-Etienne, Centre européen de recherche sur les congrégations et les ordres religieux - CERCOR, 2013, p. 123-128.
Met gegevens over de stichters van de kartuizerkloosters van Herne en Sint-Martens-Bos Lierde).

39 - JANSEN R., *Broederschap in de Orde van het Heilig Kruis 1210-2014, - Clairlieu : tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der Kruisheren*, 72, 2014, p. 3-129.
Met vermelding van Denderleeuw.

40 - JANSEN R., *Retrospectieve bibliografie van de geschiedenis van de Orde van het Heilig Kruis, - Clairlieu : tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der Kruisheren*, 73, 2015, p. 3-277.

41 - DENISE (zuster), *Zusters van de Verrezen Zaligmaker*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (1), p. 20-21.

42 - LEMMENS Daniël, *Constant Willem Van Crombrugghe, stichter van de Jozefieten en oprichter van het college*, - *Heemkundige Vereniging De Gonde*, 43, 2015, (4), p. 14-16.
Constant Willem Van Crombrugghe (Geraardsbergen 1789 - Gent 1865).

43 - LIESSENS Gerrit, *Aaigem : het klooster van de zusters en het huis van de onderpastoor*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (1), p. 9-15.

Reformatie. Anabaptisme (273)

44 - VAN MELKEBEKE Dirk, *Een anabaptist uit Sint-Antelinks in 1592 terechtgesteld te Gent*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (1), p. 8-10.

3. SOCIALE WETENSCHAPPEN

Demografie. Migratie (314)

45 - DE SCHRYVER Fredy, *100-jarige Marie Madeleine De Boeck overleden*, - *Liniaal*, 2015, (4), p. 18-20.

46 - GOOSSENS Evelien, *Arm en rijk gelijk in het kraambed? : sociale verschillen in kraambedsterfte in Aalst op het einde van de 19de eeuw*, Gent, UGent - Faculteit Letteren en Wijsbegeerte (onuitgegeven masterscriptie Geschiedenis), 2014, 134 p.
Full text beschikbaar op http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/162/470/RUG01-002162470_2014_0001_AC.pdf.

47 - BORLOO Chris, *Van Woubrechtegem naar Brussel*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (4), p. 17.

48 - BRUYLAND Herman , *Van plattelandsarmoede in Meldert naar stadsarmoede in de industriestad Lille : de familie Bruno uit Meldert*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (1), p. 88-94.

49 - CREVE Piet; MAES Daphné, *Project onder de loep : 'Vogels die niet vliegen gaan dood' 30jaar Ghanezen in Gent en Oost-Vlaanderen 30 jaar migratie en integratie*, - *Bladwijzer*, 2015, (13), p. 7-12.

50 - HAJTÓ Vera, *De 'Hongaartjes' : Belgisch-Hongaarse kinderacties (1923-1927 en 1946-48)*, - *KADOC-nieuwsbrief*, 2014, (6), p. 3-9.
Met vermelding van en foto's uit Denderleeuw en Moorsel.

Parlementen (328)

51 - BEECKMANS Luk, *Maria-Odila Vanden Berg(h)e : Vlaams-nationaliste, feministe : de tweede vrouwelijke senator in België, in Steenhuize-Wijnhuize geboren*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (2), p. 11-12.

Politieke partijen en bewegingen (329)

52 - [ACTA], *Acta amicorum Frans-Jos Verdoodt*, - *Wetenschappelijke Tijdingen*, 74, 2015, (4), p. 2-265.

Frans-Jos Verdoodt (° Moorsel 1939).

53 - [BEDEVAART], *Bedevaart van een aartsbisschop naar Aalst, stad van Daens*, - *Daens Vandaag*, 39, 2015, (3), p. 14-15.

54 - LEONARD André-Joseph, *Homilie door aartsbisschop André-Joseph Léonard*, - *Daens Vandaag*, 39, 2015, (3), p. 16-17.

55 - VERDOODT Frans-Jos, *De daensistische beweging : een sociaal-politieke opstand in Vlaanderen, buiten het socialisme om*, - *Wetenschappelijke Tijdingen*, 74, 2015, (3), p. 280-291.

56 - VERDOODT Frans-Jos, *De Roelanders en de Daensistische Beweging : een sociaal-politieke opstand in Vlaanderen, buiten het socialisme om*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (3), p. 233-242.

57 - DE KEGEL Joris, *De pijn Daensist te zijn*, Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2014, 271 p.

Brengt de (familie)geschiedenis van het daensisme in Kerksken, Denderhoutem en Haaltert vanaf de roelanders tot vandaag met een lange uitweiding over emigratie van het vlaamse-nationalisme naar Detroit. Full text op http://www.hkhaaltert.be/data/Boeken/DE PIJN+.pdf.

Sociaal-economische geschiedenis (33)

58 - VAN DER HELST Luc, *Bouwvergunningen en sociaal-economische ontwikkelingen in Aalst onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (2), p. 35-38.

Coöperaties. Gilden (334)

59 - BISSCHOP Chantal, *Meer dan boer alleen : een geschiedenis van de Landelijke Gilden, 1950-1990*, (*ICAG studies*, 2015 : 1), Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2015, 401 p.

60 - [V.VAK-PRIJS], *V.VAK-prijs voor 'Redt U Zelven : coöperatieve telde ooit 12.000 leden*, - *Daens Vandaag*, 39, 2015, (1), p. 20-21.

Financiën. Belastingen. Penningkohieren (336)

61 - DE CHOU Freddy; VAN CAUWENBERGE Christ, *De penningkohieren anno 1571 als genealogische en toponymische bron : de belastingplichtigen in en rond Geraardsbergen tijdens het schrikbewind van Alva*, (*Van Cauwenberge*, 2), s.l., Gerardimontium, 2015, 508 p.

62 - LIESSENS Gerrit, *Eeuwigdurende rente ten laste der gemeente Ayghem-Vleckem*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (4), p. 88-91.
Op het einde van de 18de eeuw.

63 - SOUFFREAU Georges, *De twintigste penning 1571 Steenhuize*, Woubrechtegem, in eigen beheer, 2015.

Handel (339)

64 - DE KONINCK Godelieve, *Nu met belgerinkel naar de winkel, toen na microgeroep kopen op de stoep*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 197-205.

Recht. Criminaliteit (34)

65 - PREVENIER Wallter; ARNADE Peter, *Onze gratie en genade : misdaad en vergiffenis in de Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, Houtekiet en Utrecht, Omniboek, 2015, 335 p.
Met vermelding van het Hof van Vrekkem (Vreckom, Denderwindeke) en de heerlijkheid Heetvelde (Oetingen, toen graafschap Henegouwen).

66 - [KUNSTDIEFSTAL], *Kunstdiefstal te Moorsel*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 138-139.

67 - DE SWAEF Walter, *Een wrede moord op kermis-statie in Erpe-Mere (1921)*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (2), p. 32-35.

68 - MOERMAN Guy, *De moord op Cies Boone*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (1), p. 4-7; (2), p. 4-9.
In 1913.

69 - [PASTOOR], *Pastoor voor het Hof van Beroep te Gent*, - *Heemkunde*

Houtem, 2, 2015, (2), p. 10-17.

70 - VAN DROOGENBROUCK Edgard, *Een jachtovertreding door Bernardus Reyntjens te Ruien in 1768*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (1), p. 48-52.

Erfrecht. Staten van Goed (347.6)

71 - DE SCHAMPHELAERE Jozef, *Staten van goed Land van Rode*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (169), p. 31-35; (170), p. 64-70; (171), p. 103-106; (172), p. 131-138.

Notariaat (347.961)

72 - BEECKMANS Luk, *Het voormalig notariaat De Deyn langs de Gentweg te Steenhuize*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (1), p. 11-14.

73 - SOUFFREAU Georges L., *Woubrechtegem in het notariaat van Jacobus Huleu (1806-1812), Karel Ignatius de Ruyter (1813-1819), Karel Moerman (1820-1821), Joannes Emanuel Maes (1821-1845), Karel Alexander de Ruyter (1846-1855) en van Jozef Frans Maria Verbrugghen (1855-1857) notarissen met kantoor te Herzele*, Woubrechtegem, in eigen beheer, 2015.

Politie. Veldwachters. Civiele bescherming (351.74)

74 - VERBEKE André; DE VRIESE Luc, *Stadsaanplakkers en veldwachters in de weer met notariële aanplakbiljetten*, - *Van Mensen en Dingen*, 13, 2015, (1), p. 46-49.
In Volkegem en Zottegem.

75 - LEMOINE Joëlle, *Sjampetter, sjampetter aan uw gat hangt nen letter*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (1), p. 3-31.
Vorige bijdrage opgenomen in de Bibliografie 2014 nr. 102.

76 - WILLE Eddy, *De vriendenkring van de vrijwillige bloedgevers bestaat 50 jaar (1965-2015)*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (4), p. 467-501.

Stadsgeschiedenis. Gemeentebesturen. Heerlijkheden (352)

77 - [8], *8 oktober 1950 : een dag die in het kleine dorpje Sint-Maria-Latem niet vlug zal vergeten worden*, - *De Zwalmgalm*, 20, 2015, (4), p. 26-27.
Burgemeester Germain Grijp verongelukt in een auto-ongeval.

78 - CHARON A., *Inventaire des archives du Ministère de l'Intérieur : dossiers de nomination des bourgmestres, 1919-1971 (1996)*, (*Algemeen Rijksarchief : inventarissen*, 585), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2015, 72 p.
Met gegevens voor de arrondissementen Aalst en Oudenaarde.

79 - DE CRITS Marc, *Commotie rond een politieke meeting op de Kluisberg*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (2), p. 37-40.
Een meeting door August Borms.

80 - DE MAEYER Steve, *Abbé Poulet en het kasteel van Opdorp (1923-1927)*, - *Ter Palen Heemkring Buggenhout*, 39, 2015, (4), p. 150-167.
M.v.v. het boek "Prosper Poullet en de politiek van zijn tijd" (1946) door Ludovic Moyersoen.

81 - DE SUTTER Prosper, *De politieke en bestuurlijke geschiedenis van Nieuwerkerken*, - *Liniaal*, 38, 2015, (2), p. 47-52.
Vorige bijdragen opgenomen in de Bibliografie 2014 nr. 107.

82 - DE TEMMERMAN Ludwig, *De gemeenteraden in Nederbrakel in de 19de eeuw*, - *Triverius*, 45, 2015, (2), p. 23-29; (3), p. 14-19.

83 - E. S., *François de Kerchove : burgemeester van Lede (1813-1815)*, - *Ken uw Dorp*, 2015, (42), p. 1-8.
François de Kerchove (Gent 1774 - Lede 1847).

84 - LEKENS Luc, *Gentbrugge eert zijn burgemeesters*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (171), p. 87-88.

85 - SCHOON Edmond, *Een genante geldzaak te Meldert in het jaar 1738*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (4), p. 448-454.

86 - VAN DER HELST Luc, *Burgemeesters van Aalst in de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (3), p. 61-64.

87 - VAN DER HELST Luc, *Wie was burgemeester Frans Blanckaert ?*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (4), p. 98-103.

88 - LALMANT Jean-Pierre, *Leenroerige en rechterlijke inrichting van het Land van Aalst*, - *Ken uw Dorp*, 2015, (42), p. 68-71.

Ministeries (354)

89 - AMARA M.; STRUBBE F., *Inventaris van het archief van het Ministerie van Openbare Werken : gesubsidieerde werken (overdrachten 1974-1977)*, (*Algemeen Rijksarchief : inventarissen*, 583), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2015, 99 p.
Met gegevens voor ons werkgebied op p. 24-27, 41-42, 57-59, 69 en 81-85.

90 - VANDEWEYER L., *Inventaris van het archief van het Ministerie van Financiën : Tijdelijke Dienst van de Belasting op het Kapitaal (1945-1997)*, (*Algemeen Rijksarchief : inventarissen*, 593), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2015, 720 p.
Dossiers van bedrijven die na de Tweede Wereldoorlog waren onderworpen aan de betaling van een belasting op het kapitaal, ingevoerd bij wet van 17 oktober 1945. Met vele vermeldingen.

Krijgsgeschiedenis (355)

91 - DE CLERCK Jan C.A., *Tweehonderd jaar geleden in de Faluintjes*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (4), p. 400-408.

92 - DE DECKER Lars, *Van de Vlaamse polders naar het pauselijke leger: de rekrutering van zouaven in de bisdommen Brugge en Gent (1860-1870)*, Leuven, KU Leuven - Faculteit Letteren - Master in de geschiedenis (onuitgegeven masterscriptie), 2015, 62 p.

Wereldoorlogen (355 WOI / 355 WOII)

93 - DE JONGE Arnold, *Waterloo! Waterloo! morne plaine*, - *Triverius*, 45, 2015, (3), p. 31-33.
Soldaten van Napoleon.

94 - D[E] L[OOSE] W[illy], *De loteling*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (2), p. 23-24.

95 - HITCHINSON Frans, *William Hitchinson : vanuit Engeland over Waterloo naar Deftinge*, - *Triverius*, 45, 2015, (3), p. 22-28.
William Hitchinson (1795-1869).

96 - MOONENS Serge, *Gooiks bloed voor Napoleon : honderden Gooikse jongens sneuvelen voor de keizer*, (*Bijdragen tot de Gooikse geschiedenis*, 35), Gooik, Heemkundige Kring van Gooik, 2015, 132 p.

97 - POTS Luc, *200 jaar geleden : de link tussen Denderhoutem, Napoleon en de Slag bij Waterloo*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (3), p. 14-20.

98 - STRYPENS Hendrik, *Soldatenbrief*, - *Daens Vandaag*, 39, 2015, (1), p. 24-26.
Soldatenbrief van Egidius Van der Paelt, Felix Vandenmeersche en Josephus De Roover (18 juli 1813) vanuit Dresden.

99 - VAN PAEPEGHEM Willy, *Het oorlogsmonument van de gesneuvelden en burgerlijke slachtoffers van Wereldoorlog 1914-1918 in Gijzegem*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (2), p. 49-53.

100 - BOCKSTAELE Antoine, *Het geldwezen in Haaltert tijdens den Grooten Oorlog*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (1), p. 11-17.

101 - BORGINON Hendrik/Rik (jr.), *Het dagboek van Marie Lecoyer [alternatieve titel: Uit het dagboek van Marie Lecoyer]*, - *Rausa : erfgoedtijdschrift voor Borchtlombeek, O.L.V.-Lombeek, Pamel en Strijtem*, 1, 2013, (6 / augustus), p. 13-14; 1, 2013, (8 / oktober), p. 9-10; 1, 2013, (9 / november), p. 9-11; 1, 2013, (10 / december), p. 9-11; 2, 2014, (2 / maart), p. 18-21.
Over 1914-1918.

102 - BRANTEGEM Herman, *Het leven in een krijgsgevangenkamp tijdens 1914-18 : het relaas van Dominique Vernaillen*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 40, 2015, (1-2), p. 29-31.
Over de kampen van Munster en Soltau (Duitsland).

103 - BRANTEGEM Herman; PAUWELS Pierre, *Okegemse oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 40, 2015, (1-2), p. 1-28; 40, 2015, (3-4), p. 53-73.

104 - BUTS Hugo, *Brief van frontsoldaat Theophiel Medaerts na 100 jaar aangekomen*, - *Dender-Stam*, 35, 2015, (1), p. 24-26.

105 - BUTS Hugo, *Oorlogsslachtoffer Auguste De Wit uit Lede*, - *Dender-Stam*, 35, 2015, (1), p. 19-21.
Auguste De Wit (° Lede 1892).

106 - CLAPPAERT Eduard, *Poor Little Belgium : de juridische verwerking van de Duitse oorlogsmisdaden in België na de Eerste Wereldoorlog* . Poor Little Belgium: The judicial processing of the German war crimes in Belgium after the First World War, Leuven, KU Leuven- Faculteit Letteren - Master in de geschiedenis (onuitgegeven masterscriptie), 2015, 90 p.

Annotatie: Met vermelding van Sanguinetto (weliswaar niet in zijn rol binnen de 'Kommandantur' van Aalst) en van Geraardsbergen.

107 - DE JONGE Arnold, *Pierre Blommaert en de Groote Oorlog*, - *Triverius*, 45, 2015, (1), p. 32-34.
Pierre Blommaert (Sint-Maria-Horebeke 1881-1943).

108 - DE KIMPE Bert, *Leve ons duurbaar vaderland : de parochiale oorlogsverslagen van Kluisbergen*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (2), p. 41-67.

109 - DE LOOSE Willy, *Hulp voor de soldaten en voor de bevolking gedurende WO I*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (4), p. 3-6.

110 - DE LOOSE Willy, *Ik was 16 in 1914*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (3), p. 4-9.
Dagboek van Maria De Graeve.

111 - DE LOOSE Willy, *Opgeëisten - Zivil Arbeiter Batalion (ZAB)*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (1), p. 18-27; (2), p. 9-15; (3), p. 12-13; (4), p. 23-24.

112 - DE LOOSE Willy; DE TROYER Roger, *De ZAB-ers in onze deelgemeenten*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (2), p. 17-21.
ZAB : Zivil Arbeiter Batalion.

113 - DE METS Rudy, *Opeisingen tijdens de Eerste Wereldoorlog : Everbeek 1914-1918*, - *Triverius*, 45, 2015, (2), p. 17-22.

114 - DE NIJS Eddy , *Eugène Van Landuyt krijgsgevangene 1914-1918*, - *Liniaal*, 38, 2015, (3), p. 21-28; (4), p. 8-18.

115 - DE SCHAEPDRIJVER Sophie, *De Groote Oorlog : het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, Houtekiet, 2014, 383 p.

116 - DE SWAEF Jeroen; DE NOYETTE Guy, *Het beklijvende oorlogsverhaal van Urbain Braems*, - *De Zwalmgalm*, 20, 2015, (1), p. 26-32.

117 - DE SWAEF Walter, *Erpe-Mere tijdens "de Groote Oorlog" 1914-1918*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (1), p. 1-8; (2), p. 25-31; (4), p. 83-87.

118 - DE VOS Jacques, *De vlucht van het gezin Emiel De Vos*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (169), p. 3-14.

119 - DESCAMPS Frans; VANCOILLIE Jan; VANDEWEYER Luc, *Ten oorlog met schop en houweel : bijdragen over de hulptroepen van de genie van het Belgische, Duitse en Britse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Ieper, The Western Front Association België, 2009, 327 p.

120 - DUQUET Frans, *Drie broers De Kerpel en neef Leonce De Kerpel in de Groote Oorlog*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (1), p. 8-11.

121 - [FOTOGRAFIE], *Fotografie tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*, - *Heemkundige Krng Wallo*, 22, 2015, (1), p. 10-14.

122 - [GESNEUVELDE], *Gesneuvelde soldaten in 1915*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (1), p. 4-6.

123 - OLSEN Jan, *Een dagboekfragment en een foto ... : de familie Domela Nieuwenhuis en Melle*, - *Heemkundige Vereniging De Gonde*, 43, 2015, (2), p. 2-5.

124 - OLSEN Jan, *Wereldoorlog I en Melle in 1915*, - *Heemkundige Vereniging De Gonde*, 43, 2015, (3), p. 2-6.

125 - [OORLOGSMONUMENT], *Oorlogsmonument te Haaltert*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (2), p. 16.
In 1935.

126 - POTS Luc, *Beschilderde meelzakken : stille artistieke getuigen van de Amerikaanse voedselhulp tijdens "den Grooten Oorlog"*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (4), p. 7-9.

127 - POTS Luc, *Denderhoutem & 'den Grooten Oorlog'*, Denderhoutem, Heemkundige Kring Haaltert, 2015, 113 p.

128 - ROMAN Frans, *Emiel De Clercq ingelijfd bij het "Contingent Special" : dienstplichtigen 1915-1918*, - *Triverius*, 45, 2015, (2), p. 30-32.

129 - THIENPONT Peter, *Hilloné Modeste Noterman : een generaal uit Etikhove*, - *Businarias*, 19, 2015, (55), p. 20-37.
Hilloné Modeste Noterman (Etikhove 1892 - Oostduinkerke 1952).

130 - UYTTERSPROT Marc , *21 juli 1915 : een feestdag als geen ander*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (2), p. 62-63.

131 - UYTTERSPROT Marc, *De eerste vijf oorlogsmaanden in Aalst volgens de verslaggevers van de krant 'Vooruit'*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (1), p. 5-32; (2), p. 133-166; (4), p. 283-308.
Andreas Van der Meirsch (1855-1917), Alfred Nichels (1873-1949) en Henri Flips (1878-1965) waren oorlogscorrespondenten in Aalst.

132 - UYTTERSPROT Marc, *September 1914 : ramptoeristen visiteren Dendermonde*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (4), p. 94-97.

133 - VAN DE VELDE Frydda, *1918 : de tweede en derde fase van het bevrijdingsoffensief*, - *De Zwalmgalm*, 20, 2015, (4), p. 5-15.

134 - VAN DE VELDE Frydda, *1918 : het eerste bevrijdingsoffensief*, - *De Zwalmgalm*, 20, 2015, (3), p. 5-13.

135 - VAN DE VELDE Frydda, *Het Belgisch leger tijdens de stellingenoorlog : hoe onze Zwalmse jongens het oorlogsgeweld van1915 met de dood moesten bekopen*, - *De Zwalmgalm*, 20, 2015, (1), p. 7-19.

136 - VAN DER SPIEGEL Wouter, *Oud-strijders WO I, tevens oud-leerlingen SMI uit Lede, Erpe, Hofstade*, - *Kontakt : Tijdschrift voor leerlingen en oud-leerlingen van het Sint-Maarteninstituut en Sint-Jozefinstituut*, 2014, (246), p. 13-16.

137 - VAN DER SPIEGEL Wouter, *Paste het Duitse Passbüro in het Aalsterse SMI tijdens WO I ?*, - *Kontakt : Tijdschrift voor leerlingen en oud-leerlingen van het Sint-Maarteninstituut en Sint-Jozefinstituut*, 2015, (247), p. 16-17.

138 - VAN DER SPIEGEL Wouter, *SMI en WO I : oud-leerlingen in Vlaamse velden*, - *Kontakt : Tijdschrift voor leerlingen en oud-leerlingen van het Sint-Maarteninstituut en Sint-Jozefinstituut*, 2014, (244), p. 12-14.

139 - VAN IMPE Sylveer, *Erpe-Mere tijdens "de Groote Oorlog" 1914-1918*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (3), p. 45-52.

140 - VAN LIERDE Yannick, *Geraardsbergen onder vuur : het luchtbombardement van 30 oktober 1918*, - *Gerardimontium*, 2015, (264), p. 3-7.

141 - VAN PAEPEGHEM Willy , *Kroniek van de gebeurtenissen tijdens de Groote Oorlog 1914-1918*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (3), p. 67-74; (4), p. 121-130.
In Gijzegem.

142 - VANCOILLIE Jan; CORREMANS Luc, *Duitsland in WO I : Gedenken und Frieden*, (*Spiegel van de Grote Oorlog : WO I, toen en nu*, 4), Leuven, Davidsfonds, 2015, 213 p.
Op p. 182-191 een bijdrage over "Oberleutnant und Adjudant Robert Schwartz : 'onvermoeibaar en kolossaal valsch' ".

143 - VANCOILLIE Jan, *Hulptroepen van de genie van het Duitse leger*, - DESCAMPS Frans; VANCOILLIE Jan; VANDEWEYER Luc, *Ten oorlog met schop en houweel*, Ieper, The Western Front Association België, 2009, p. 15-110.

144 - VERHOOSELE Françoise, *De Vuurkruisers*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (169), p. 17-18; (170), p. 47-51; (171), p. 97-102; (172), p. 123-128.
Vorige bijdrage opgenomen in de Bibliografie 2014 nr. 170.

145 - V[ELGHE] J[ohan], *Omkijkend naar Alfons Van Assche*, - *Daens Vandaag*, 39, 2015, (4), p. 23.

146 - COPPENS Frans, *Wichelen : wel en wee tijdens WO II*, - *Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 39, 2015, (2), p. 3-26.

147 - DE GEYTER Kristof, *Wieze en Operatie Bodemplaat, een voetnoot in elkaars geschiedenis*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (85), p. 6-9.
Met kaart in bijlage.

148 - DE KNIJF Roger, *Het bloedbad in Vinkt tijdens WO II : ook Wichelse soldaten getroffen*, - *Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 39, 2015, (2), p. 38-42.

149 - DE LANDSHEER Georges, *De belevenissen van 'Tiste' : verplichte tewerkstelling in Duitsland (1940-1944)*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (1), p. 12-17.

150 - DE PRIJCK Mieke; DE TANT Fernand, *Opbrakelse jongeren vluchten naar Frankrijk in 1940*, - *Triverius*, 45, 2015, (3), p. 35-36.

151 - DE SMET Firmin, *Blijvende herinnering aan de Tweede Wereldoorlog (Herdersem)*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (4), p. 434-441.

152 - JANSSEN E., *Inventaris van het archief van Winterhulp : Provinciaal Comité Oost-Vlaanderen (1940-1947 (1948))*, (*Rijksarchief te Gent : inventarissen*, 113), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2015, 195 p.

Bevat o.a. briefwisseling met plaatselijke comités door de afdeling Inspectie en Controle, informatie over culturele activiteiten en hun opbrengsten, briefwisseling van de afdeling Bedeling. Met vele vermeldingen.

153 - ONGENA Marc, *De executieoorden van Rieme en Oostakker*, Gent, Stad Gent, 2000, 58 p.

In Oostakker werden terechtgesteld: Victor De Herder (Denderwindeke), André De Smul (Ledeberg), Pieter De Vos (Sint-Martens-Lierde) en meerdere mannen uit de regio's Aalst en Ronse.

154 - SURDIACOURT Dirck, *De laatste lente ... : op 11 mei 1940 vielen als slachtoffers van den oorlog Paula en Olav Geerts*, - *Gerardimontium*, 2015, (262), p. 33-37.

155 - TUYTELEERS Wim, *Het Belgische Cointet-element 1936-1940*, s.l., in eigen beheer, 2014, 198 p.

Een verplaatsbare antitankhindernis in de Belgische verdedigingslijnen. Met vermelding van Gooik, Meerbeke, Ninove.

156 - VAN DAMME Rik, *René Van Damme (1932-2005) vertelt over de oorlogsjaren in Geraardsbergen*, - *Gerardimontium*, 2015, (263), p. 3-6.

157 - VAN DE MEIRSSCHE Albert, *Het Frans avontuur van 3 Wichelse soldaten*, - *Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 39, 2015, (2), p. 43-51.

Joseph Verbeke, Albert Van de Meirssche en Jean Praet.

158 - VAN SEVENANT Berthe, *Ik kreeg 5 jaar tuchthuis: de lijdensweg van een Brugsch meisje en haar lotgenooten : Jan Guilini, Albert Cambier, Robert Clays, Oscar Van Impe, Stinglhamber, Emile Binet*, Sint-Andries, Schoonbaert, 1946, 119 p.

Met vermelding van Elise De Coster-Van Caulaert (Ninove).

159 - VAN TRIMPONT Marc, *Honderden Nederlandse oorlogsvluchtelingen uit de Betuwe vonden een thuis in Geraardsbergen (1944-1945)*, - *Gerardimontium*, (264), p. 14-28.

160 - VAN TRIMPONT Marc, *Het verhaal van de Geraardsbergse Oostfrontstrijders (1941-1945)*, - *Gerardimontium*, 2015, (259), p. 13-22; (260), p. 13-27; (261), p. 23-37; (262), p. 32.

161 - VUYLSTEKE Marc, *Albert De Voet, krijgsgevangen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, - *Businarias*, 19, 2015, (56), p. 32-40.

162 - BROUCKE Roger, *De Faluintjes 1940-1945 : Moorsel, Meldert, Herdersem en Baardegem tijdens de tweede wereldoorlog*, Erembodegem, Flying Pencil, 2015, 208 p.

Armenzorg (364.1)

163 - VAN ONACKER Eline; MASURE Hadewijch, *Unity in diversity: rural poor relief in the sixteenth-century Southern Low Countries*, - *Tijdschrift voor Sociale en Econonmische Geschiedenis*, 12, 2015, (4), p. 59-88.

Consumentisme (366)

164 - RYCKBOSCH Wouter, *Early Modern Consumption History : Current Challenges and Future Perspectives*, - *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 130, 2015, (1), p. 57-84.

Onderwijs. Schoolstrijd (371)

165 - PRAET Patrick, *'Okegem zegt neen' : een katholiek dorp in de ban van de Schoolstrijd (1955-56)*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 40, 2015, (3-4), p. 74-90.

166 - DE SMEDT Stijn, *De collegeboot - 80 jaar ?*, - *Jong & Oud*, 2015, (241), p. 31-35; (242), p. 22-25.

167 - DIERICKX Fons, *Naar een school zonder drempels : onderwijsvernieuwing in de Maria-Assumpta-school te Herdersem*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 168-181.

168 - HOECKMAN Jan; DE PRIJCK Mieke, *Louis Hoeckman, een merkwaardige onderwijzer uit Zegelsem*, - *Triverius*, 45, 2015, (3), p. 7-13; (4), p. 6-13.

169 - VAN ISTERDAEL Herman, *Nieuwe gegevens over de geschiedenis van het onderwijs in Okegem*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 40, 2015, (1-2), p. 41-49.

Vooral over onderwijzer Jan Anthoon Van der Speeten (° 1795, onderwijzer van 1845 tot 1859).

170 - DE PRIJCK Mieke; DE TANT Fernand, *In 1892 of 1893 : Joannes Baptiste Van der Bracht uit Michelbeke studeert af in de Retorica aan het college te Ronse*, - *Triverius*, 45, 2015, (1), p. 38-39.

171 - LEYDER Dirk, *Pour le bien des lettres et de la chose publique: Maria-Theresia, Jozef II en de humaniora in hun Nederlandse Provincies*, (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Nieuwe reeks*, 19), Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 2010, 260 p.
Met vermelding van humaniora-onderwijs in Aalst.

Jeugdverenigingen (374.3)

172 - DE BOECK Dirk, *De oudste episode van de K.S.A. in Erpe (1933-1945)*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (1), p. 16-20.

173 - DE SMET Lucien, *Balegem : de studentenorganisatie KSA Balegem*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (170), p. 41-44.

174 - DIERICKX Fons, *Chiro Harbalorifa uit Herdersem viert diamant: van studiekring tot eigentijdse jeugdbeweging*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 2015, (3), p. 287-306.

Volwassenenvorming (374.7)

175 - DE PRIJCK Mieke, *Michelbeke, 1948 : de leden van de boerinnengilde vieren hun 25-jarig bestaan*, - *Triverius*, 45, 2015, (2), p. 8-9.

Hoger onderwijs. Universitair onderwijs (378)

176 - LOOCKX Kristof, *"Zonnige dromen bezielen de nieuwe jeugd': een prosopografie van de studentenpopulatie van de Vlaamse Hogeschool (1916-1918)*, - *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 67, 2013, p. 199-219.

Toerisme. Vrijetijdsbesteding (379.85)

177 - MOERAERT Rudi; DESTOOP Alain (fotogr.), *De Vlaamse Ardennen : bekende inwoners gidsen je door hun streek*, Leuven, Davidsfonds, 2015, 149 p.

Levenscyclus (392)

178 - FONCK Antoine, *Onwettige geboorten : Borsbeke-Ressegem-Hillegem-Herzele, 19de eeuw*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (4), p. 1-7.

179 - DE CLERCK Jan C.A., *Vondelingen in Baardegem*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 152-167; (3), p. 269-286; (4), p. 416-433.

180 - DE MOERLOOSE Roger, *Doop van een zevende zoon of van een zevende dochter in het oud regiem*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (169), p. 19-22.

Herbergen (392.8)

181 - DE VUYST Julien, *Herbergen in Herzele : wetten en reglementen*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (2), p. 4-6.

182 - TIMMERMAN Hubert , *Herberg "De Valck"*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (3), p. 83-84.

Bijnamen (392.91)

183 - DE BIE Marc, *Over bijnamen te Baardegem*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 145-151; (3), p. 266-268; (4), p. 409-415.

Dodengebruiken. Bidprentjes (393)

184 - UYTTERSPROT Marc , *100, 75,50 jaar geleden overleed ...*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (1), p. 26-27.

185 - VAN DRIESSCHE Luc, *Overleden Wiezenaren 125, 100, 75 en 50 jaar geleden*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (85), p. 29-32.

Volksfeesten. Carnaval (394.2)

186 - U[YTTERSPROT] M[arc] , *Een vaderlandse plechtigheid in Hofstade*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (3), p. 100.
Uitvoering van vaderlandse gezangen in 1914.

187 - BEELAERT Wim, *De Voil Jeanet als symbool van Aalst Carnaval*, - *Dender-Stam*, 35, 2015, (1), p. 13-18.

188 - DE WINNE Lieze, *Het effect van de toenemende diversiteit*

op het gemeenschapsvormende karakter van de carnavalstraditie: de betrokkenheid van nieuwe Aalstenaars bij het vieren van Aalst-Carnaval, - *Volkskunde*, 116, 2015, (3), p. 471-485.

189 - FRANSEN Theo, *Carnaval, een levende traditie ?*, - *Bladwijzer*, 2015, (14), p. 1-3.

190 - FRANSEN Theo; MATHEIJSSEN Sander, *Het Carnavalsboek : van lentefeest tot festival in Nederland en Vlaanderen*, Venlo-Belfeld, s.n., 2014, 256 p.

191 - SEGERS Emmy; DEPAUW Liesbet, *Lokale erfgoedorganisaties kunnen via erfgoedzorg werk maken van een toekomst voor de carnavalstraditie*, - *Bladwijzer*, 2015, (14), p. 4-6.

192 - VAN DER HEYDEN Antoine; DE NAEYER Karel; VAN LANGENHOVE Roger, *Aalsters Carnavalsboek : 2011-2015*, Aalst, DAK - Dokumentatiecentrum voor Aalsters Karnaval, 2015, 209 p.

193 - VAN DER STRAETEN Sammy, *55 tinten smaragdgroen*, Meerbeke, Drukkerij ABC, 2015, 447 p.
Over 55 jaar carnaval Ninove.

Processies. Optochten (394.5)

194 - BORLOO Chris, *De processie in Woubrechtegem*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (1), p. 20-21.

195 - COPPENS Jan, *De Processie van Plaisance : 500 jaar Bartholomeusommegang in Geraardsbergen*, - *Gerardimontium*, 2015, (262), p. 3-18.

196 - DECONINCK Stefaan, *De historiek van de Vlierzeelse beer*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (2), p. 20-23.

197 - GERITS J., *Ruime belangstelling voor het processie-erfgoed in Vlaanderen*, - *Devotionalia*, 34, 2015, (199), p. 44-47.
Studiedag in de abdij van Affligem.

198 - SURDIACOURT Dirck, *Den 13den augustus heeft Geeraadsbergen zijnen schoonsten dag beleefd*, - *Gerardimontium*, 2015, (259), p. 25-35.
Dekenale manifestatie ter gelegenheid van vlaggenwijding van het H.Hart.

Markten. Jaarmarkten. Kermissen (394.6)

199 - BORLOO Chris, *De markt en marktkramers van Herzele*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (2), p. 15-18; (3), p. 12-16.

200 - DE BOECK Dirk, *80 jaar geleden : kermis Sint-Pieter in Burst*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (4), p. 91.

201 - LEFEVERE Eric, *"Polleke Klodde"*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (3), p. 14-16.

202 - TERNEST Ernest, *De jaarmarkt van Sint-Lievens-Houtem*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (3), p. 20-26.
Met vermelding van Jan De Lichte.

203 - VAN EECKHOUT Roger, *Kermis te Beek omstreeks 1950*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 40, 2015, (3-4), p. 91-102.
In de Neerbeekstraat (Okegem).

Sprookjes (398.2)

204 - DE BLÉCOURT Willem, *Over het classificeren van sprookjes*, - *Volkskunde*, 116, 2015, (1), p. 29-52.

5. WETENSCHAPPEN

Ecologie. Milieuhinder (504)

205 - COSYNS Eric, *De wegen van Groen 3 : één in verscheidenheid*, - *Gerardimontium*, 2015, (260), p. 29-38.
Vorige bijdragen opgenomen in de Bibliografie 2014 nr. 220 & 221.

206 - VAN DE MAELE Romain John, *Het protest tegen de vervuiling van de Dender (1945-1980) : een milieuhistorische verkenning*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (1), p. 71-92; (2), p. 167-176.
Vorige bijdrage opgenomen in de Bibliografie 2014 nr. 222.

Cartografie. Landboeken (528)

207 - BEYLS Pieter, *Ex cultura abundantia : repertorium van Oost-Vlaamse landboeken en ommelopers*, (*Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën : studia*, 156), Brussel, Algemeen Rijksarchief i.s.m. het provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2015, 280 p.
Naast een uitgebreide inleiding bevat het repertorium een opsomming van alle bewaarde land- en gebruikboeken van Oost-Vlaamse gemeenten, mét hun vindplaatsen.

208 - BEYLS Pieter (red.), *Ex cultura abundantia : onderzoeksgids van Oost-Vlaamse landboeken, prijzijboeken, gebruikboeken, ommelopers en bijbehorende kaarten*, (*Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën : studia*, 155), Brussel, Algemeen Rijksarchief i.s.m. het provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2015, 360 p.

Dit boek bevat 9 historisch-methodologische bijdragen, voornamelijk over fiscaliteit en landboeken van de 16de tot het begin van de 19de eeuw.

209 - DEMUYNCK Guido, *Datering, consultatie en gebruik van de Oost-Vlaamse Popp-kaarten en -leggers*, - *Vlaamse Stam*, 51, 2015, (4), p. 361-372.

Philip Christiaan Popp (Utrecht 1805 - Brugge 1879).

210 - VERMEIR Rik, *Philippe Chrétien Popp*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (83), p. 4-6.

Philippe Chrétien (ook Philippe Christian) Popp (Utrecht 1805 - Brugge 1879) uitgever van de bekende Popp-kaarten.

Weerkunde (551.5)

211 - BUISMAN Jan, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. 6: 1750-1800*, Franeker, Van Wijnen, 2006.

212 - BUISMAN Jan, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen. 5: 1675-1750*, Franeker, Van Wijnen, 2006, 998 p.

Delen 1-4 verschenen in 1995, 1996, 1998 en 2000 (bibliografie 1995/nr. 223, 1996/nr. 230, 1998/nr. 261 en 2003/240).

Erfelijkheidsleer. Genetica (575)

213 - LARMUSEAU Marten; DEHENAU William; SWILLENS Annemie; DE CHOU Freddy, *Geni-aal erfgoed in de regio Idegem*, - *Gerardimontium*, 2015, (262), p. 19-26; (263), p. 7-12.

DNA-project brengt genetische diversiteit in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen in kaart, o.m. in de regio Idegem.

6. TOEGEPASTE WETENSCHAPPEN

Geneeskunde. Gynaecologie. Verloskunde (61)

214 - DE CLERCK Jan C.A., *Een keizersnede in Baardegem anno 1701*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (1), p. 66-84.

215 - DE RODDER Regina, *De Spaanse griep of "de windvlaag des doods" in Horebeke*, - *Triverius*, 45, 2015, (1), p. 27-29.

216 - DE SCHAMPHELAERE Jozef, *Pestepidemie in het Land van Rode*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (171), p. 81-83.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw.

217 - HANSELAER Johan, *Hieremias Triverius Brachelius, 1549*, - *Triverius*, 45, 2015, (1), p. 22-23.

218 - SURDIACOURT Dirck, *Een onderzoek naar de wetenschappelijke bijdragen van dokter en gynaecoloog Arthur Broeckaert*, - *Gerardimontium*, 2015, (261), p. 38-39.

Molens. Rosmolens. Watermolens. Windmolens (620.9)

219 - BAUWENS Jan, *Nieuwe molenroeden voor de Oordegemse Fauconniersmolen*, - *Vlaamse Molens*, 9, 2015, p. 4-6.

220 - BUTS Hugo, *Wel en wee van de familie De Koker op de houten windmolen te Burst*, - *Dender-Stam*, 35, 2015, (4), p. 95-107.

221 - DE TEMMERMAN Ludwig; DE RODDER Regina, *De Hoogkoutermolen of "de reus van Horebeke"*, - *Triverius*, 45, 2015, (4), p. 14-19.

222 - GOEMINNE Luc, *Het oude molenaarsalaam van Frans De Seyn te Olsene in 1778*, - *Bijdragen tot de Geschiedenis en Folklore van Zulte*, 25, 2014-2015, p. 308-312.

Met paragraaf over de verkoping van molenaarsgereedschappen in 1860 te Sint-Martens-Lierde.

223 - GOUBLOMME Alain, *"Juu, Prosper" : een nieuwe rosmolen in Herzele*, - *Vlaamse Molens*, 9, 2015, (3), p. 9-12.

224 - GOUBLOMME Alain; DE PELSENEER Johny; SOUFFREAU Georges, *"Juuu, Prosper" : een nieuwe rosmolen te Herzele*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (2), p. 1-3.

225 - SOUFFREAU Georges L., *Passchier Meganck (1722-1776), wind-en watermolenaar te Kerksken en te Aaigem*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (4), p. 18-21.

Wegenbouw. Waterbouwkunde (625/626)

226 - DE VUYST Julien, *Armoede remt wegenwerken in Hillegem*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (3), p. 24-26.

227 - PRAET Dirk, *Het voltrekken van den steenweg van Gent op Dendermonde langs Wichelen*, - *Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 39, 2015, (1), p. 22-26.

Charles Philippe Vilain XIIII (° Parijs 1796) auteur van "Verhandeling over het voltrekken van den steenweg van Gent op Dendermonde" (1826).

228 - WATERLOOS Dieter, *Meeremans, drie generaties kantonniers*, - *Heemkunde Houtem*, 2, 2015, (3), p. 8-13.

229 - GOEMINNE Luc, *Sluizenbouw in Vlaanderen tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd*, - *Appeltjes van het Meetjesland*, 66, 2015, p. 5-52.

Met verklarende woordenlijst van sluizenbouwterminologie.

Landbouw. Tuinbouw (63)

230 - BAVAY Lut, *Witloofteelt in onze gemeente*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (3), p. 53-62.

231 - CASTELAIN Rik, *Het goed Ter Donckt, Ter Nieuwerborch en Ter Herpelgem in Kluisbergen (15de en 16de eeuw)*, - *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 52, 2015, p. 3-21.

232 - DE DEKEN Clothaire, *In memoriam : de drievuldigheidsboom van Kerkem*, - *Businarias*, 19, 2015, (55), p. 16-19.

233 - DE TEMMERMAN Ludwig, *'t Hof Van De Putte : een historische hoeve in het centrum van Zegelsem*, - *Triverius*, 45, 2015, (4), p. 37-41.

234 - DESCHEEMAEKER Bart, *Geschiedenis van een vierkantshoeve te Meerse (Meersestraat 133)*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (1), p. 39-47.

235 - UYTTERSPROT Marc , *Koningin Fabiola 'terloops' op bezoek in Hofstade*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (2), p. 43-47.

236 - SURDIACOURT Dirck , *'Zot van Andries Wonder met muizenoorkens ?' Een korte schets van de dahliakwekers Romaan en Clement Andries. Grimminge 1919-1991*, - *Gerardimontium*, 2015, (263), p. 13-26.

Veeteelt. Imkerij (636)

237 - VAN ROOSBROECK Filip, *Experts, experimenten en veepestbestrijding in de Oostenrijkse Nederlanden, 1769-1785*, - *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 128, 2015, (1), p. 23-43.

238 - VANHAESEBROUCK Pieter-Jan, *De markies van Ruien*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (1), p. 53-58.

239 - VAN DEN STEEN Freddy, *De imkerij in de Faluintjes*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (1), p. 15-65.

240 - VERMOESEN Ben, *Nog een Affligemse imker : dom Rafaël De Backer*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 142-144.

Boekdrukkunst (655)

241 - VERBEKE Demmy, *Maarten Van Dorp (1485-1525) and the teaching of Logic at the University of Leuven*, - *Humanistica Lovaniensia*, 62, 2013, p. 225-246.

Met vermelding van Dirk Martens en de uitgave van Rudolph Agricola "De inventione dialectica" 1515 (1516 n.s.).

Verkeerswezen. Postwezen (656)

242 - SURDIACOURT Dirck, *Vervoer van mensen en goederen in 1933*, - *Gerardimontium*, 2015, (260), p. 39-41.

243 - VANHAESEBROUCK Pieter-Jan, *Zo gaat het goed, zo gaat het beter ... alweer een kilometer !*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (1), p. 33-37.

244 - DE MEESTER Eric, *Structuur en werking etappe tweede Duitse 4e leger in Vlaanderen (1914-1918)*, (*FISTO-Studie*, 62), Gent, FISTO (Filatelistische Studiekring Oost-Vlaanderen), 1999, 126 p.

Brouwerijen. Stokerijen (663)

245 - TROCH Jan, *Gaston De Witte - biersteker*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (85), p. 3-5.

246 - VAN SCHOONENBERGHE Eric, *De Balegemse landbouwstokerij Van Damme, hoeder van industireel en culinair erfgoed*, - *Monumenten, Landschappen en Archeologie*, 34, (4), p. 48-65.

Voedingsmiddelen (664)

247 - DEPRYCK Jos, *Ik werkte bij "den Amylum" : van familiebedrijf tot wereldleider*, Aalst, Syral Belgium, 2015, 288 p.

248 - MOLEIN Ingrid, *Geef ons heden ons dagelijks brood*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (170), p. 45-46.

Textielindustrie (677)

249 - POTS Luc, *De lacetfabriek in de Aalsterse Molenstraat*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (2), p. 7-8.

Muziekinstrumentenbouw (681.8)

250 - DE NEEF Jan; PRAET Dirk, *Frans en Camiel De Neef 'speeltuigbouwers' uit Wichelen*, - *Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 39, 2015, (1), p. 2-6.

Bouwmaterialen (691)

251 - DE CEUKELAIRE Marleen, *Een stad van steen : het gebruik van natuursteen in het Geraardsbergse bouwpatrimonium*, - *Gerardimontium*, 2015, (261), p. 3-15.

252 - OCKELEY Jaak, *Leven onder de toren : bijdrage tot de geschiedenis van Asse-Terheide n.a.v. 150 jaar Sint-Hubertusparochie*, s.l., Koninklijk Historisch Genootschap van Vlaams-Brabant, 2014.
Met vermelding van Meldert.

7. ARCHITECTUUR. KUNST. MUZIEK. SPORT. TONEEL

Erfgoedbeleid (7.025)

253 - VAN DER ZEIJDEN Albert, *Immaterieel cultureel erfgoed en diversiteit*, - *Volkskunde*, 116, 2015, (3), p. 288-495.

254 - VAN DER ZEIJDEN Albert, *Naar een onderzoeksagenda voor immaterieel erfgoed : kennisontwikkeling ten behoeve van het borgen van tradities*, - *Volkskunde*, 116, 2015, (1), p. 53-67.

Stadsgezichten. Landschappen (7.047)

255 - DE RO Jacques; DE SCHUITENEER Steven, *Tijdsbeeld : de Vrijheid te Ophasselt*, - *Gerardimontium*, 2015, (264), p. 37.

256 - DE RO Jacques ; DE SCHUITENEER Steven, *Tijdsbeeld : de Vredestraat*, - *Gerardimontium*, 2015, (263), p. 36.

257 - DE RO Jacques; DE SCHUITENEER Steven, *Tijdsbeeld : het Pannenhuis*, - *Gerardimontium*, 2015, (262), p. 38.

258 - DE RO Jacques; DE SCHUITENEER Steven, *Tijdsbeeld : sas van Idegem*, - *Gerardimontium*, (260), p. 42.

259 - DE RO Jacques; DE SCHUITENEER Steven, *Tijdsbeeld : Vesten*, - *Gerardimontium*, 2015, (259), p. 36.

260 - DE SCHUITENEER Steven; DE RO Jacques, *Tijdsbeeld : de Karmelietenstraat*, - *Gerardimontium*, 2015, (261), p. 22.

Kunstenaars (7.071)

261 - [ROMANTISCHE], *De romantische ziel van een alleskunstenaar : retrospectieve Jan Van Der Smissen*, Ninove, Stad Ninove - Dienst cultuur en evenementen, 2015.

° Ninove 1944, + Pollare 1995. Tentoonstelling in het Oud stadhuis van Ninove (1-29 november 2015).

Ruimtelijke ordening (71)

262 - VERMOESEN Reinoud, *Boerende stedelingen of verstedelijkte boeren : een verkennend onderzoek naar urban farming in vroegmodern Antwerpen*, - *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 128, 2015, (4), p. 533-553.

Stratengeschiedenis. Wijken (711.5)

263 - COSYNS Roger, *De Hoogstraat te Pollare omstreeks 1850*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Pollare*, 2015, p. 2-8.

264 - DE RO Jacques, *De 'Geuzenhoek' te Overboelare*, - *Gerardimontium*, (260), p. 3-12.

265 - CHERRETTÉ Marnix, *Zicht op de Grote Markt door J.B. Madou*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (1), p. 5-8.

Jan Baptist Madou (° Brussel 1796 - Sint-Joost 1877).

Kerkhoven. Begraafplaatsen (718)

266 - VANDEN HERREWEGEN L.; VANDEN HERREWEGEN A.-M., *Een erfgoedproject voor het oude kerkhof van Viane*, - *Cultureel jaarboek provincie Oost-Vlaanderen*, 2013-2014, p. 60-67.

Restauraties (72.025)

267 - [V.VAK-PRIJS], *V.VAK-prijs 2014 : restauratie van waardevol bouwkundig erfgoed - juryverslag*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (1), p. 22-24.

Winkels. Monumenten. Architectuurdetails (725)

268 - VAN DEN BRUELE Annelies, *Nog beelden in de straat : Het neusje - Aalst*, - *Contactblad Heemkunde Oost-Vlaanderen*, 2015, (2), p. 18-19.

269 - SCHOONEJANS Chris, *De betekenis van muurtekens*, - *Heemkundige Vereniging De Gonde*, 43, 2015, (4), p. 2-6.

270 - UYTTERSPROT Marc, *Het oud-huis De Meersman op de Grote Markt : een verhaal*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (2), p. 39-45.

271 - VAN DE VELDE Matthias, *Lodewijk Roelandt en het Aalsterse stadhuis*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (4), p. 88-93.

272 - BEECKMANS Luk, *Een gewezen buurtwinkeltje aan de tramstatie te Steenhuize : In den Kleinen Bazar*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (3), p. 8-11.

273 - VAN DRIESSCHE Luc, *Cycles - Lion de Wieze*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (84), p. 32.

274 - VAN PAEPEGHEM Willy, *Commissekes uit de oude doos bij de kruidenier*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (4), p. 116-118.

Vliegvelden (725.39)

275 - DE PUYSSELEYR Elisa, *Herbeleef het vliegveld van Gontrode!*, - *Heemkundige Vereniging De Gonde*, 43, 2015, (2), p. 15-16.

Fabrieken. Werkplaatsen (725.4)

276 - CHERRETTÉ Jozef, *Herinneringen aan de 'Site Schotte'*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (3), p. 74-75.

277 - MERCKX André, *Garagisten in Wieze*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (82), p. 4-32.

278 - VAN DRIESSCHE Luc, *Officiële verzameling der fabrieks- en handelsmerken*, - *Contactblad Heemkunde Oost-Vlaanderen*, 2015, (3-4), p. 1-15.

Hospitalen (725.51)

279 - DE RO Jacques, *Het Sinte Jans Godshuis "tot secours vanden ghemeenen aermen deser stede Gheeraertsberghe"*, - *Gerardimontium*, 2015, (259), p. 3-12.

Cafés (725.71)

280 - LOUIES Jan, *Café De Zandput in 't zicht van den Dender*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (3), p. 71-73.

Muziekkiosken (725.81)

281 - BEECKMANS Luk, *De muziekkiosk van Sint-Lievens-Esse*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (2), p. 1--3.

Gedenktekens (725.94)

282 - UYTTERSPROT Marc, *Het oorlogsmonument voor de gesneuvelden en burgerlijke slachtoffers van beide wereldoorlogen in Hofstade*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (1), p. 17-23; (2), p. 53-61; (3), p. 85-96; (4), p. 131-133.

283 - LEKENS Luc, *Gedenkplaten te Gentbrugge*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (172), p. 119-122.

284 - MAROYE Marc, *Het gedenkkruis van pastoor Hoste in Sint-Martens-Lierde*, - *Triverius*, 45, 2015, (1), p. 18-21.
Charles Hoste (Wichelen 1881 - Sint-Martens-Lierde 1932).

285 - VAN PAEPEGHEM Willy , *Het oorlogsmonument tot roemrijke gedachtenis van de gesneuvelden en burgerlijke slachtoffers in*

Gijzegem: Wereldoorlog 1914-1918, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (1), p. 1-6; (2), p. 33-41.
Vorige bijdragen opgenomen in de Bibliografie 2014 nr. 279.

Bruggen (725.95)

286 - DE WILDE Frauke, *De brug Berlare-Schoonaarde over de Schelde*, - *Heem- en Oudheidlkundige Kring van Berlare*, 33, 2015, (1), p. 4-15.

Kerken. Kapellen (726.5)

287 - DE VUYST Julien, *Midden 18e eeuw : de kerk van Steenhuize krijgt een nieuwe vloer*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (4), p. 20.

288 - ANAGNOSTOPOULOS P., *Un décor sculpté en marbre de Carrare du Château Renaissance de Boussu (XVIe siècle) et une clôture conservée dans l'eglise Saint-Martin à Alost*, - *Annales d'Histoire de l'Art et d'Archéologie*, 37, 2015, p. 103-127.

289 - BAVAY Lut, *Architect Hendrik Geirnaert bouwt een kerk voor Ottergem (1897-1902)*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (4), p. 69-82.

290 - CAUDRON Freddy, *68 jaar geleden ... grote brand in Aalst*, - *Heemkundige Krng Wallo*, 22, 2015, (2), p. 5-10.

291 - DE VUYST Julien, *De bouw van de 19e-eeuwse Sint Bartholomeuskerk van Hillegem*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (1), p. 15-18.

292 - BAVAY Lut, *Vlekkem : de kapel van Sint-Nikolaas van Tolentijn*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 55, 2015, (1), p. 21-22.

293 - DE NIJS Eddy, *De Lindekapel en de Sint-Sebastiaankapel*, - *Liniaal*, 2015, (4), p. 46-47.

294 - GEEROMS Luc, *Uit de reserves van 't Gasthuis : restauratie van de stichtingssteen van de Aalsterse Werfkapel*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (3), p. 80-82.

295 - VAN ACCOLEYEN Peter, *Een Boskapel te Overimpe wordt ingewijd*, - *Ken uw Dorp*, 2015, (42), p. 72-74.
In 2015.

296 - VAN BIESEN Fred , *Kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes in de Rijgerstraat*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 242-246.

297 - VAN DE PERRE Arnold, *Kapellekenhoogmis op de wijk Nievel te Meldert*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (4), p. 445-447.

298 - VAN HOECKE Karl, *De kapel van Sint-Vincentius te Maarke als relict van de Vlaamse Reconquista in Portugal (12de-13de eeuw)*, - *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 52, 2015, p. 39-110.

299 - VERMOESEN Ben, *Een nieuwe capelle voor Sinte Peeternelle (1781-1782)*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 212-220.

Grafmonumenten (726.8)

300 - STRYPENS Hendrik, *Het graf van de moegestreden priester*, - *Daens Vandaag*, 39, 2015, (4), p. 17-18.
Familiegraf van de familie Daens.

Woningen (728)

301 - BUYS Jean Claude, *"Suyver goedt voor suyver geld !" : bij de verkoop van een woning in Overimpe op 22 april 1794*, - *Ken uw Dorp*, 2015, (42), p. 75-82.

302 - DE RO Jacques, *'Wadde skaa gebaa !' Een speurtocht naar folies of vermaakarchitectuur in Geraardsbergen*, - *Gerardimontium*, 2015, (261), p. 17-21; (262), p. 27-31; (263), p. 27-32; (264), p. 29-36.

Kastelen. Mottes (728.8)

303 - VERMEIR Rik, *Was het Neerhof in oorsprong een castrale Dendermotte ?*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (84), p. 17-30.

304 - BEECKMANS Luk, *Kastelen in Herzele : het kasteel Van de Woestijne / du Parc Locmaria*, (*Tijdschriftbijlage bij 'De Hellebaard'*, 13, 2015, nr. 3), Herzele, Heemkundige kring De Hellebaard, 2015, 18 p.

305 - LEMMENS Gerard, *Het kasteel van Bottelare en het geslacht Stas de Richelle*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (171), p. 89-93.

306 - LIEVOIS Daniel; HAEMERS Jelle, *Maria van Bourgondië in het Hof ten Walle : over een jonge prinses en haar Gentse residentie (1465-1475)*, - *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 68, 2014, p. 141-163.

307 - VERHOOSELE Françoise, *Het kasteel "Verschaffelt" te Moortsele*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (170), p. 53-54.

Beeldhouwkunst (73)

308 - LEKENS Luc, *Germain Janssens 1920-1994 : beeldhouwer begraven op het Campo Santo*, - *Heemkundig Nieuws De Oost-Oudburg*, 43, 2015, (2), p. 13-19.
Germain Janssens (Gentbrugge 1920 - Gent 1994).

309 - VAN DER HELST Luc, *Willem Egidius Van Buscom : een Aalsterse kunstenaar uit Mechelen*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (1), p. 9-13.
Willem Egidius Van Buscom (Mechelen 1758-Aalst 1831).

310 - VAN KEYMEULEN Jacques, *Evarist Van Keymeulen en Maria De Craene*, - *Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 39, 2015, (1), p. 35-40.

311 - SPANN Willem, *De 'Maria van Millingen' : levensfasen van een zwervend kunstwerk*, - *Millings Jaarboek*, 2014, p. 165-168.
Mogelijk van de hand van Gabriël Grupello (Geraadsbergen 1644 - Kerkrade 1730).

Munten. Penningen (737)

312 - BEECKMANS Luk, *Gemeentepenningen uit Herzele en Steenhuize*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (4), p. 22-23.

313 - VANHOUDT Hugo, *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode (1434-1830)*, Herent, in eigen beheer, 2015.

Tekenkunst (741)

314 - VAN DE PERRE Dirk, *Onbekende ontwerptekening (1749) van Theodoor Verhaegen in Ninoofse kerkarchief*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (1), p. 49-70.
Theodoor Verhaegen (1700-1759).

315 - BRUSSEL. Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België; MAASTRICHT. Bonnefantenmuseum; HAUTEKEETE Stefaan (ed.), *From Floris to Rubens : master drawings from a Belgian private collection*, Gent, Snoeck, 2016, 271 p.
Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (Brussel, 2016/01/20 - 2016/05/30) en in het Bonnefantenmuseum (Maastricht, 2016/07/15 - 2016/10/30). Met vermelding van Pieter Coecke (Aalst).

Tapijtkunst (745.52)

316 - PÉRIER-D'IETEREN C., *Regard neuf sur la tapisserie du Jugement Dernier de Worcester et l'usage conjoint de cartons issus des oeuvres de Colyn De Coter et de Hugo Van der Goes*, - *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, 84, 2015, p. 125-156.

Schilderkunst (75)

317 - GEEROMS Luc, *Uit de reserves van 't Gasthuis : Schilderij 'Rue Quincampois te Parijs' van Jan Van Campenhaut*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (2), p. 46-48.
Jan Van Campenhaut (Aalst 1907-Snaaskerke 1972).

318 - LAEREMANS Jos, *Een hedendaagse graffitischilderij in een woning in Hofstade*, - *Heemkundige Kring Denderland*, 13, 2015, (4), p. 119-120.

319 - VAN BOCKSTAELE Geert, *De schilderijen en andere decoraties in de vroegere woning van Louis Bert-De l'Arbre te Geraardsbergen*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (1), p. 33-48.

320 - CLELAND Elizabeth; AINSWORTH Maryan W. (i.s.m.); ALSTEENS Stijn (i.s.m.); ORENSTEIN Nadine M. (i.s.m.); BUCHANAN Iain (bijdr.); DELMARCEL Guy (bijdr.); FORTI GRAZZINI Nello (bijdr.), *Pieter Coecke van Aelst : schilder, tekenaar en tapijtontwerper in de noordelijke renaissance*, Brussel, Mercatorfonds, 2014, X-401 p.

Uitgegeven n.a.v. de tentoonstelling 'Grand design : Pieter Coecke van Aelst and Renaissance tapestry' te New York (Metropolitan Museum of Art), 8 oktober 2014 - 11 januari 2015.

321 - ARIJS Hilke, *De Cauchie-stijl : een kunsthistorische analyse van de Brusselse graffiti van het Cauchie-atelier*, - *Volkskunde*, 116, 2015, p. 227-277.
Paul Cauchie (1875-1952).

Muziek (78)

322 - BASTIAENS Luk, *De restauratie van het Lambert-Benoit Van Peteghem-orgel in de Sint-Gangulfuskerk te Oosterzele*, - *Orgelkunst*, 38, 2015, (151), p. 184-187.

323 - DE MAEYER Paul, *De restauratie van het Van Peteghem-orgel (1776) in de Sint-Martinuskerk te Gijzegem*, - *Orgelkunst*, 38, 2015, (148), p. 28-34.

324 - DE TEMMERMAN Ludwig, *Van Speeltuigmaatschappij tot Koninklijke Harmonie De Eendracht : 200 jaar "muziek" in Brakel : 1814-2014*, Brakel, Geschied- en Heemkundige Kring Triverius, 2015, 278 p.

325 - DE VUYST Julien, *Boer en boerin in het lied te Pollare*, - *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Pollare*, 2015, p. 12-14.

326 - [KONINKLIJKE], *Koninklijke muziekvereniging 'Voor God en Vaderland' viert feest*, - *Heemkundig Genootschap Het Land van Rode*, 43, 2015, (171), p. 94-96.

327 - TILLEY Jos, *In gesprek met Maarten Van Ingelgem, componist*, - *Jong & Oud*, 2015, (241), p. 24-30.
Oud-leerling van het Aalsters Sint-Jozefscollege, retorica 1994.

Sport. Spel (79)

328 - BEECKMANS Luk, *Het handbooggenootschap Willem Tell uit Steenhuize*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (2), p. 13-14.

329 - DE BROUWER Nico, *De paardenrenbaan van Herzele*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (3), p. 6-7.

330 - FONCK Antoine, *Tijdsbeeld*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (4), p. 18-19.

331 - LEMMENS Daniël, *AA Gent schreef voetbalgeschiedenis na 115 jaar : oud-Mellist Hector Priem stichter-pionier van La Gantoise*, - *Heemkundige Vereniging De Gonde*, 43, 2015, (3), p. 2-6.

332 - POTS Luc, *Denderhoutem : Duivenmelken een heerlijk recht*, - *Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert*, 35, 2015, (4), p. 10-14.

333 - VALENTIJN André, *Oude kinderspelen uit Ressegem en omgeving*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (1), p. 23-27; (4), p. 8-13.
Vorige bijdragen opgenomen in de Bibliografie 2014 nr. 218.

Toneel (792)

334 - DE PRIJCK Mieke, *Nederbrakelse Kajotsters en B.J.B. brachten een evocatie van "Het Laatste Avondmaal"*, - *Triverius*, 45, 2015, (1), p. 30-31.

335 - JANSEN Jeroen (ed.); LAAN Nico (ed.), *Van hof tot overheid : geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*, Hilversum, Verloren, 2015, 352 p.
Van belang voor de geschiedenis van de Rederijkerskamers. Met vermelding van het 'Geraardsbergse handschrift'.

336 - UYTTERSPROT Marc, *De Aalsterse Catharinisten in de tijd van het Verenigd Koninkrijk (1815-1830)*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (4), p. 104-106.

8. LITERATUUR. TAALKUNDE

337 - DE PESSEMIER Paul, *De Zuid-Vlaamse Connectie : Isidoor en Herman Teirlinck, Reimond Stijns, Nestor De Tière en Omer Wattez*, - *Triverius*, 45, 2015, (4), p. 22-32.

338 - VAN DE MAELE Romain John, *Dostojewski! luguber! en straks de nacht... : uit de briefwisseling van de dichter en kunstcriticus Isidoor Van Beugem*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (3), p. 366-381; (4), p. 398-399.

Taalkunde (80)

339 - TOELEN Jan , *Kossaard verklaard*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (1), p. 87.
Kossaard betekent kleine boer, keuterboer.

340 - VAN DURME Luc, *De Germaans-Romaanse taalgrens en het Europa der talen*, - *Eigen Schoon & De Brabander*, 98, 2015, (4), p. 517-538.

Dialecten (800.87)

341 - COPPENS Jan, *As ons ieëre mé san skopkiesj achter den Aambaarg ligt*, - *Gerardimontium*, 2015, (261), p. 16.

342 - COPPENS Jan, *Leuk is geen Giesbaargs 't is tof of plezant*, - *Gerardimontium*, 2015, (259), p. 23.

343 - COPPENS Jan, *'t Was leutig in da kabberdoesjken, mor a vloog bùiten mè gieël zannen battaklang*, - *Gerardimontium*, 2015, (260), p. 28.

344 - DE MAESSCHALCK Gust; RASSCHAERT Alfons, *Naar een Wichels woordenboek*, - *Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 39, 2015, (1), p. 59-61.

345 - DE SCHRYVER Fredy , *Die wondere (Nieuwerkerkse) taal !*, - *Liniaal*, 38, 2015, (4), p. 7.

346 - DE TROYER Roger; MINNAERT William, *Oe zegge men dadde in 't Eljergems en Heldergemse bijnamen*, Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2010, 247 p.

Full text op http://www.hkhaaltert.be/data/Boeken/HELDERGEMS_DIALECT Net.pdf. Het gedeelte over het Heldergems dialect is van de eerste auteur, de bijdrage over de bijnamen van beide auteurs.

347 - DUPREZ Michel (+); DUPREZ Johan (bew.); DE SWAEF Jeroen (bew.); THEUNINCK Gudrun (ill.); VAN WYMEERSCH Thijl (ill.), *Zwalmse tooggezegden : 'Meene vaut zeit da ezu'*, Zwalm, Geschied- en Heemkundige Kring De Zwalm, 2015, 280 p.

348 - TOELEN Jan , *In de moër tern'n*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 255.

349 - VAN KEYMEULEN J., *Dialectwoordenboeken in Oost-Vlaanderen*, - *Cultureel jaarboek provincie Oost-Vlaanderen*, 2013-2014, p. 78-89.

350 - [ZWALMSE], *Zwalmse spreekwoorden en gezegden*, - *De Zwalmgalm*, 20, 2015, (1), p. 33.

Toponymie (801.311)

351 - BEECKMANS Luk; REDANT Gaby; SOUFFREAU Georges, *De toponymie van Steenhuize volgens een landboek uit 1711*, Herzele, Heemkundige Kring De Hellebaard, 2015, 73 p.

352 - BOMBEECK Leo, *Verdwenen Spaanse en andere 'plekken' in Aalst en omgeving*, - *Liniaal*, 38, 2015, (2), p. 7-13; (3), p. 8-9.
Over huisnamen in Aalst, Erembodegem en Nieuwerkerken.

353 - DE SCHRYVER Fredy, *Den Banckman en de Qualap*, - *Liniaal*, 38, 2015, (2), p. 18-23.
Plaatsnamen in Nieuwerkerken.

354 - DE SCHRYVER Fredy , *Het Rozemarijnstraatje van Aalst*, - *Liniaal*, 38, 2015, (3), p. 28-36.

355 - JESPERS Jean-Jacques, *Le nouveau dictionnaire des noms de lieux en Wallonie et à Bruxelles*, Bruxelles, Racine, 2011.

356 - VAN DRIESSCHE Luc, *Oude hoevenamen*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (83), p. 7-32; (84), p. 3-4.
Benamingen van hoeven naar de bewoners ervan.

357 - VAN DURME Luc, *De 'Romaanse enclave' tussen Aalst en Brussel*, - *Ascania*, 58, 2015, (4), p. 97-108.

358 - VAN DURME Luc, *Bracht 'groeve', voornamelijk 'steengroeve'*, - *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, 87, 2015, p. 169-188.
Overzicht van de 'bracht'-toponiemen in Oost-Vlaanderen en Brabant.

359 - VAN DURME Luc, *De toponymische elementen aard, eerde, ert (art), hard, heerd, herde en hert*, - *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, 87, 2015, p. 189-208.
'Aard'-toponiemen liggen aan de bolle, hoge kant van een riviermeander en zijn vaak aanlegplaatsen.

Persoonsnamen (801.313)

360 - DE JAEGER Karel, *De naam "Van Heddeghem" te Schellebelle*, - *Rond de Stenen Linde*, 2015, (1), p. [5-12].

Literatuur (82/89)

361 - VANDEWEGHE Evert, *Tussen droom en daad : het literaire stadsbeeld van Aalst, Dendermonde, Oudenaarde en Veurne, 1830-1914*, - BERTELS Inge (ed.); FURNÉE Jan Hein (ed.); SINTOBIN Tom (ed.); VANDEVOORDE Hans (ed.); VAN DE SCHOR Rob (ed.), *Tussen beleving en verbeelding : de stad in de negentiende-eeuwse literatuur*, Leuven, Universitaire Pers, 2013, p. 245-266.

9. ARCHEOLOGIE. BIOGRAFIE. GENEALOGIE. GESCHIEDENIS

Archeologie (902)

362 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; CLEMENT Cateline; PEDE Ruben; CHERRETTÉ Bart, *Lede Domein Mesen : archeologisch onderzoek*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 11), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/SOLVAArcheologieRapport11.pdf, [2014], 120 p.

363 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; DE MAEYER W.; VAN CAUWENBERGH S.; CHERRETTÉ B., *Ninove [Appelterre-Eichem] Kapittelstraat: archeologisch vooronderzoek*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 33), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/RapportNinoveKapittelstraat.pdf, [2013], 35 p.

364 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; KLINKENBORG S.; TAELMAN E.; DE GRAEVE A.; CHERRETTÉ B., *Sint-Lievens-Houtem Eiland: archeologisch onderzoek*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 24), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/SOLVAArcheologieRapport24.pdf, [2011], 24 p.

365 - MEYLEMANS Erwin; VERDURMEN Inge, *Het Sigmaplan en de erfgoedpuzzel in de Kalkense Meersen*, - *Monumenten, Landschappen en Archeologie*, 34, (2), p. 20-37.

366 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische

expansie; PEDE R.; CLEMENT C.; DE CLEER S.; GUILLAUME V.; CHERRETTÉ B., *Ronse De Stadstuin : archeologisch onderzoek*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 20), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/SOLVAArcheologieRapport20.pdf, [2015], 281 p.

367 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; PEDE Ruben; CLEMENT Cateline; CHERRETTÉ Bart, *Aalst Korte Nieuwstraat : archeologisch vooronderzoek*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 34), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/SOLVAArcheologieRapport34.pdf, [2013], 24 p.

368 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; TAELMAN E.; VAN HECKE C.; VANHOLME N.; CHERRETTÉ B., *Geraardsbergen Driepikkel*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 37), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/SOLVAArcheologieRapport37.pdf, [2013], 32 p.

369 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; TAELMAN E.; DU RANG E.; CHERRETTÉ B., *Sint-Martens-Lierde Kartuizerstraat : archeologisch onderzoek*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 35), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/SOLVAArcheologieRapport17.pdf, [2015], 104 p.

370 - VAN DEN HOVE Peter, *26 beschermde archeologische sites in Vlaanderen*, - *Monumenten, Landschappen en Archeologie*, 34, 2015, (6), p. 5-8 Binnenkrant.

Voor ons werkgebied : Kasteelsite te Schendelbeke.

371 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; VERBRUGGE A.; DE GRAEVE A.; CHERRETTÉ Bart, *Sint-Maria-Lierde (Lierde)-Wolfsveld : archeologisch vooronderzoek*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 17), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/SOLVAArcheologieRapport17.pdf, [2011], 44 p.

372 - BRUYNINCKX Tina, *Archeologisch vooronderzoek : sporen uit de Romeinse periode en de middeleeuwen*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (3), p. 1-5.

373 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; KLINKENBORG S.; TAELMAN E.; CHERRETTÉ B., *Leeuwergem Spelaan : archeologisch vooronderzoek: een Romeinse landelijke nederzetting*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 18), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/SOLVAArcheologieRapport18.pdf, [2012], 41 p.

374 - PEDE Ruben; KLINKENBORG Sigrid; DESCHIETER Johan, *Langs Romeinse wegen : een dorpje in de schaduw van de vicus*, - *Ex Situ*, 2015, (6), p. 26-29.
Leeuwergem.

375 - PEDE Ruben; KLINKENBORG Sigrid; GUILLAUME Veronique; TAELMAN Evelien; DU RANG Elien; CHERRETTÉ Bart, *In de schaduw van de vicus : een Romeinse rurale nederzetting langs de Spelaanstraat te Leeuwergem (Zottegem, O.-Vl.)*, - *Signa*, 2, 2013, p. 132-135.

376 - PEDE Ruben; CLEMENT Cateline; CHERRETTÉ Bart, *Romeins te Ronse : een nederzetting en een bijhorende begraafplaats in De Stadstuin*, - *Signa*, 2, 2013, p. 121-131.

377 - PEDE Ruben; CLEMENT Cateline; CHERRETTÉ Bart, *Romeinse begraving en bewoning in het Domein Mesen te Lede (O.Vl.)*, - *Signa*, 1, 2012, p. 111-117.

378 - PEDE Ruben; VERBRUGGE Arne; DE GRAEVE Arne; MONSIEUR Patrick; CHERRETTÉ Bart, *Romeinse crematiegraven uit het gebied tussen Schelde en Dender doorgelicht : enkele voorbeelden van rurale contexten te Sint-Maria-Lierde en Erembodegem*, - *Signa*, 1, 2012, p. 153-163.

379 - PEDE Ruben; CLEMENT Cateline; CHERRETTÉ Bart, *De Romeinse vindplaats in het Domein Mesen te Lede : een nadere blik op de nederzettingssporen*, - *Signa*, 2, 2013, p. 136-141.

380 - VANHAESEBROUCK Pieter-Jan, *Romeins geluk op Lamont*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (2), p. 31-36.

381 - ERPE-MERE. Solva, Archeologische dienst, *Aalst Vredeplein - Keizersplein : de laatmiddeleeuwse stadsomwalling*, (*Archeologiebrochure*, 7), Erpe-Mere, Intergemeentelijk samenwerkingsverband SOLVA, 2015, 12 p.

382 - [ARCHEOLOGIE], *Archeologie aan de Brusselpoort*, - *Gerardimontium*, 2015, (260), p. 3 Binnenkrant.

383 - DE GROOTE Koen, *Van Merovingische nederzetting tot laatmiddeleeuwse stad : hoe drie decennia archeologisch onderzoek te Aalst tot volledig nieuwe inzichten leidde*, - *Archaeologia Mediaevalis*, 38, 2015, p. 18-23.

384 - DE MAEYER Wouter; TAELMAN Evelien; VAN CAUWENBERGH Stijn; VANHOLME Nele; CHERRETTÉ Bart, *Het archeologisch onderzoek op het Keizersplein te Aalst (O.-Vl.)*, - *Archaeologia Mediaevalis*, 38, 2015, p. 104-106.

385 - AALST-EREMBODEGEM. Solva : intergemeentelijk samenwerkingsverband voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie; DE MAEYER W.; VAN CAUWENBERGH S.; KLINKENBORG S.; TAELMAN E.; CHERRETTÉ B., *Aalst Werfplein: onderzoek van een middeleeuwse woonwijk*, (*SOLVA Archeologie-rapport*, 23), Onuitgegeven rapport, beschikbaar op http://www.so-lva.be/projectfiles/RapportAalstWerfplein.pdf, [2013], 155 p.

386 - PEDE Ruben, *En de winnaar is ... : Aalst wint eerste Forum Archeologieprijs*, - *Ex Situ*, 2015, (6), p. 30.

Voor de opgravingen op de Aalsterse Hopmarkt en de archeologisch geïnspireerde logo's voor de parkeerniveaus op de plaats van deze site.

387 - PEDE Ruben; KLINKENBORG Sigrid; GUILLAUME Veronique; CHERRETTÉ Bart, *Graven tussen de merct en de kercke van Zottegem*, - *Archaeologia Mediaevalis*, 38, 2015, p. 159-161.

388 - TAELMAN Evelien; VANHOLME Nele; CHERRETTÉ Bart, *Kleinschalig archeologisch onderzoek op de Oudenberg te Geraardsbergen (O.-VL.)*, - *Archaeologia Mediaevalis*, 38, 2015, p. 166-170.

389 - TAELMAN Evelien; DU RANG Elien; CHERRETTÉ Bart, *Archeologisch onderzoek in de kartuizerpriorij te Sint-Martens-Lierde*, - *Archaeologia Mediaevalis*, 38, 2015, p. 161-163.

Industriële archeologie (902.035)

390 - DE CHOU Freddy , *De sluis in het gemeentewapen van Idegem: een stukje industriële archeologie van de Dender*, - *Gerardimontium*, 2015, (263), p. 33-35.

391 - MAY Laura, *Het industrieel erfgoed van Belgische seinhuizen: een typologische aanzet aan de hand van de lijnen 50 en 50A van Brussel naar Oostende*, - *Relicta*, 12, 2015, p. 323-349.

392 - VAN DER HELST Luc, *Wis niet alle relicten uit de tijd van Daens: industrieel erfgoed bewaren in Aalst*, - *Daens Vandaag*, 39, 2015, (3), p. 5-7.

Cartografie (912)

393 - BRACKE Wouter (red.); LEENDERS Eric (red.), *Vlaanderen in 100 kaarten*, Leuven, Davidsfonds, 2015, 316 p.

394 - DE REU P. (red.), *Catalogus van de kaartenverzameling van het Rijksarchief Gent ca. 1358-1994*, (*Rijksarchief te Gent : inventarissen*, 112), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2014, 622 p.

395 - VANDE WINKEL Georges, *De 'Villaretkaart' : een kaart van de Oostenrijkse Nederlanden door Franse ingenieurs-geografen 1745-1748*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (4), p. 309-322.
Jean Villaret (1703-1784).

396 - VANDENGHOER Carl, *De kaart van de Franse ingenieurs-geografen 1745-1748 (ook Villaretkaart genoemd), voorloper van de kabinetskaart van Ferraris*, - *Eigen Schoon & De Brabander*, 98, 2015, (4), p. 539-560.
Jean Villaret (1703-1784).

397 - VANDENGHOER Carl, *De kaart van de Frans ingenieurs-geografen 1745-1478, ook Villaretkaart genoemd, voorloper van de kabinetskaart van Ferraris*, - *Bladwijzer*, 2015, (15), p. 1-10.

398 - VERMEIR Rik, *Een landboek van Wieze uit 1789*, - *Salvator Mededelingen Wieze*, 25, 2015, (85), p. 16-28.

399 - VERVUST Soetkin, *Habsburgse kaarten met Franse wetenschappelijke flair : de circulatie van karteerprincipes in de achttiende eeuw geïllustreerd aan de hand van de Ferrariskaarten*, - *Caert-Thresoor: tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie*, 34, 2015, (2), p. 88-97.

Biografie (929)

400 - DE SCHEEMAEKER Koen, *"Niemand beging ooit een grotere fout dan degene die niets deed, omdat hij slechts weinig kon doen" : een biografische nota*, - *Wetenschappelijke Tijdingen*, 74, 2015, (4), p. 5-7.

Frans-Jos Verdoodt (° Moorsel 1939).

401 - DE WOLF Koenraad, *Kroniek van een dorpspastoor : het levensverhaal van Georges Herregods*, Brakel, Geschied- en Heemkundige Kring Triverius, 2014, 243 p.

Priesterkunstenaar uit Elst (° Ronse 1926).

402 - DIEUSAERT Antoon; DIEUSAERT Paul; DIEUSAERT Luc, *Robrecht Mortier*, (*Onze familiegeschiedenis*, 2), Averbode, Uitgeverij Averbode, 2014, 280 p.

Robert (Robrecht) Mortier (1875-1958), jezuïet, aalmoezenier tijdens de Eerste Wereldoorlog en oprichter van de IJzerstichting, was van 1920 tot 1945 biechtvader en predikant in het Sint-Jozefscollege te Aalst.

403 - GOVAERTS Jo, *Eugène Yoors en de Rozenkruisers : een minder bekend facet van het leven van de kunstenaar*, - *KADOC-nieuwsbrief*, 2014, (5), p. 10-15.

De glazenier Yoors werkte mee aan de collegekapel in de Van Reethvleugel van het Sint-Aloysiuscollege te Ninove.

Genealogie (929.5)

404 - ANDRIES Stefan, *Heldergem : gezinsreconstructie 1611-1910*, 2 dl., Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2010, 861 p.

405 - COSYNS Roger, *De familie Van Wilderode vanuit Denderwindeke*, Pollare, in eigen beheer (Roe 36), [2015], 52 p.

406 - DE GEYTER Edgard; DE GRAEVE Jean-Paul; SCHEERLINCK John, *Gezinsreconstructies van Vlekkem 1766-1910*, Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2005, 101 p.

407 - DE GRAEVE Jean-Paul; SCHEERLINCK John, *Gezinsreconstructie : Hillegem van 1612-1910*, 2 dl., Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2009, 538 p.

408 - DE GRAEVE Jean-Paul; SCHEERLINCK John, *Gezinsreconstructie : Borsbeke van 1600-1900*, Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2008, 361 p.

409 - DE GRAEVE Jean-Paul; SCHEERLINCK John, *Gezinsreconstructie : Ressegem van 1797 tot 1900*, Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2007, 223 p.

410 - DE PAEPE René, *Denderhoutem : gezinsreconstructie 1480-1907*, 3 dl., Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2009, 538 p.

411 - DE PRIJCK Mieke; DE TANT Fernand, *Zegelsem : Het gezin De Staercke-De Pessemier rond 1900*, - *Triverius*, 45, 2015, (1), p. 15-17.

412 - DE RO Jacques; VAN DAMME Rik, *De Oudenbergkapel in handen van een brouwer : Ghislain François Van Crombrugghe (1761-1842)*, - *Gerardimontium*, 2015, (264), p. 8-13.

413 - DE TEMMERMAN Ludwig, *De familie van Isidoor Blommaert: bakkers, slagers en gemeentesecretarissen*, - *Triverius*, 45, 2015, (1), p. 6-14.

414 - [HELDERGEM], *Heldergem : gezinsreconstructie 1900-1930*, Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, s.a., 84 p.

415 - HENDRICKX Karine; VANMOL Lisette; VERMOESEN Diane, *Gezinsreconstructie Erembodegem 1880-1910*, 2 dl., Aalst, Familiekunde Vlaanderen, 2015, 1146 p.

416 - LEMOINE Joëlle, *Gluren bij de buren : het nieuw kasteel*, - *Erfdeel Kluisbergen*, 5, 2015, (2), p. 3-30.

417 - MERCKX Kris, *Groeten uit het Waasland : een bijdrage tot de familiegeschiedenis Merckx*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (4), p. 502-512.

418 - PADUART I., *Les Padu(w)art, Paduat, De Padua : une famille de Pajottenland*, - *De Middelaar*, 2015, (410), p. 81-118; (411), p. 161-182.

Met vermelding van naamdragers in Geraardsbergen en Ninove.

419 - VAN BIESEN Fred , *De Moorselse familie Wanderstein-Bruyland op nationaal en internationaal niveau*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (1), p. 95-109.

420 - VAN BREUSEGEM Ivan, *Twee roepingen in de familie Van Breusegem uit Sint-Martens-Lierde*, - *Triverius*, 45, 2015, (3), p. 37-39.

421 - VAN DEN STEEN Freddy, *De naamdragers Van den Steen : nazaten van Hendrick Van den Steen uit Moorsel*, - *Dender-Stam*, 35, 2015, (2), p. 36-45; (3), p. 70-79.

422 - VAN LANDUYT Siegfried, *Parenteel van Judocus Van Landuyt*, - *Liniaal*, 38, 2015, (1), p. 4-12.

423 - WILLEMS Hubert, *De "Waalse" roots van de familie Tackaert*, - *Heem- en Oudheidlkundige Kring van Berlare*, 33, 2015, (2), p. 25-30.

424 - WILLEMS Hubert, *De "Waalse" roots van de familie Tackaert*, - *Rond de Stenen Linde*, 40, 2015, (2), p. 45-47.

Heraldiek. Wapenkunde (929.6)

425 - DELGRANGE Dominique; CRUCIFIX Marc, *Een zegelmatrijs met het wapen Veranneman (Gentbrugge)*, - *Heraldicum Disputationes*, 20, 2015, p. 72.

Archiefinventarissen (930.25)

426 - DE WAELE Anne, *Inventarisatie van het modern gemeentearchief van de fusiegemeenten eindelijk aangepakt*, - *Gerardimontium*, 2015, (264), p. 6-7 Binnenkrant.

427 - DE BROUWER Karel, *Twee eeuwen parochieregisters van Aalst Sint-Martinus 1588-1796*, - *Dender-Stam*, 35, 2015, (1), p. 10-12; (4), p. 113-118.

Geschiedenis (94)

428 - DE LOOSE Willy (red.); VERSAVEL Staf (vormgev.), *De Haaltertse deelgemeenten vroeger & nu : Denderhoutem - Haaltert - Heldergem - Kerksken*, Haaltert, Heemkundige Kring Groot-Haaltert, 2012, 137 p.

Full text op http://www.hkhaaltert.be/data/Boeken/Vroeger&nu_2012.pdf.

429 - DE TROYER Roger (auteur); DE KEGEL Joris (samensteller), *Groeten uit Heldergem*, Haaltert, Heemkundige Kring Haaltert, 2013.

Facsimile van alle interessante artikels over Heldergem ooit verschenen in de 'Mededelingen van de Heemkundige Kring Haaltert' 1981-2013.

430 - [LIEDEKERKE], *Liedekerke oud & nieuw*, Liedekerke, Liedekerks Heemkundig Genootschap, 2013, 113 p.

431 - SOUFFREAU Georges L., *Geschiedenis van Woubrechtegem:*

een landbouwdorp in Vlaanderen (868-2010), Woubrechtegem, in eigen beheer, 2010 [verspreid januari 2015].

432 - VERMOESEN Ben, *Meldert, een Affligems dorp*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (2), p. 186-196.
Heruitgave van een artikel van dom Reinerius Podevijn met illustraties van dom Petrus Van Aalst, gepubliceerd in "De Mariagroet uit Affligem" (1941).

433 - VERSCHRAEGEN Matthijs, *Op stap door Sint-Blasius-Boekel*, - *De Zwalmgalm*, 20, 2015, (3), p. 2, 19-37, 39.

Geschiedenis van de middeleeuwen (94.033)

434 - DUMOLYN Jan, *Les «plaintes» des villes flamandes à la fin du XIIIe siècle et les discours et pratiques politiques de la commune*, - *Le Moyen Age*, 2015, (211), p. 383-407.
Met vemelding van de klacht van Aalst 13-06-1307.

435 - BUYLAERT Frederik, *Sociale hiërarchisering en informatiebeheer tussen vorst en kanselarij : de productie van "adellijsten" in het graafschap Vlaanderen*, - *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 178, 2012, p. 65-128.
Met lijst van edelen en leenhouders in het graafschap Vlaanderen.

Geschiedenis van de moderne tijden (94.034)

436 - DECAVELE Johan, *Op de Calvinistische toer: het Land van Waas tijdens de overheersing van het revolutionaire Gent 1578-1583*, - *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 68, 2014, p. 209-245.

437 – FAGEL Raymond, *Het Bourgondische hof van Karel V als koning van Spanje : de hofstaat van 21 juni 1517*, - *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 180, 2014, p. 69-137.
Met vermelding van 588 hovelingen.

438 - GOOSSENS Geert, *Borsbeke : een plattelandsdorp in het laatste kwart van de 17e eeuw*, - *De Hellebaard*, 13, 2015, (1), p. 1-7.

Geschiedenis van de negentiende eeuw (94.035)

439 - VAN DE VELDE Matthias, *Aalst 1815-1830 : geschiedenis van een provinciestad tijdens de Verenigde Nederlanden*, Aalst, Erfgoedcel Denderland, 2015, 172 p.
Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling van 5 september tot 24 september 2015 in 't Gasthuys-Stedelijk Museum Aalst.

440 - DE NIJS Eddy, *De bewoners in de wijk Kleinderbeek volgens de kaart van P.C. Popp (ong. 1860)*, - *Liniaal*, 38, 2015, (1), p. 12-47; (2), p. 24-47; (3), p. 37-52.

441 - DE NIJS Eddy, *De bewoners van de wijk Restert, Zurendries, Hazelaarstraat en Lange-Haagstraat volgens de kaart van P.C. Popp (ong. 1860)*, - *Liniaal*, 2015, (4), p. 25-45.

442 - DE RODDER Regina, *De 19e eeuw : Horebeke in de klauwen van de armoede*, - *Triverius*, 45, 2015, (2), p. 10-16.

443 - VAN DE VELDE Matthias, *Willem I's Aalsterse bezoeken*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (3), p. 65-70.

444 - VERNAEVE Wifried, *Aalst in de pers 150 jaar geleden*, - *Mededelingen van de Vereniging voor Aalsters Kultuurschoon*, 42, 2015, (1), p. 25-28; (2), p. 54-56; (3), p. 83-84; (4), p. 107-109.

Geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw (94.035/036)

445 - [BEELDEN], *Beelden van Wieze in oude postkaarten*, Wieze, Oudheidkundige Kring H.H. Salvator, 2014, 203 p.

446 - DE WOLF Walter, *Van pleinen en straten te Wetteren*, - *Nieuwsbrief Koninklijke Heem- en Geschiedkundige Kring "Jan Broeckaert"*, 2015, (december), p. 41-42.
In Massemen Dorp en Dorp Westrem.

447 - VAN BIESEN Fred , *Politieke geschiedenis van Moorsel*, - *Heemkundige Kring De Faluintjes*, 28, 2015, (1), p. 110-126; (2), p. 221-241; (3), p. 346-365.

448 - VAN ROMPUY Stien, *De invloed van technologie op het gebruik van de straat en haar beeld tussen 1834 en 1962*, Gent, UGent (onuitgegeven masterscriptie - Faculteit Ingerieurswetenschappen - Master in de ingenieurswetenschappen), 2010, 174 p.
Full text: http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/418/741/RUG01-001418741_2010_0001_AC.pdf.

449 - VAN DE VELDE Frydda, *Herinneringen uit mijn kinderjaren : Marie Claire Van de Velde vertelt over haar kindertijd in Nederzwalm en Sint-Maria-Latem (1928-1944)*, - *De Zwalmgalm*, 20, 2015, (4), p. 23-25 & 28-33.

Geschiedenis van de eenentwintigste eeuw (94.036)

450 - VUYLSTEKE Marc, *Maarkedal in het voorbije decennium*, - *Businarias*, 19, 2015, (56), p. 17-27; (57), p. 18-25.

AUTEURSREGISTER

Ainsworth, Maryan W. 320
Alsteens, Stijn 320
Amara, M. 89
Anagnostopoulos, P. 288
Andries, Stefan 404
Arijs, Hilke 321
Arnade, Peter 65
Bastiaens, Luk 322
Bauwens, Jan 219
Bavay, Lut 14, 230, 289, 292
Beeckmans, Luk 9, 51, 72, 272, 281, 304, 312, 328, 351
Beelaert, Wim 187
Bertels, Inge 361
Beyls, Pieter 207, 208
Bisschop, Chantal 59
Bockstaele, Antoine 100
Bombeeck, Leo 352
Borginon, Hendrik/Rik (jr.) 101
Borloo, Chris 47, 194, 199
Bracke, Wouter 393
Brantegem, Herman 102, 103
Broucke, Roger 162
Bruyland, Herman 48
Bruyninckx, Tina 372
Buchanan, Iain 320
Buisman, Jan 211, 212
Buts, Hugo 104, 105, 220
Buylaert, Frederik 435
Buys, Jean Claude 301
Castelain, Rik 231
Caudron, Freddy 290
Charon, A. 78
Cherretté, B. 363, 364, 366, 368, 369, 373, 385
Cherretté, Bart 362, 367, 371, 375, 376, 377, 378, 379, 384, 387, 388, 389
Cherretté, Jozef 276
Cherretté, Marnix 1, 265
Clappaert, Eduard 106
Cleland, Elizabeth 320
Clement, C. 366
Clement, Cateline 362, 367, 376, 377, 379
Cock, Marcel 10
Coppens, Frans 146
Coppens, Jan 195, 341, 342, 343
Corremans, Luc 142
(Borremans, Cooremans ?)
Cosyns, Eric 205
Cosyns, Roger 263, 405
Creve, Piet 49
Crucifix, Marc 425
Daelman, André 30
De Bie, Marc 183
De Blécourt, Willem 204
De Block, Jozef 15
De Boeck, Dirk 172, 200
De Brouwer, Karel 427
De Brouwer, Nico 329
De Ceukelaire, Marleen 251
De Chou, Freddy 61, 213, 390
De Cleer, S. 366
De Clerck, Jan C.A. 91, 179, 214
De Crits, Marc 79
De Decker, Lars 92
De Deken, Clothaire 232
De Geyter, Edgard 406
De Geyter, Kristof 147
De Graeve, A. 364, 371
De Graeve, Arne 378
De Graeve, Jean-Paul 406, 407, 408, 409
De Groote, Koen 383
De Jaeger, Karel 360
De Jonge, Arnold 93, 107
De Kegel, Joris 57, 429

De Kimpe, Bert, 108
De Knijf, Roger 36, 148
De Koninck, Godelieve 64
De Landsheer, Georges 149
De Loose, Willy 21, 32, 94, 109, 110, 111, 112, 428
De Maesschalck, Gust 344
De Maeyer, Nicolas 35
De Maeyer, Paul 323
De Maeyer, Steve 80
De Maeyer, W. 363, 385
De Maeyer, Wouter 384
De Meester, Eric, 244
De Mets, Rudy 113
De Moerloose, Roger 180
De Naeyer, Karel 192
De Neef, Jan 250
De Nijs, Eddy 114, 293, 440, 441
De Noyette, Guy 116
De Paepe, René 410
De Pelseneer, Johny 224
De Pessemier, Paul 337
De Prijck, Mieke 11, 150, 168, 170, 175, 334, 411
De Puysseleyr, Elisa 275
De Reu, P. 394
De Ro, Jacques 255, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 279, 302, 412
De Rodder, Regina 215, 221, 442
De Schaepdrijver, Sophie 115
De Schamphelaere, Jozef 71, 216
De Scheemaeker, Koen 400
De Schryver, Fredy 29, 45, 345, 353, 354
De Schuiteneer, Steven 255, 256, 257, 258, 259, 260
De Smedt, Stijn 166
De Smet, Anne 2
De Smet, Firmin 151
De Smet, Lucien 7, 16, 173
De Sutter, Prosper 81
De Swaef, Jeroen 116, 347
De Swaef, Walter 67, 117
De Tant, Fernand 150, 170, 411
De Temmerman, Ludwig 82, 221, 233, 324, 413
De Troyer, Roger 112, 346, 429
De Vos, Jacques 118
De Vriese, Luc 74
De Vuyst, Julien 31, 181, 226, 287, 291, 325
De Waele, Anne 426
De Wilde, Frauke 286
De Winne, Lieze 188
De Wolf, Koenraad 401
De Wolf, Walter 446
Decavele, Johan 436
Deconinck, Stefaan 196
Decraene, Ellen 17
Dehenau, William 213
Delgrange, Dominique 425
Delmarcel, Guy 320
Demuynck, Guido 209
Denise, (zuster) 41
Depauw, Liesbet 191
Depryck, Jos 247
Deriemaeker, Johan 19
Descamps, Frans 119, 143
Descheemaeker, Bart 234
Deschieter, Johan 374
Destoop, Alain 177
Dierickx, Fons 167, 174
Dieusaert, Antoon 402
Dieusaert, Luc 402
Dieusaert, Paul 402
Du Rang, E. 369
Du Rang, Elien 375, 389
Dumolyn, Jan 434
Duprez, Johan 347
Duprez, Michel 347
Duquet, Frans 120
E., S. 83
Excoffon, Sylvain 37, 38
Fagel, Raymond 437
Fonck, Antoine 178, 330
Forti Grazzini, Nello 320

Fransen, Theo 189, 190
Furnée, Jan Hein 361
Geeroms, Luc 294, 317
Gerits, J. 197
Goeminne, André 12
Goeminne, Luc 222, 229
Goossens, Evelien 46
Goossens, Geert 438
Goublomme, Alain 223, 224
Govaerts, Jo 403
Guillaume, V. 366
Guillaume, Veronique 375, 387
Haemers, Jelle 306
Hajtó, Vera 50
Hanselaer, Johan 217
Hautekeete, Stefaan 315
Hendrickx, Karine 415
Hitchinson, Frans 95
Hoeckman, Jan 168
Jansen , R. 39, 40
Jansen, Jeroen 335
Janssen, E. 152
Jespers, Jean-Jacques 355
Klinkenborg, S. 364, 373, 385
Klinkenborg, Sigrid 374, 375, 387
Laan, Nico 335
Laeremans, Jos 318
Lalmant, Jean-Pierre 88
Larmuseau, Marten 213
Leenders, Eric 393
Lefevere, Eric 201
Lekens, Luc 84, 283, 308
Lemmens, Daniël 42, 331
Lemmens, Gerard 305
Lemoine, Joëlle 75, 416
Leonard, André-Joseph 54
Leyder, Dirk 171
Liessens, Gerrit 43, 62
Lievois, Daniel 306
Loockx, Kristof 176
Louies, Jan 280
Maes, Daphné 49
Maroye, Marc 284
Masure, Hadewijch 163
Matheijssen, Sander 190
May, Laura 391
Meijns, Brigitte 22
Merckx, André 277
Merckx, Kris 417
Meylemans, Erwin 365
Minnaert, William 346
Moeraert, Rudi 177
Moerman, Guy 68
Molein, Ingrid 248
Monsieur, Patrick 378
Moonens, Serge 96
Ockeley, Jaak 252
Olsen, Jan 123, 124
Ongena, Marc 153
Orenstein, Nadine M. 320
Paduart, I. 418
Pauwels, Pierre 103
Pede, R. 366
Pede, Ruben 362, 367, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 386, 387
Peersman, Jaak 23
Périer-D'Ieteren, C. 316
Pots, Luc 24, 97, 126, 127, 249, 332
Praet, Dirk 227, 250
Praet, Patrick 165
Premereur, André 25
Prevenier, Wallter 65
Rasschaert, Alfons 344
Redant, Gaby 351
Roman, Frans 26, 128
Ryckbosch, Wouter 17, 164
Scheerlinck, John 406, 407, 408, 409
Schoon, Edmond 85
Schoonejans, Chris 269
Segers, Emmy 191
Sintobin, Tom 361
Souffreau, Georges 63, 224, 351
Souffreau, Georges L. 73, 225, 431
Spann, Willem 311
Strubbe, F. 89

Strypens, Hendrik 98, 300
Surdiacourt, Dirck 154, 198, 218, 236, 242
Swillens, Annemie 213
Taelman, E. 364, 368, 369, 373, 385
Taelman, Evelien 375, 384, 388, 389
Teirlinck, Frank 34
Ternest, Ernest 202
Theuninck, Gudrun 347
Thienpont, Peter 129
Tilley, Jos 327
Timmerman, Hubert 182
Timmermans, Francis 38
Toelen, Jan 339, 348
Troch, Jan 245
Tuyteleers, Wim 155
Uyttersprot, Marc 130, 131, 132, 184, 186, 235, 270, 282, 336
Valentijn, André 333
Van Accoleyen, Peter 295
Van Biesen, Fred 296, 419, 447
Van Bockstaele, Geert 319
Van Breusegem, Ivan 420
Van Cauwenberge, Christ 61
Van Cauwenbergh, S. 363, 385
Van Cauwenbergh, Stijn 384
Van Damme, Rik 156, 412
Van de Maele, Romain John 206, 338
Van de Meirssche, Albert 157
Van de Perre, Arnold 297
Van de Perre, Dirk 27, 314
Van de Schor, Rob 361
Van de Velde, Frydda 133, 134, 135, 449
Van de Velde, Matthias 271, 439, 443
Van den Bruele, Annelies 268
Van den Hove, Peter 370
Van den Steen, Freddy 239, 421
Van der Helst, Luc 58, 86, 87, 309, 392
Van der Heyden, Antoine 192
Van der Schueren, Laurens 33
Van der Spiegel, Wouter 136, 137, 138
Van der Straeten, Sammy 193
Van der Zeijden, Albert 253, 254
Van Dooren, Bart 20
Van Driessche, Luc 185, 273, 278, 356
Van Droogenbrouck , Edgard 70
Van Durme, Luc 340, 357, 358, 359
Van Eeckhout, Roger 203
Van Hauwermeiren, Frederik 18
Van Hecke, C. 368
Van Hoecke, Karl 298
Van Impe, Sylveer 139
Van Isterdael, Herman 169
Van Keymeulen, J. 349
Van Keymeulen, Jacques 310
Van Landuyt, Siegfried 422
Van Langenhove, Roger 192
Van Lierde, Yannick 140
Van Melkebeke, Dirk 44
Van Onacker, Eline 163
Van Overmeire, Karim 3
Van Paepeghem, Willy 99, 141, 274, 285
Van Rompuy, Stien 448
Van Roosbroeck, Filip 237
Van Schoonenberghe, Eric 246
Van Sevenant, Berthe 158
Van Steen, Marc 28
Van Trimpont, Marc 5, 159, 160
Van Wymeersch, Thijl 347
Vancoillie, Jan 119, 142, 143
Vande Winkel, Georges 6, 395
Vanden Herrewegen , L. 266
Vanden Herrewegen, A.-M. 266
Vandenghoer, Carl 396, 397
Vandevoorde, Hans 361
Vandewalle, Paul 13
Vandeweghe, Evert 361
Vandeweyer, L. 90
Vandeweyer, Luc 119, 143

Vanhaesebrouck, Pieter-Jan 238, 243, 380
Vanholme, N. 368
Vanholme, Nele 384, 388
Vanhoudt, Hugo 313
Vanmol, Lisette 415
Velghe, Johan 145
Verbeke, André 74
Verbeke, Demmy 241
Verbrugge, A. 371
Verbrugge, Arne 378
Vercauteren, Gregory 4
Verdoodt, Frans-Jos 55, 56
Verdurmen, Inge 365
Verhoosele, Françoise 144, 307
Vermeir, Rik 210, 303, 398
Vermoesen, Ben 240, 299, 432
Vermoesen, Diane 415
Vermoesen, Reinoud 262
Vernaeve, Wifried 6, 444
Versavel, Staf 428
Verschraegen , Matthijs 433
Vervust, Soetkin 399
Vuylsteke, Marc 161, 450
Waterloos, Dieter 228
Wille, Eddy 76
Willems, Hubert 423, 424

PERSONENREGISTER

Agricola, Rudolph 241
Anckaer, Jef 24
Andries, Clement 236
Andries, Romaan 236
Baerdeloos, Andries 436
Baert (familie) 233
Baeyens, Cesar Henri 285
Baeyens, Christiane 274
Bartholomeus (H.) 10,195
Behaghel (familie) 416
Bert-De l'Arbre, Louis 319
Binet, Emile 158
Blanckaert, Frans 87
Blommaert (familie) 413
Blommaert, Pierre 107
Bonaparte, Napoleon 96
Boone, Cies 68
Borginon, Hendrik 101
Borloo, Emma 47
Borms, August 79
Braem, Jozef 111
Braems, Urbain 116
Broeckaert, Arthur 218
Bruno (familie) 48
Bruyland (familie) 419
Bruyninckx, Joannes Baptista 7
Burvenich, Frederik 283
Buyl, Pieter Joannes 97
C., Edgard 69
Cambier, Albert 158
Cauchie, Paul 321
Caudron, Jan 282
Clays, Robert 158
Cluysenaar, Jean-Pierre 391
Cock (familie) 213
Coecke van Aelst, Pieter 320
Coecke, Pieter 315
Daelman, Clement 30

Daens, Adolf 53, 54, 300
Daens, Augustinus 300
Daens, Jozef August 300
Daens, Pieter 300
De Backer, Aloïs 56
De Backer, Henri 246
De Backer, Rafaël 240
De Boeck, Marie Madeleine 45
De Bueren (familie) 416
De Cleercq, Michiel 44
De Clercq, Emiel 128
De Cock, Alfons 204
De Coninck, Petrus Gustavus 12
De Coster-Van Caulaert, Elise 158
De Craene, Maria 310
De Deyn (familie) 72
De Gendt, Edmond 122
De Graeve Maria 110
De Haeck, Adolph Alfons Joseph 285
De Herder, Victor 153
De Kerchove, François 83
De Kerpel (familie) 120
De Koker (familie) 220
De Landsheer, Georges 149
De Lichte, Jan 202
De Meersman (familie) 270
De Paepe, Placide 283
De Pelsmaeker, Prosper 56
De Pessemier, Eugeen 332
De Roover, Josephus 98
De Ruyter, Karel Alexander 73
De Ruyter, Karel Ignatius 73
De Sadeleer 126
De Sadeleer, Louis 109
De Sadeleer, Marie Louise 109
De Seyn, Frans 222
De Smedt, Odilon 138
De Smet, Alfons 151
De Smul, André 153
De Somer, Jozef 14
De Staercke-De Pessemier (familie) 411
De Valck, Gerardus 182
De Valck, Josephus Benedictus 182
De Voet, Albert 161
De Vos, Emiel 118
De Vos, Pieter 153
De Wetter, Felix 122
De Wit, Auguste 105
De Witte (familie) 245
Deriemaeker, Medard 19
D'Haese (familie) 154, 233
D'Haese, Albert 176
Domela Nieuwenhuis (familie) 123
Dooreman, Leopold 117
Du Parc Locmaria (familie) 304
Fabiola (koningin) 235
Flips, Henri 131
Fransman, Franciscus Cornelius 97
Geerts (familie) 154
Geerts, Olav 154
Geerts, Paula 154
Geirnaert, Hendrik 289
Ghysens (familie) 296
Goetgebuer, Joannes Franciscus 299
Grijp, Germain 77
Grupello, Gabriël 311
Guilini, Jan 158
Haelterman, Frans 68
Henderickx, Jacobus 23
Henry de Wedergrate 437
Herregods, Georges 401
Hitchinson, William 95
Hoeckman, Louis 168
Hoste, Charles 284
Huleu, Jacobus 73
Hullebroeck, Emiel 283
Hunninck, Valerie 111
Jansenius, Cornelius 35
Janssens, Frans Isidoor 67
Janssens, Germain 308
Jozef II 171
Kindekens, Jozef 33
Kindekens, Petrus 33
Lecoyer, Marie 101

Madou, Jan Baptist 265
Maes, Joannes Emanuel 73
Maria van Bourgondië 306
Maria-Theresia 171
Martens, Dirk 241
Medaerts, Theophiel 104
Meereman, Alexis 122
Meersschaert, Michael 28
Meganck, Passchier 225
Mercier (kardinaal) 108
Merckx (familie) 417
Meremans (familie) 228
Moens, Louis 280
Moerman, Karel 73
Molein (familie) 248
Mortier, Robert/Robrecht 402
Moyersoen Ludovic 80
Muylaert (familie) 249
Napoleon 96
Napoleon Bonaparte 96
Nichels, Alfred 131
Noterman, Hilloné Modeste 129
Paduart (familie) 418
Pieter van Aelst 316, 437
Popp, Philip Christiaan 209
Popp, Philippe Chrétien 210
Poullet, Prosper 80
Praet, Jean 157
Priem, Hector 331
Reyntjens (familie) 70
Reyntjens, Bernardus 70
Roelandt, Lodewijk 271
Rombaut, René Dominique 285
Rombout, Heli 331
Sanguinetto 106
Schockaert, Prosper Louis 122
Schwartz, Robert 142
Spitaels (familie) 412
Stas de Richelle (familie) 305
Sterck, Frans 56
Stinglhamber 158
Tackaert (familie) 423, 424
Temmerman (familie) 249
Triverius, Hieremias 217
Tysmans, Antoon 332
Valk, Roy 318
Van Assche, Modest (o.s.b.) 145
Van Beugem, Isidoor 338
Van Bockstaele, Emiel 176
Van Breusegem (familie) 420
Van Buscom, Willem Egidius 309
Van Cakenbergh, Judocus 285
Van Campenhaut, Jan 317
Van Caulaert, Elise 158
Van Crombrugghe (familie) 412
Van Crombrugghe, Constant Willem 42
Van Damme (familie) 246
Van Damme, Bertha 272
Van Damme, René 156
Van de Meirssche, Albert 157
Van de Woestijne (familie) 304
Van den Broeck, Egidius 214
Van den Hauwe, Louis 285
Van den Steen (familie) 421
Van den Stockt, Jozef 122
Van der Biest, Joseph 47
Van der Bracht, Joannes Baptiste 170
Van der Heyden 68
Van der Meirsch, Andreas 131
Van der Mijnsbrugge, August 332
Van der Paelt, Egidius 98
Van Der Smissen, Jan 261
Van der Speeten, Jan Anthoon 169
Van der Zijpe, Constantinus 122
Van Dorp, Maarten 241
Van Handenhove, Hugo 285
Van Heddeghem 360
Van Herreweghen, René 126
Van Impe, Karel Lodewijk 139
Van Impe, Oscar 158
Van Ingelgem, Maarten 327
Van Keymeulen, Evarist 310
Van Landuyt (familie) 422
Van Landuyt, Eugène 114

Van Landuyt, Filomena 111
Van Meldert, Gustaaf 94
Van Peteghem, Lambert Benoit 322
Van Reeth, Flor 403
Van Sevenant, Berthe 158
Van Vaerenbergh, Kamiel 122
Van Wilderode (familie) 405
Vande Velde Hilaire 56
Vanden Berg(h)e, Maria-Odila 51
Vandenmeersche, Felix 98
Vanlangenhaeken, Jan Baptist 56
Veranneman (familie) 425
Verbeke, Joseph 157
Verbrugghen, Jozef Frans Maria 73
Verdoodt, Frans-Jos 52, 400
Verhaegen, Theodoor 314
Vernaillen, Dominique 102
Verspeet, Petrus Aloysius 285
Vijt, Franciscus Antonius 300
Vilain XIIII, Charles Philippe 227
Vilain XIIII, Jean Jacques Philippe 237
Villaret, Jean 395, 396, 397
Wanderstein (familie) 419
Willem I 443
Yoors, Eugeen 403

PLAATSNAMENREGISTER

Aaigem 43, 62, 117, 225
Aalst 1, 2, 3, 12, 17, 28, 42, 46, 53, 54, 58, 60, 86, 87, 98, 104, 106, 110, 131, 136, 137, 153, 166, 176, 187, 188, 189, 191, 192, 206, 247, 249, 262, 265, 267, 268, 270, 271, 276, 278, 280, 288, 290, 294, 300, 303, 309, 315, 317, 327, 336, 352, 354, 357, 361, 367, 381, 383, 384, 385, 386, 391, 392, 402, 427, 434, 436, 439, 443, 444, 448
Aalst (arrondissement) 78
Aalst (Kommandantur) 106
Aalst (Mijlbeek) 15, 55
Aalst (regio) 153
Aalst (Schaarbeek) 55
Affligem 34, 35, 240
Amougies 231
Appelterre 56
Appelterre-Eichem 363
Aspelare 56
Asse 252
Asse-Terheide 252
Baardegem 64, 91, 162, 179, 183, 214, 239
Balegem 16, 173, 216, 246
Bambrugge 117, 360
Bavegem 228
Beerlegem 216
België 50, 106, 115
Berchem 75, 108, 231, 243
Berlare 286, 423, 424
Betuwe (Nl.) 159
Borsbeke 9, 178, 330, 408, 438
Bottelare 180, 216, 278, 305
Bourgondische Nederlanden 65
Brabant 358
Brakel 128, 217, 324
Brugge 22, 158
Brugge (bisdom) 92
Brussel (gewest) 355
Burst 117, 200, 220
Chicago (USA) 33
De Stadstuin (Ronse) 366

Deftinge 25, 95
Dender 206, 390
Denderbelle 303
Denderhoutem 24, 56, 57, 97, 110, 111, 112, 122, 127, 249, 332, 410, 428
Denderleeuw 39, 50, 56, 278, 357, 391
Dendermonde 36, 132, 303, 361
Denderwindeke 33, 153, 405
Detroit (USA) 33, 57
Dikkele 134
Domein Mesen (Lede) 362
Dresden (D) 98
Driepikkel (Geraardsbergen) 368
Eiland (Sint-Lievens-Houtem) 364
Elst 401
Erembodegem 145, 352, 378, 415
Erondegem 117
Erpe 14, 67, 117, 136, 172
Erpe-Mere 49, 230
Ertvelde 153
Etappengebiet 244
Etikhove 129
Everbeek 113
Faluintjes 162
Feuchtwangen (D) 354
Gent (bisdom) 92
Gentbrugge 42 , 49, 84, 144, 180, 283, 308, 425
Geraardsbergen 5, 8, 10, 27, 35, 42, 61, 106, 140, 142, 154, 156,159, 160, 176, 195, 198, 205, 206, 218, 242, 251, 256, 259, 260, 278, 279, 302, 311, 319, 321, 335, 341, 342, 343, 368, 382, 412, 418, 426, 436
Gijzegem 99, 141, 285, 323
Gijzenzele 216
Goeferdinge 159
Gontrode 216, 275
Gooik 96, 155
Graafschap Vlaanderen 13, 435
Grimminge 159, 236, 390
Haaltert 21, 32, 50, 57, 94, 100, 109, 110, 111, 122, 125, 126, 428
Heetvelde (heerlijkheid, Oetingen) 65
Heldergem 111, 122, 346, 404, 414, 428, 429
Hemelveerdegem 25
Henegouwen (graafschap) 65
Herdersem 151, 162, 167, 174, 239, 303, 417
Herne 38
Herzele 9, 73, 178, 181, 199, 223, 224, 312, 329, 372
Hillegem 178, 226, 291, 407
Hof van Vrekkem (Denderwindeke) 65
Hofstade 30, 130, 136, 182, 184, 186, 235, 274, 282, 318
Hongarije 50
Horebeke 442
Idegem 213, 258, 390
Kapittelstraat (Appelterre-Eichem) 363
Kartuizerstraat (Sint-Martens-Lierde) 369
Kasteel du Parc Locmaria (Herzele) 304
Kasteel Van de Woestijne (Herzele) 304
Keizersplein (Aalst) 381
Kerkem 232
Kerkrade (NL) 311
Kerksken 57, 111, 112, 225, 428
Kluisbergen 70, 75, 79, 108, 231, 234, 243, 380, 416
Korte Nieuwstraat (Aalst) 367
Kwaremont 75, 108, 416
Land van Aalst 88, 237, 437
Land van Rode 71
Landskouter 180, 216
Lede 18, 31, 83, 105, 136, 138, 362, 377, 379, 423, 424

Ledeberg 153
Leeuwergem 373, 374, 375
Leipzig (D) 106
Letterhoutem 68
Leupegem 278
Leuven 241
Liedekerke 391, 430
Lipari (It.) 10
Lourdes 11
Maarke 298
Maarkedal 450
Massemen 446
Meerbeke 155
Melden 231, 278
Meldert 34, 48, 64, 85, 91, 162, 239, 252, 297, 299, 357, 432
Melle 42, 123, 124, 216, 269, 321, 331, 391
Melsele 154
Melsen 216
Mere 21, 67, 117, 139
Merelbeke 123, 248, 391
Mesen 362
Michelbeke 134, 175
Millingen (NL) 311
Moorsel 52, 64, 66, 76, 91, 162, 239, 296, 338, 348, 400, 417, 419, 421, 447
Moortsele 216, 307
Munster (D) 102
Munte 216
Nederboelare 302
Nederbrakel 11, 82, 334, 413
Nederland 190, 335
Nederzwalm 449
Nederzwalm-Hermelgem 134
Neerbeekstraat (Okegem) 203
Nieuwerkerken 29, 45, 81, 114, 293, 345, 352, 353, 422, 440, 441
Ninove 101, 155, 158, 193, 206, 261, 278, 306, 314, 321, 403, 418, 436
Oetingen 65
Okegem 23, 102, 103, 165, 169, 203
Olsene 222
Onkerzele 257, 278, 302
Oombergen 228
Oordegem 219
Oostakker 153
Oostenrijkse Nederlanden 171
Oosterzele 216, 322
Oost-Vlaanderen 152, 207, 208, 209, 210, 349, 358
Opbrakel 150
Opdorp 80
Ophasselt 159, 255
Ottergem 117, 289, 360
Oudegem 303
Oudenaarde 361
Oudenaarde (arrondissement) 78
Overboelare 159, 264
Overimpe 295, 301
Pamel 101
Parike 26
Pollare 261, 263, 325
Ressegem 9, 178, 333, 409
Rieme (Ertvelde) 153
Rijsel 48
Ronse 153, 170, 189, 321, 366, 376, 401, 436
Ronse (regio) 153
Roosendaal (Nl.) 154
Rozebeke 134
Rozenaken 231
Ruien 75, 108, 238, 416
Scheldewindeke 7, 216, 326
Schellebelle 360
Schendelbeke 213, 370
Schoonaarde 286, 423, 424
Serskamp 14
Sint-Antelinks 44
Sint-Blasius-Boekel 134, 433
Sint-Goriks-Oudenhove 116
Sint-Kornelis Horebeke 215, 221
Sint-Lievens-Esse 281
Sint-Lievens-Houtem 19, 41, 69, 120, 149, 201, 202, 364

Sint-Maria-Horebeke 107, 215, 231
Sint-Maria-Latem 77, 134, 449
Sint-Maria-Lierde 369, 371, 378
Sint-Maria-Oudenhove 231
Sint-Martens-Lierde 38, 153, 222, 284, 389, 420
Soltau (D) 102
Spelaan (Zottegem) 373
Steenhuize 63, 351
Steenhuize-Wijnhuize 51, 63, 72, 272, 287, 312, 328, 351
Teralfene 357
Terjoden 111, 112, 122
Verenigd Koninkrijk der Nederlanden 439
Verenigde Nederlanden 439
Veurne 361
Viane 266
Vinkt 148
Vlaamse Ardennen 177
Vlaanderen 20, 190, 229, 335, 393
Vlekkem 62, 117, 292, 360, 406
Vlierzele 196
Volkegem 74
Vreckom (Denderwindeke) 65
Vredeplein (Aalst) 381
Vrekkem (Denderwindeke) 65
Wallonië 355
Welle 121
Werfplein (Aalst) 385
Westrem 446
Wichelen 36, 146, 148, 157, 227, 250, 284, 310, 344, 365, 423, 424
Wieze 147, 185, 245, 273, 277, 278, 303, 356, 398, 417, 445
Wolfsveld (Sint-Maria-Lierde) 371
Woubrechtegem 47, 73, 194, 431
Zandbergen 159
Zegelsem 168, 233, 411
Zonnegem 360
Zottegem 74, 176, 387, 388
Zulzeke 75, 108
Zwalm 133, 135, 347, 350

INHOUD BIBLIOGRAFIE 2015

volgnr.

0. ALGEMEENHEDEN 1 - 8
Erfgoedverenigingen (008)
Bibliografieën van tijdschriften (014)
Vakbibliografieën (016)
Boekgeschiedenis (09)

1. FILOSOFIE. PSYCHOLOGIE --

2. GODSDIENST 9 - 44
Heiligen. Heiligenverering (235.3)
Kerkmeubilair. Kerkklokken (247)
Broederschappen (255)
Parochies. Pastoors. Kosters (262)
Liturgie (264)
Missionering. Volksmissies (266)
Christelijke religieuze ordes (271)
Reformatie. Anabaptisme (273)

3. SOCIALE WETENSCHAPPEN 45-204
Demografie. Migratie (314)
Parlementen (328)
Politieke partijen en bewegingen (329)
Sociaal-economische geschiedenis (33)
Coöperaties. Gilden (334)
Financiën. Belastingen. Penningkohieren (336)
Handel (339)
Recht. Criminaliteit (34)
Erfrecht. Staten van goed (347.6)
Notariaat (347.961)
Politie. Veldwachters. Civiele bescherming (351.74)
Stadsgeschiedenis. Gemeentebesturen. Heerlijkheden (352)
Ministeries (354)
Krijgsgeschiedenis (355)
Wereldoorlogen (355 WOI / 355 WOII)
Armenzorg (364.1)
Consumentisme (366)
Onderwijs. Schoolstrijd (371)
Jeugdverenigingen (374.3)
Volwassenenvorming (374.7)
Hoger onderwijs. Universitair onderwijs (378)

Toerisme. Vrijetijdsbesteding (379.85)
Levenscylcus (392)
Herbergen (392.8)
Bijnamen (392.91)
Dodengebruiken. Bidprentjes (393)
Volksfeesten. Carnaval (394.2)
Processies. Optochten (394.5)
Markten. Jaarmarkten. Kermissen (394.6)
Sprookjes (398.2)

5. WETENSCHAPPEN 205-213
Ecologie. Milieuhinder (504)
Cartografie. Landboeken (528)
Weerkunde (551.5)
Erfelijkheidsleer. Genetica (575)

6. TOEGEPASTE WETENSCHAPPEN 214-252
Geneeskunde. Gynaecologie. Verloskunde (61)
Molens. Rosmolens. Watermolens. Windmolens (620.9)
Wegenbouw. Waterbouwkunde (625/626)
Landbouw. Tuinbouw (63)
Veeteelt. Imkerij (636)
Boekdrukkunst (655)
Verkeerswezen. Postwezen (656)
Brouwerijen. Stokerijen (663)
Voedingsmiddelen (664)
Textielindustrie (677)
Muziekinstrumentenbouw (681.8)
Bouwmaterialen (691)

7. ARCHITECTUUR. KUNST. MUZIEK. SPORT. TONEEL 253-336
Erfgoedbeleid (7.025)
Stadsgezichten. Landschappen (7.047)
Kunstenaars (7.071)
Ruimtelijke ordening (71)
Stratengeschiedenis. Wijken (711.5)
Kerkhoven.
Begraafplaatsen (718)
Restauraties (72.025)
Winkels. Monumenten. Architectuurdetails (725)
Vliegvelden (725.39)

Fabrieken. Werkplaatsen (725.4)
Hospitalen (725.51)
Cafés (725.71)
Muziekkiosken (725.81)
Gedenktekens (725.94)
Bruggen (725.95)
Kerken. Kapellen (726.5)
Grafmonumenten (726.8)
Woningen (728)
Kastelen. Mottes (728.8)
Beeldhouwkunst (73)
Munten. Penningen (737)
Tekenkunst (741)
Tapijtkunst (745.52)
Schilderkunst (75)
Muziek (78)
Sport. Spel (79)
Toneel (792)

8. LITERATUUR. TAALKUNDE 337-361
Taalkunde (80)
Dialecten (800.87)
Toponymie (801.311)
Persoonsnamen (801.313)
Literatuur (82/89)

9. ARCHEOLOGIE. BIOGRAFIE. GENEALOGIE. GESCHIEDENIS 362-450
Archeologie (902)
Industriële archeologie (902.035)
Cartografie (912)
Biografie (929)
Genealogie (929.5)
Heraldiek. Wapenkunde (929.6)
Archiefinventarissen (930.25)
Geschiedenis (94)
Geschiedenis van de middeleeuwen (94.033)
Geschiedenis van de moderne tijden (94.034)
Geschiedenis van de negentiende eeuw (94.035)
Geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw (94.035/036)
Geschiedenis van de eenentwintigste eeuw (94.036)

AUTEURSREGISTER p. 206
PERSONENREGISTER p. 210
PLAATSNAMENREGISTER p. 213

Georges Vande Winkel
Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke

Wilfried Vernaeve
Brouwerijstraat 39
9300 Aalst

ERRATA

Bibliografie 2013

nr. 44
Auteur: DE SMET, Julien i.p.v. DE SMET, Lucien nr. 345
Auteur: DE VOS, Sarah i.p.v. VANDEVELDE, Luc

Bibliografie 2014

nr. 113
Auteur: DUPREZ, Michel i.p.v. VERSCHRAEGEN, Matthys
nr. 284
Auteur: DE SMET, Lucien i.p.v. DE SCHAMPHELAERE, Jozef

DE HUMANISTENGROEP ROND DE *EDITIO PRINCEPS* VAN THOMAS MORE'S *UTOPIA* (1516)

Marcel COCK

Bijna 500 jaar geleden, in december 1516, verschijnt in Leuven de *editio princeps - de eerste uitgave* van een boek met als titel *Libellus vere aureus nec minvs salvtaris qvam festiuus de optimo reip(ublicae) statu, deque noua Insula Vtopia authore clarissimo viro Thoma Moro inclytæ ciuitatis Londiniensis ciue & vicecomite cura M. Petri* Ægidii *Antuerpiensis, & arte Theodorici Martini Alustensis, Typographi almæ Louaniensium Academiæ nunc primum accuratissime editus. - Een echt gulden boekje niet minder stichtend dan aangenaam over de beste staatsvorm en over het nieuwe eiland Utopia, geschreven door de zeer bekende Thomas More, burger en onderschout van de beroemde stad Londen, en door de bemoeienissen van meester Pieter Gillis uit Antwerpen en de kunde van Dirk Martens uit Aalst, drukker aan de Leuvense Alma Mater, nu voor de eerste maal zeer zorgvuldig uitgegeven.*[1]

De titelfolio maakt, behalve het jaartal van uitgave, alle identificatiegegevens van deze *editio princeps* duidelijk.

De auteur van het boek over het nieuw (ontdekte) fictieve eiland Utopia[2] met de ideale samenleving is de Londense rechtsgeleerde en staatsman **Thomas More / Thomas Morus** (° Londen, 1478 - † Lon-

1 De aanhaling volgens de titelbladzijde in de niet gefolieerde of gepagineerde *editio princeps*. Wij citeren naar de digitale uitgave van een exemplaar in de Gleesen Library, University of San Francisco (digitalcollections.usfca.ed u), - *Utopia*, [p. 1].

2 De titel 'Utopia' (naar het Griekse οὐ τόπος = geen plaats) vervangt, wellicht op aangeven van Erasmus, de oorspronkelijke titel 'Nusquama' (naar het Latijnse *nusquam* = nergens). De wijziging gebeurde tussen 17 oktober en 12 november 1516; de data hiervoor zijn afgeleid uit een brief van Erasmus (Brussel, 17 oktober 1516) aan Pieter Gillis '*Nusquam<am>* adorno - Ik maak *Nusquama* klaar voor de drukker' en uit een brief van Gerard Geldenhouwer (Leuven, 12 november 1516) aan Erasmus '*Utopiae* imprimendae provinciam The<o>doricus noster ... suscepit - Onze Dirk (*sc.* Martens) heeft de opdracht om *Utopia* te drukken op zich genomen'. De uitgave van de brieven bij P. ALLEN, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, 2, Oxford, 1910, nrs. 477 en 487. Anastatische herdruk van de uitgave der Erasmusbrieven door D. Carvalho, universiteit Sao Paulo (Brazilië), 2015.

Thomas More, Kanselier van Engeland
Hij is geboren in Engeland. Hij is onthoofd op 7 juli 1536.

Pietas zelf, helaas, heeft met haar tranen
De stervende ziel van More, badend in het bloed, gereinigd.

Gravure van Thomas More, naar het portret van Hans Holbein de Jonge (1527), door Theodore de Bry (Luik, 1528-Frankfurt, 1958), uit: Boissard, J.-J. – de Bry, T., *Bibliotheca chalcographica, hoc est Virtute et eruditione clarorum Virorum Imagines*, Frankfurt, 1590-1599.
Met dank aan prof. em. dr. A. Welkenhuysen voor de verwijzing naar *Pietas* als godin.

den, 1535).[3] More staat in 1516 pas aan het begin van zijn politieke carrière onder Hendrik VIII en komt, tijdens een pauze in onderhandelingen van zijn vorst met diplomaten van Karel V (mei - oktober 1515), vanuit Brugge in Antwerpen Pieter Gillis bezoeken. More zou er in een gesprek met Gillis en Raphael Hythlodaeus, de fictieve ontdekker van Utopia, het plan voor zijn boek hebben opgevat.[4]

De *editio princeps* van het boek wordt het resultaat van een drukke samenwerking tussen humanisten in de Nederlanden.

1. Pieter Gillis / Petrus Aegidius, de humanist-uitgever

Dat de jonge Antwerpse humanist **Pieter Gillis / Petrus Aegidius** (° Antwerpen, 1486 - † Antwerpen, 1533) de eerste uitgever zou worden van *Utopia* vraagt om enige duiding. De introductie van Gillis onder leiding van Erasmus in humanistenkringen en zijn opgang in de stadsadministratie van zijn geboortestad vormen hiervoor een verklaring.

De vakliteratuur stelt doorgaans dat de twee elkaar leren kennen, wanneer de grote humanist in 1504 (n.s.) bij drukker Dirk Martens in Antwerpen zijn *Lucubratiunculae aliquot - Enkele werkjes* en zijn *Gratulatorius Panęgyricus - Lofdicht met gelukwensen* voor hertog Filips de Schone laat verschijnen.[5]

3 'Morus' is de Latijnse 'humanistennaam' van Thomas More. De Latijnse eigennamen in het vervolg van dit opstel zijn eveneens de 'humanistennamen' van de betrokken personen.

4 Het gesprek en het concept van het boek in de ongedateerde brief (ca. 3 september 1516) van More aan Gillis, die in de *editio princeps* als *Prefatio* wordt afgedrukt, - *Utopia*, [p. 12-17].

5 De ateliers van Dirk Martens o.m. in K. HEIREMAN, *Catalogus van Martensdrukken*, in: *Tentoonstelling Dirk Martens 1473-1973*, Aalst, 1973, p. 261-288. Martens heeft voor de tweede maal een atelier in Antwerpen tussen 1502 en 1512 en drukt daarna vanaf 14 augustus 1512 in Leuven. Volgens de colofon zijn de *Lucubratiunculae* gedrukt op 15 februari 1503. Omdat er geen duidelijkheid is over het gebruik van de jaarstijl bij Dirk Martens, nemen wij, tot bewijs van het tegendeel, volgens de paasstijl de datum 15 februari 1504 (nieuwe stijl = n.s.) aan. K. HEIREMAN meent dat Martens niet de paasstijl, maar onze huidige jaarstijl (nieuwjaarsstijl) gebruikt (*Catalogus van Martensdrukken*, nr. A 344, p. 224). M. VESSEY, *Erasmus's* Lucubrationes: *Genesis of a Literary Oeuvre* neemt ook de datering 1503 (1504) aan (in: S. PARTRIDGE - E. KWAKKEL, *Author, Reader, Book. Medieval Authorschip in Theory and Practice*, Toronto, 2012, p. 239). Erasmus daarentegen gebruikt, zoals blijkt uit meerdere van zijn brieven blijkt, de paasstijl; zo bv. zijn brieven aan Jacob Anthoniszoon op 13 februari 1502 = 1503 (n.s.); aan Ludovicus Berus op 1 januari 1516 = 1517 (n.s.) (P. ALLEN, *Opus*, 1, Oxford, 1906, nr. 173; 2, nr. 507). Zie voor de problematische dateringen in Martensdrukken ook nog *noot 14*. Over het *Lofdicht* ook *noot 58*.

Gillis zou al in die periode corrector zijn in Martens' atelier.[6]

Hiertegen zijn echter deze bemerkingen in te brengen. Vooreerst is het moeilijk aan te nemen dat de jonge Gillis, zelf nog een tiener, het werk van de Rotterdammer moet nalezen. Verder ook is Erasmus in 1504 (n.s.) zelf in de drukkerij aanwezig, van waaruit hij aan Jean Desmarez / Paludanus de *Panęgyricus* opdraagt.[7]

Erasmus heeft zich zeker vanaf ca. 1504/1505, in samenspraak met Pieters' vader, als een *praeceptor* ingelaten met de vorming van de jeugdige vriend, die hij tijdens zijn verblijf in Antwerpen heeft leren kennen. 'Leermeester' en 'leerling' hebben in die tijd bv. al teksten o.m. van de vroeg-Italiaanse humanist Lorenzo Valla met elkaar uitgewisseld en ze zoeken naar geschriften van de Nederlandse humanist Rudolf Agricola. Erasmus verwacht dat Gillis over die samenwerking met Pasen 1505 (23 maart) naar Parijs komt.[8] Hoe dan ook, in 1504 schrijft Gillis zich als student in aan de Leuvense universiteit.[9]

Tussen Erasmus en Gillis, die een adept van het humanistische gedachtegoed wordt, ontstaat er een blijvende genegenheid. De Rotterdamse meester geeft zijn jonge vriend echt vaderlijke raad en noemt hem in zijn brieven *Petre amicorum candidissime - Pieter, mijn zeer*

6 A. Van Iseghem vermeldt, zonder bronopgave, Gillis als corrector, maar ook als uitgever bij Martens (*Biographie de Thierry Martens d'Alost*, Aalst, 1856, p. 114). Latere auteurs leggen vooral de nadruk op Gillis' corrigeerwerk. Zo noteert bv. P. Allen bij de inleiding op Erasmus' brief (Parijs, maart 1505) aan Gillis (*Opus*, 1, nr. 184) 'Gillis being at that time (*sc.* in 1504 n.s. bij de uitgave van de *Lucubrantiunculae*) corrector for Th. Martens' press'. Het (nergens door bronnen bevestigde) correctorwerk van Gillis blijft overgenomen bv. ook bij K. HEIREMAN - M. NAUWELAERTS, *In mercuriali oppido Antwerpiensi*, in: *Tentoonstelling Dirk Martens*, p. 117 e.v. en nrs. A 254-255; bij J. IJSEWIJN, *Dirk Martens*, in: *Contemporaries of Erasmus. F-M*, Toronto, 1986, p. 395; bij M. STEENS, *De correspondentie van Desiderius Erasmus. Brieven 142-297*, Rotterdam, 2004, p. 97. Erasmus heeft wel zelf de uitgaven van zijn *Parabolarum, siue Similium Liber* gecorrigeerd: 'Liber nuper ab eodem (*sc. Erasmo*) recognitus, & a mendis Chalcographorum perpurgatus - Een boek door dezelfde (Erasmus) onlangs herlezen en gezuiverd van de fouten van de drukkers' (bij Dirk Martens in Leuven, juni 1515). Die Martens-uitgave vermeldt bij de colofon Gerard Geldenhouwer als corrector ('Gerardus Noviomagus emendebat - Gerard Geldenhouwer was corrector'). Erasmus corrigeerde ook zijn uitgave van de *Similium Liber* bij Joost Bade in Parijs (1516). Een juistere visie op het werk van Gillis als uitgever en niet als corrector voor Martens wel bij R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens et la figure de l' imprimeur humaniste (une nouvelle biographie). Nugae humanisticae sub signo Erasmi*. 11.1, Turnhout, 2009, p. 75 en 83 en p. 213-221, nrs. 90, 91, 153 en 154.

7 Die opdracht eindigt: 'Antvverpiæ ex officina chalcographia - Antwerpen, uit de werkplaats van de drukkerij'; de opdracht uit het *Lofdicht* ook uitgegeven bij P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 180; zie ook *noot 58*.

8 Erasmus schrijft (Parijs, maart 1505) aan Gillis over de ontmoeting met zijn vader 'Suspicabar agi de te mihi commitendo - Ik dacht dat er zou gesproken worden over mijn zorg voor jou' (P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 184). Over Agricola ook verder *noot 14*.

9 'Rectoratus Nicolai Everardi. 47. Petrus Egidii filius Nicholai Egidii de Antwerpia - Rectoraat van Nicolaas Everaerts. 47. Pieter Gillis zoon van Nicolaas Gillis uit Antwerpen' (A. SCHELLINGS, *Matricule de l' Université de Louvain. III. 31 août 1485 - 31 août 1527*, Brussel, 1958, p. 274 en 276).

oprechte vriend of schrijft hem aan als *Petro Aegidio amico incomparabili - aan Pieter Gillis mijn niet te vergelijken vriend.*[10]

De jonge Gillis wordt na zijn opleiding in 1509 stadsgriffier en blijft in het ambt tot 1532.[11] Hij laat zich, vanaf dat jaar, naast zijn administratieve opdrachten, ook in met de publicatie van boeken in de ateliers van Dirk Martens. Eerst in de Scheldestad en later ook in Leuven zal hij, weliswaar in beperkte mate, eigen of andermans werk, waarvoor hij opdrachten in verzen of proza schrijft, uitgeven bij de Aalsterse drukker.

Die literaire samenwerking start bij Martens met de uitgave (1 december 1509) van de *Fabulae* van Aesopus en Avianus, door de Leuvense professoren Maarten van Dorp / Martinus Dorpius en Adriaan van Baarland / Adrianus Barlandus. Gillis schrijft er een drempelgedicht in voor de lezers.[12]

Nog in het atelier van Martens is Gillis in de lente van 1510 voor het eerst uitgever. Hij laat er een brievenboek van de Florentijnse professor-humanist Angelo Poliziano verschijnen. Bij de uitgave toont hij zich als humanist in stedelijke dienst bezorgd voor degelijk onderricht van de Latijnse taal in de kapittelschool van de stad. Zijn uitgave wil een leerboek voor de schoolgaande jeugd (Latinisten) op de markt te brengen, waarvan hij hoopt dat het de leerlingen zal behagen. Dat schrijft hij althans in een inleidende brief aan Jan De Coster van Brecht / Joannes Custos Brechtanus, die de Latijnse stadsschool leidt.[13]

In 1512 (n.s.) laat Gillis bij Martens nog een humanistenwerk drukken. Op 31 januari verschijnen in het Antwerpse atelier de *Rodolphi Agricole Phrysii Viri vtriusque Literaturæ peritissimi, nonnulla opuscula - Enkele werken van de Friese Rudolf Agricola, zeer onderlegd in het Grieks en*

10 Aldus in Erasmus' brieven (Bazel, 15 oktober 1514 en Brussel, 17 oktober 1516) aan Gillis (P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 312 en 477).

11 De lijst van de stadsgriffiers bij F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen. VII. Onder de eerste Habsburgers (1477-1555). 1ste Boek. De politieke orde*, Antwerpen, 1938, p. 209.

12 De uitgave van de *Fabulae* is een bestseller geworden. Martens herdrukt het boek nog in 1512 en 1513. Het gedicht, een endecasyllabon, van Gillis (*Quisquis noscere fabulas iocosas / Aesopi cupis, - Al wie de leuke fabels van Aesopus wil leren kennen*) wordt in meerdere latere uitgaven overgenomen. De uitgave van 1509, pas in 1970 ontdekt, is fragmentair bewaard gebleven en niet opgenomen in K. HEIREMAN, *Catalogus van Martensdrukken*, p. 272; ze staat wel in de lijst van R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 213, nr. 90. Over de uitgave van 1509 E. GONZÁLEZ GONZÁLEZ, *Martinus Dorpius and Hadrianus Barlandus editors of Aesop (1509-1513)*, in: *Humanistica Lovaniensia*, 47, (1998), p. 28-35.

13 De titel luidt: *Disertissimi Viri Angeli Politiani Linguæ latinæ Vindicatoris Epistolæ Lepidissimæ - Aardige brieven van de welsprekende heer Angelo Poliziano verdediger van de Latijnse taal*, bij Martens verschenen op 4 mei 1510. Gillis wenst 'Sit igitur hic epistolarum libellus quasi illectatorium quoddam Iuuentutis - Laat dit brievenboek dus als het ware een lokmiddel zijn voor de jeugd'; hij schrijft op de titelbladzijde ook epigrammen voor de leraren.

het Latijn.[14] Gillis vindt een uitgave nodig van de brieven, die hij in zijn bezit heeft gekregen, - zo schrijft hij in zijn opdracht aan theoloog/ filosoof Maarten van Dorp, - om ze te redden van het geknabbel der muizen en van motten.[15]

Een belangrijke erkenning van Gillis' kwaliteiten biedt dan weer de Parijse drukker Joost Bade /Jodocus Badius. Hij drukt op 13 juli 1513 in een prestigieuze folio-uitgave de Latijnse vertaling door Lorenzo Valla van Thucydides' *Peloponnesische Oorlog* en draagt het boek aan Pieter Gillis op. Bade vindt dat de Antwerpse humanist in de omgang met zijn medeburgers even bekwaam en sierlijk is als Thucydides en Valla in hun bewoordingen en dat hij daarin zijn gelijke niet heeft.[16] Ook hier heeft Erasmus' invloed gespeeld, want hij introduceerde Gillis bij de drukker in Parijs. In de zomer van 1512 heeft de humanist vanuit Londen aan Gillis gevraagd om het manuscript van zijn *Adagia - Spreekwoordenverzameling* in druk te geven bij Bade.[17]

Vanaf het najaar van 1514 tot december 1516 zijn er nog meer blijken van Gillis' opgang in het uitgeversmilieu. Erasmus stuurt hem een exemplaar van zijn *Parabolarum, siue Similium Liber - Het gelijkenissenboek* met een inleidende dedicatiebrief.[18] Het werk is door Matthias Schürer in december 1514 uitgegeven in Straatsburg, in juni 1515 hernomen door Dirk Martens in Leuven en in november 1516, wanneer ook Utopia bij Martens in druk gaat, opnieuw gedrukt door Schürer, telkens met de opdracht van Erasmus aan zijn Antwerpse vriend. Ten-

14 Rudolf Huysman / Rodolphus Agricola († Heidelberg, 1485) is dé vroege Noord-Nederlandse humanist. De datum van uitgave stelt '*Pridie Calend(as) Februarias, ANN(O) M.D.XI. REGNANTE IMP(ERATORE) CAES(ARE) MAXIMILIANO AUG(USTO) - De dag vóór de kalenden van februari (= 31 januari) in het jaar 1511 tijdens de regering van keizer Maximiliaan*'. Hier ook dient opgemerkt dat de datum uit de colofon '31 januari 1511' een datum volgens de paasstijl is en in onze jaarstijl 31 januari 1512 (n.s.) moet zijn. Zie daarover ook al R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 75-76. Een bespreking van deze uitgave, zonder opmerking over het jaar 1511 van uitgave, ook bij A. VAN DER LAAN - F. AKKERMAN, *Rudolph Agricola. Letters*, Tempe, 2002, p. 44-46.

15 Aldus in de opdracht van Gillis vanuit Antwerpen op 12 december 1510 'opuscula si a foricum tinearumque morsibus prorsus vindicata typis excuderentur'.

16 De opdracht van drukker Joost Bade uit Asse, die in zijn drukwerk steeds naar zijn herkomst verwijst 'ex officina Ascensiana / Ex aedibus Ascensianis - uit de drukkerij van Asse / Uit het Huis van Asse', in *Thucydidis Atheniensis Historici grauissimi de Bello Peloponnensium* luidt 'Iodocus Badius Ascensius Petro Aegidio legali scientię professori ... salutem - Joost Bade van Asse groet Pieter Gillis, leraar in de rechten'; ze is gedateerd op 12 juli. Erasmus heeft in maart 1505 al een tekst van Valla, die Gillis hem bezorgde (P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 184).

17 De brief (Londen, augustus 1512) van Erasmus aan Gillis 'Dabis operam ut haec quam primum ad Iodoci Badii manus perferantur - Wil ervoor zorgen dat dit zo spoedig mogelijk in handen van Joost Bade komt' (P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 264).

18 De druk bij Matthias Schürer met een inleidende brief aan Gillis draagt als datum 15 oktober 1514. Dirk Martens drukt hetzelfde werk ook een half jaar later in Leuven (Louanii, ex Aedibus Alustinis, Mense iunii, Anno. MDXV. - Te Leuven, in het Huis van Aalst, in de maand juni 1515).

slotte verschijnt het nogmaals in december 1516 bij Joost Bade, met een eigen opdracht van de drukker aldaar aan Gillis.[19]

In oktober van dat drukke najaar 1516, wanneer Gillis en Erasmus het *Utopia*-manuscript al in handen hebben, verzorgt de Antwerpenaar bij Dirk Martens een uitgave van negentien brieven van Erasmus.[20] De uitgave brengt voor Martens en Erasmus protest mee van hun Parijse vriend-humanist Guillaume Budé / Gulielmus Budaeus, omwille van een fout in het druksel over zijn aantal zonen.[21]

De introductie van Pieter Gillis bij Thomas More is een bemoeienis van Erasmus. In de lente van 1515 reist Erasmus naar Engeland. Op 7 mei schrijft hij vanuit Londen aan Pieter Gillis dat hij niets onverlet mag laten om Thomas More, die in Brugge op diplomatieke missie is, van dienst te zijn.[22] Op terugreis uit Londen eind mei ontmoeten Erasmus en More elkaar in Brugge. Daar moet er ongetwijfeld over Gillis gesproken zijn, misschien zelfs over een bezoek van More aan hem in Antwerpen. Dat bezoek, tijdens een pauze in de missie, zou, zoals al vermeld, de start worden van het *Utopia*-verhaal.[23]

19 De opdracht van Erasmus is 'Erasmus Roterodamus Petro Aegidio Celebratissimæ civitatis Antvuerpiensis a libellis S(alutem)D(icit) -. Erasmus van Rotterdam groet Pieter Gillis, griffier van de zeer beroemde stad Antwerpen'; Bade schrijft: 'Iodocus Badius Ascensius Petro Aegidio Aduersanorum ab libellis, viro & doctissimo & amænissimo S(alutem) - Joost Bade van Asse groet Pieter Gillis, griffier van Antwerpen, een zeer geleerde en zeer aangename man'.

20 Het werk verschijnt onder de titel *Epistole aliquot illustrium virorum ad Erasmum Roterodamum, & huius ad illos - Enkele brieven van aanzienlijke mannen aan Erasmus van Rotterdam en van hem aan hen.* Gillis draagt de uitgave op aan Gaspar van Halmale (26 september 1516). Halmale is al schepen in Antwerpen vanaf 1514 en blijft nog op post als burgemeester tot 1529 (F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen. VII.* 1, p. 191-196).

21 De brief van Guillaume Budé (Parijs, 1 mei 1516), vermeldt dat hij zes zonen heeft; door een drukfout in de uitgave van de brief (*quinque* i.p.v. *quique*) wordt het aantal tot vijf zonen teruggebracht (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 403). Budé protesteert bij Erasmus per brief van 26 oktober 1516 (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 493, onder de onjuiste datum van 26 november) en dreigt met een rechtszaak tegen Martens 'proinde criminosam quampiam dicam impressori tuo dicam, nisi id mihi damnum primo quoque tempore sarcietur - ik zal dus een beschuldigend proces tegen uw drukker aanspannen, tenzij deze schade voor mij binnen de kortste tijd wordt hersteld', waarop een verontschuldiging van Erasmus volgt (Antwerpen, 15 februari 1517 n.s.) (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 531). Hierover ook *Tentoonstelling Dirk Martens*, A 254-255 - K. Heireman.

22 More is er o.m. vergezeld door Cuthbert Tunstall / Cutbertus Tunstallus, gewezen kanselier van de aartsbisschop van Canterbury en later diplomaat van Hendrik VIII. Erasmus noemt hen 'duo totius Angliae doctissimi ... uterque mihi amicissimus - de twee grootste geleerden van heel Engeland allebei zeer goede vrienden van mij (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 332).

23 'Libellum quendam ... Brugis exhibuit mihi Thomas Morus ex Angliae reuerso - Thomas More liet mij bij mijn terugkeer uit Engeland in Brugge het boek (een vertaling van Lucianus door Willibald Pirckheimer) zien' Erasmus' brief aan Pirckheimer (Bazel, 16 oktober 1515) (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 362); ook nog 'si meministi, quum esses mecum Brugis - als je je het nog herinnert, toen je bij mij in Brugge was'; Thomas More in zijn brief (Londen, 17 februari 1516) aan Erasmus (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 388).

Zoals Erasmus is ook More gecharmeerd door de jonge Antwerpse humanist. Bij zijn bezoek vindt hij Gillis, die hij toch nooit eerder heeft ontmoet, een geleerde, aardige, bescheiden en echte vriend.[24] Na zijn terugkeer naar Engeland blijven de twee met elkaar corresponderen. Zo stuurt Gillis in de winter van 1515 Erasmus' apologie tegen de Leuvense theologen en een psalmcommentaar naar Londen.[25]

Met zijn knowhow in het uitgeversbedrijf, die hij tussen 1509 en 1516 heeft opgedaan, en met zijn innemende persoonlijkheid, die Erasmus en More bekoort, zal Pieter Gillis de uitgever worden van *Utopia*.

Eerst in de late zomer van 1516, ongeveer een jaar na zijn verblijf in Antwerpen, stuurt More zijn opstel over het eiland Utopia door aan Gillis.[26] More komt in het najaar van 1516 zelf niet meer naar het vasteland om zich ter plekke met de uitgave te bemoeien. Hij rekent daarvoor op Gillis. Samen met Erasmus, die ook al een exemplaar van het boek krijgt toegestuurd, sluiten er nog vijf andere humanistenvrienden bij het werk aan.

In zijn brief bij de toezending beweert More nog niet echt aan een uitgave van het boek toe te zijn. Hij vraagt zijn correspondent om het opstel na te lezen en, zo nodig, aan te vullen en te corrigeren. Voor een eventuele editie, die wel niet te lang op zich mag blijven wachten, wil hij de raad van zijn vrienden en dan vooral van Gillis volgen.[27]

Gillis is erg opgetogen over het boek, waarin hij als gesprekspartner van More en Raphael Hythlodaeus optreedt, en More is al even blij

24 More somt deze kwaliteiten van Gillis op in zijn brief (Londen, ca. 17 februari 1516) aan Erasmus, waarin hij het heeft over zijn gezantschap in Vlaanderen van 1515 (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 388). Deze kwaliteiten van Gillis herhaalt hij in de aanhef in het eerste boek van *Utopia* ' magna fide dignus ... optimus et literatissimus ... sermone lepidus - het vertrouwen waardig, rechtschapen en zeer beschaafd, innemend in het gesprek', - *Utopia*, [p. 17-18].

25 De apologie is de brief van Erasmus (Antwerpen, mei 1515) aan theoloog Maarten van Dorp (ALLEN, *Opus*, 2, nr. 327); de psalmcommentaar droeg Erasmus (Saint-Omer, 17 april 1515) op aan de Duitse humanist Beatus Bild / Rhenanus (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 337). Zie ook *noot 61*.

26 De (ongedateerde) brief (ca. 3 september) bij die toezending aan Gillis wordt in de *editio princeps* van het boek als *Prefatio* afgedrukt als voorwoord. De brief, die zich ten dele ook tot Raphael Hythlodaeus, de fictieve ontdekker van het al even fictieve Utopia-eiland richt, is te dateren vóór 3 september 1516, de dag nl. waarop More ook aan Erasmus een kopie van zijn boek doorstuurt (zie *noot 37*) en waarin hij de brief aan Gillis al vermeldt 'praescripsi epistolam ad Petrum meum - het voorwoord heb ik als brief naar mijn vriend Pieter (*sc.* Gillis) gestuurd (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 461).

27 'Ad te mi Petre transmisi Vtopiam vt legeres, & si quid effugisset nos, vti tu admoneres - Ik heb je *Utopia* gestuurd om te lezen en, als er ons iets ontgaan zou zijn, mij te verwittigen'; ook nog 'Quamquam vt vere dicam nec ipse mecum satis adhuc constitui an sim omnino æditurus - Alhoewel, om de waarheid te zeggen, ik ben tot nog toe bij mijzelf onvoldoende tot het besluit gekomen om, alles samen genomen, het boek uit te geven'; verder ook nog 'quod reliquum est de ædendo, sequar amicorum consilium atque imprimis tuum - Voor het overige, wat de uitgave betreft, ik zal de raad van mijn vrienden volgen, en vooral de jouwe', - *Utopia*, [p. 15 -18].

met die recensie van zijn werk.[28] De Antwerpse stadshumanist gaat mee op in het Hythlodaeus' verhaal over Utopia. Hij vindt dat hij er niets, behalve een vierregelig vers van Hythlodaeus en een alfabet in de Utopia-taal, kan aan toe voegen.[29]

Dat Gillis de onderneming uitvoert met een zekere (jeugdige) voortvarendheid kan blijken uit een reactie van More na het verschijnen van het boek eind december. Immers, wanneer het boek uiteindelijk in januari 1517 in omloop komt, blijkt More enigszins verrast door de uitgave, die Gillis buiten zijn medeweten heeft laten drukken.[30]

De vriendschap tussen het driemanschap Erasmus, More en Gillis krijgt in de loop van het jaar 1517 een tastbare en blijvende voortzetting in het tweeluik dat Quinten Metsys van de 50-jarige Erasmus en de 30-jarige Gillis konterfeit en dat vóór 7 oktober in Calais aan More wordt overhandigd.[31]

2. Desiderius Erasmus, de humanist-coördinator

Vanzelfsprekend ontbreekt **Desiderius Erasmus** (° Rotterdam, 1466/9 - † Bazel, 1536) niet in de groep humanisten, die met de *editio princeps* te maken hebben.

More en Erasmus zijn al bekenden van elkaar sinds hun ontmoeting tijdens Erasmus' eerste verblijf in Engeland in het laatste halfjaar van 1499 tot januari 1500.[32] Erasmus maakt trouwens verder nog tot 1517 regelmatig de oversteek naar Engeland. In november 1506 laten de twee vrienden samen vanuit Londen hun vertalingen van de Griekse spotter Lucianus van Samosata († ca. 180 n. C.) drukken bij Joost

28 Erasmus laat More (Antwerpen, 2 oktober) 1516 weten 'P. Aegidius plane te deamat. Nobiscum assidue vivis. Mire fauet tuae Nusquamae - P. Gillis is in de wolken over jou. Je bent voortdurend in onze gedachten. Jouw *Nusquama* bevalt hem uitermate'; More antwoordt (Londen, 31 oktober) 'Nusquamam nostram gaudeo probari meo Petro - Ik ben blij dat Nusquama aan onze Pieter bevalt' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 474 en 482).

29 Aldus Gillis in zijn inleidende brief aan Hiëronymus van Busleyden (Antwerpen, 1 november 1516) voor de *editio princeps* 'In cæteris igitur nihil est, quod illius scriptis queam adiicere. Tantum tetrastichium vernacula Vtopiensium lingua scriptum, quod a Mori discessu, forte mihi ostendit Hythlodaeus apponendum curaui, præfixo eiusdem gentis alphabeto - Voor het overige is er niets dat ik aan zijn verhaal kan toevoegen. Alleen een vers van vier regels, geschreven in de taal van de Utopiërs, dat Hythlodaeus mij toevallig toonde na het vertrek van More, heb ik er doen bijvoegen, voorafgegaan door het alfabet van hetzelfde volk', - *Utopia*, [p. 3 en 6].

30 Over het ongenoegen van More *noten 121-122*.

31 Erasmus schrijft daarover aan More (Antwerpen, 30 mei 1517) 'Petrus Aegidius et ego pingimur in eadem tabula: eam tibi dono breui mittimus - Er wordt één schilderij gemaakt van Pieter Gillis en van mij samen.We sturen het u binnenkort als geschenk' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 584). Over nieuwe vindplaatsen van het tweeluik J.O. HAND - M. WOLFF, *Early Netherlandsh Painting*, Cambridge, 1986, p. 145.

32 Voor Erasmus' verblijf in Engeland o.m. zijn brief in de zomer van 1499 vanuit Greenwich aan prins Hendrik (VIII) (P. ALLEN, *Opus*, 1, p. 239 en nr. 104).

Bade / Judocus Badius in Parijs.[33] En Erasmus heeft in 1509 zijn *Laus Stultitiæ* ten huize van de Londense humanist afgewerkt.[34] Dat Erasmus zo bij de eerste editie van More's *Utopia* betrokken raakt ligt voor de hand.

Na zijn terugkeer uit Londen eind mei 1515, waar hij in Brugge Thomas More heeft ontmoet, is Erasmus door de Nederlanden en Duitsland naar Bazel afgereisd, waar hij rond juli aankomt. Hij blijft er tot eind mei 1516 om dan naar de Nederlanden te komen. In de maand augustus is hij ca. twee weken in Londen en Rochester. Hij keert omstreeks 15 augustus terug en verblijft dan tot eind april 1517 afwisselend in Antwerpen, o.m. ten huize van Pieter Gillis, en Brussel.[35]

Een en ander betekent dus dat Erasmus tijdens de uitgave van *Utopia* acht maanden lang in de Nederlanden verblijft. Hij is trouwens in die periode wellicht bij minstens acht uitgaven van eigen werk of werk van anderen, waaraan hij meewerkt, in het atelier van Martens betrokken.[36]

Op 3 september 1516 heeft More vanuit Londen, zoals aan Pieter Gillis, ook aan Erasmus een exemplaar gestuurd van het toen nog *Nusquama*-opstel, het latere *Utopia*-boek.[37] Men mag aannemen dat de zending in Antwerpen, waar de grote humanist verblijft, ca. half september is aangekomen. Erasmus heeft het manuscript dus bij zijn terugkeer van zijn reis naar Engeland in de eerste helft van de maand augustus niet meegekregen bij zijn vriend. Zelfs bij het begin van september immers acht More het werk trouwens nog onvoldoende afgewerkt. Hoe dan ook, de grote humanist en jonge vriend-humanist

33 Joost Bade drukt het werk op 13 november 1506 onder de titel: *Luciani viri quam disertissimi compluria opuscula ... ab Erasmo Roterodamo & Thoma Moro ... in latinorum linguam traducta - Meerdere werkjes van de welsprekende Lucianus, door Erasmus van Rotterdam en door Thomas More in het Latijn vertaald.*
Werk van Lucianus is o.m. een inspiratiebron voor More bij het schrijven van zijn *Utopia*; daarvoor J. PAPY, *De humanist-staatsman Thomas More en zijn nieuwe wereld: sociale conventies, satire en educatie*, in: P. LATEUR, *Thomas More*. Utopia. *Een bloemlezing*, Aalst, 2016, p. 55-56.

34 Erasmus droeg in zijn als brief geschreven voorwoord zijn *Laus Stultitiæ* aan More op; de brief, waarin Erasmus het ook heeft over zijn reis vanuit Italië naar More, is gedateerd 'ex rure quinto idus iunias - vanop het vasteland, 9 juni 1508/1509 (C. COPPENS - J. IJSEWIJN - J. ROEGIERS - G. TOURNOY, *Erasmiana Lovaniensia. Catalogus - Supplementa Humanistca Lovaniensia*. IV, Leuven, 1986, nr. 27).

35 De reisweg volgens P. ALLEN, *Opus*, 2, p. 90 en het verblijf uit brieven van Erasmus bij P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 377 tot 566 en p. 240. Voor de oversteek naar Engeland in de maand augustus P. ALLEN, *Opus*, 2, p. 281 en 321. In zijn brief (Antwerpen, 21 februari 1517) vernoemt Erasmus Gillis als 'hospes meus - mijn gastheer' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 534).

36 De uitgaven volgens de lijst ervan bij R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 219-221, nrs. 140, 150-154, 157 en 222.

37 Daarvoor de brief van More (Londen, 3 september 1516) aan Erasmus met de woordspeling 'Nusquama - nusquam': '*Nusquamam* nostram nusquam bene scriptam ad te mitto - Ik stuur jou ons *Nergensland*, dat nog nergens goed is afgewerkt' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 461).

worden zo bij de *editio princeps* betrokken.[38]

Ondanks het voorlopige opstel van het boek, wenst More toch al in een volgende brief van 20 september 1516 een spoedige en degelijke uitgave.[39] Hij verwacht van en vraagt uitdrukkelijk aan Erasmus om de coördinatie van de uitgave op zich te nemen.

Erasmus belooft een volledige medewerking.[40] Hij maakt het boek drukklaar en regelt met Pieter Gillis een voorwoord voor de uitgave.[41] Op 18 november meldt Erasmus vanuit Brussel aan Gillis dat het boek bij de drukker is en vóór 4 januari 1517 heeft hij een exemplaar aan zijn vriend William Blount, de Engelse gouverneur in Doornik, gestuurd.[42]

38 Ook Hiëronymus van Busleyden / Buslidianus (zie hierover onmiddellijk hierna), Cuthbert Tunstall / Tunstallus en Jean le Sauvage / Sylvagius krijgen, voor het in druk gaat, een *Utopia*-manuscript te lezen, ofwel in een door More aan hen toegestuurd exemplaar, ofwel in het exemplaar, dat aan Gillis/ of Erasmus is gezonden. Tunstall is met More in Brugge in mei 1515 (zie al *noot 22*); Jean le Sauvage is grootkanselier van Karel V en voorzitter van de Raad van Vlaanderen.
Van Tunstall is in elk geval bekend dat hij het manuscript via Erasmus krijgt of Erasmus hem de inhoud ervan heeft beschreven, en dat hij erover opgetogen is. More vraagt (Londen, 20 september 1516) al aan Erasmus of hij het *Utopia*-script aan Tunstall heeft bezorgd 'Gestio scire an Tunstallo ostenderis aut saltem (quod fecisse puto) depinxeris' - Ik wou graag weten of jij het al aan Tunstall hebt laten zien, of hem toch al, ik denk dat dit gebeurd is, over de inhoud hebt gesproken' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 467). Hij bedankt verder Tunstall in zijn ongedateerde brief (vóór 12 november 1516 omwille van de gewijzigde benaming 'Utopia' en niet 'Nusquama' in de brief), omdat hij het werk gelezen heeft en het goed vindt 'Quamobrem quod tam diligenter perlegisti *Vtopiam*, hoc est, quod amicitiae nostrae tantum laboris impendisti, maximas ago gratias; quod vero placuit opus, non minores - En omdat je zo nauwgezet *Utopia* hebt gelezen, dat betekent, omdat je zoveel werk aan onze vriendschap hebt besteed, bedank ik je ten zeerste, en omdat het werk je ook beviel, niet minder' (E. ROGERS, *The Correspondence of Sir Thomas More*, Princeton, 1947, nr. 28). More geeft (Londen, ca. 4 december 1516) het oordeel van Tunstall ook door aan Erasmus 'cuius (*sc.* Tunstalli) iudicium tam candidum, tam honorificum de republica nostra, dispeream, Erasme dulcissime, nisi me magis exhilarauit quam talentum Atticum - en, ik mag doodvallen, mijn beste Erasmus, het oordeel van Tunstall over onze republiek, zo duidelijk, zo eervol, heeft mij meer blij gemaakt dan een Atheense talent' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 499).

39 Aldus de brief van More aan Erasmus 'Misi ... *Nusquamam* quam ego gestio et breui prodire - Ik heb u *Nusquama* gestuurd. Ik wil het boek graag op korte termijn gedrukt zien' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 467).

40 'Cetera tu vt recte cures, expertus sum non esse opus vt te adhorter - Ik heb ondervonden dat het niet nodig is je aan te sporen om voor al de rest te zorgen'; 'Haec tu curabis vt putabis ex usus esse meo - Jij zult er wel voor zorgen zoals jij het voor mij best acht'; verder 'De *Insula* deque caeteris cuabuntur omnia - Alles zal gebeuren voor het *Eiland* en voor de rest'; brieven van More (Londen, 3 en 20 september) en van Erasmus (Antwerpen, 2 oktober 1516) (P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 461, 467 en 474).

41 Erasmus schrijft aan Pieter Gillis '*Nusquamam* adorno. Tu praefationem mittas - Ik maak *Nusquama* klaar. Wil jij het voorwoord sturen' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 477). Zie ook verder over dit voorwoord van Hiëronymus van Busleyden *noot 51*.

42 De tussenkomsten van Erasmus in zijn brief (Brussel, 18 november 1516) aan Gillis en in de brief (Doornik, 4 januari 1517) van William Blount aan Erasmus (P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 491 en 508).

3. a. De uitbreiding van de humanistengoep: Hiëronymus van Busleyden / Buslidianus, de humanist-dedicator

Pieter Gillis en Desiderius Erasmus breiden de humanistenkring rond de uitgave uit. More heeft immers in zijn brief van ca. 20 september 1516 aan Erasmus laten verstaan dat hij 'zijn boek graag aangeprezen zou zien met mooie en prachtige lofbetuigingen en, als het zou kunnen, door meerdere personen, niet alleen door humanisten maar ook door bekende staatslieden'.[43] Zo gaan de twee op zoek in hun kennissenkring naar vrienden die met hun bijdrage het drukwerk allure kunnen geven. More geeft over zulke inleiders een hint, wanneer hij bv. graag van Erasmus wil vernemen of Cuthbert Tunstall, of Hiëronymus van Busleyden of Jean le Sauvage, - ze bekleden in het bestuur van het land de hoogste posten, - zijn boek goedvinden.[44] Op initiatief van Erasmus zal **Hiëronymus van Busleyden / Buslidianus** (° Aarlen, ca. 1470), de prestigieuze topambtenaar in Mechelen, die hij toch al ca. vijftien jaar kent, hiervoor worden aangezocht.[45]

Erasmus en Hiëronymus van Busleyden hebben elkaar al in 1501 leren kennen. In de zomer van 1501 heeft Erasmus het over zijn mogelijke afreis naar Italië. Ook van Busleyden, die hem waardeert, is van plan er heen te gaan.[46] De vriendschap tussen hen beiden dateert zeker van 1503. In november 1503 verklaart Erasmus, op de vlucht voor de pest vanuit Parijs naar Leuven, formeel dat hij vriendschap heeft gesloten met van Busleyden.[47]

Van Busleyden bouwt als geestelijke een politieke carrière uit, die hem tot diplomaat en raadsheer van de Grote Raad van Mechelen maakt

43 More schrijft '... *Nusquamam* ... bene ornatam etiam egregia et magnifica laude, eaque si fieri posset a pluribus non litteratis modo, sed etiam his qui sint ab administranda republica celebrati' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 467).

44 Hierover de brief van More aan Erasmus (Londen, 31 oktober 1516) 'Cupio scire an Tonstallus probet, an Buslydius, an Cancellarius vester - Ik zou graag weten of Tunstall het goed vindt, of van Busleyden of jullie kanselier'; (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 481). Zie ook al *noot 38*.

45 Over van Busleyden vooral H. DE VOCHT, *Jerome de Busleyden Founder of the Louvain* Collegium Trilingue. *His Life and Writings*, Turnhout, 1950.

46 Daarover Erasmus in zijn brief (Tournehem, 17 juli 1501) aan de Antwerpse pensionaris Jacob Voecht / Jacobus Tutor 'De Italia hoc autumno petenda cogito ... Audio Hieronymum Byzantini praesulis fratrem eo proficisci destinasse ... neque de meo quidem ingenio pessime sentire - Ik denk eraan om deze herfst naar Italië te gaan ... Ik hoor dat Hiëronymus, de broer van de bisschop van Besançon, besloten heeft ernaar toe te gaan en dat hij wel heel gunstig over mij oordeelt' (P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 157).

47 In zijn brief (Leuven, 27 november 1503) aan William Herman / Gulielmus Gaudanus, een studiegenoot, uit Gouda, schrijft Erasmus 'Conciliaui mihi vel potius mihi conciliauit Hieronymus Buslidianus, archidiaconus Cameracensis, frater episcopi vir vtriusque linguae calentissimus - Ik ben de vriend geworden van Hiëronymus van Busleyden, of liever hij is mijn vriend geworden; hij is aartsdiaken van Kamerijk, broer van de bisschop (*sc.* van Besançon) en iemand die uitblinkt in de kennis van het Latijn en het Grieks' (P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 178).

en de contacten met Erasmus minimaal houdt. In Mechelen heeft hij ook het huis van zijn broer Frans, de bisschop van Besançon, prachtig uitgebouwd en er een rijke bibliotheek van handschriften, boeken en antieke munten verzameld.

Vanaf 1512 komt er een uitdrukkelijke erkenning van Erasmus voor zijn Mechelse kennis. In een nieuwe uitgave van de vertaling van Lucianus' *Dialogen* bij Dirk Martens laat Erasmus de brief opnemen, die hij al vanuit Bologna aan van Busleyden in 1506 geschreven heeft; in 1515 wordt die uitgave door Martens nogmaals hernomen.[48] Ook de Leuvense academicus Maarten van Dorp spreekt in die periode zijn waardering uit voor van Busleyden. Van Dorp, die op 3 september 1508 zijn studenten de *Aulularia* van Plautus laat opvoeren, heeft zelf een proloog voor het stuk geschreven en draagt hem op aan van Busleyden.[49]

In dat jaar 1515 ook, wanneer Thomas More op zending is in Vlaanderen, regelt Erasmus wellicht, zoals hij dat voor Pieter Gillis heeft gedaan, een ontmoeting van de Engelse humanist met Hiëronymus van Busleyden in Mechelen. De twee ontmoeten elkaar voor het eerst, maar, even geestdriftig als More in dezelfde periode is over de ontmoeting met Gillis, gaat hij ook op in de vriendschap met van Busleyden. Hij bewondert zijn huis en zijn rijke bibliotheek en schrijft naderhand drie epigrammen over de ontmoeting.[50]

Om alles wat hier vooraf gaat, is het is duidelijk dat Erasmus van Busleyden laat opnemen in de humanistengroep rond de uitgave van *Utopia*. Op 17 oktober 1516 dringt hij er bij uitgever Pieter Gillis op

48 Zie ook al voor de 1ste uitgave van Lucianus' werk op 13 november 1506 door Joost Bade in Parijs *noot 33*. De brief (Bologna, 17 november 1506) is natuurlijk niet opgenomen in die 1ste uitgave. I. Guenther (*Jerôme de Busleyden*, in: *Contemporaries of Erasmus. A-E*, Toronto, 1985, p. 236) meent dat ook de uitgave van 1506 opgedragen is aan van Busleyden; in werkelijkheid heeft Erasmus alleen zijn Lucianus-uitgave als geschenk aan van Busleyden gestuurd 'Litteris his, ne nullo litterario munusculo comitatae venirent, Dialogos aliquot Luciani comites adddidi - Opdat deze brief niet zonder enig literair geschenk zou aankomen, heb ik er enkele *Dialogen* van Lucianus bijgevoegd' (P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 205). De 1ste (zeldzame) Lucianus-uitgave bij Martens verscheen op 14 augustus 1512 (R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 215, nr. 97).

49 De opdracht in *Martini Dorpij [...] Thomus Aululariæ Plautinæ adiectus - Toevoegsel van Maarten van Dorp aan de Aulularia van Plautus*; zie ook nog *noot 72*.

50 De ontmoeting van More en van Busleyden in de brief aan Erasmus (Londen, ca. 17 februari 1516) 'Deinde quod cum Buslidiano mihi intercessit amicitia - Vervolgens om de vriendschap die er is gekomen tussen mij en van Busleyden' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 388). De epigrammen van More in de uitgave van Johann Froben in Bazel (maart 1519 n.s.) *De nummis antiquis apud Buslidianum servatis - Over de oude munten bij van Busleyden bewaard* (p. 265); *Ad eundem - Aan dezelfde* (p. 266); *Ad Buslidianum de aedibus magnificis Mechliniae - Aan van Busleyden over zijn prachtig huis in Mechelen* (p. 267).

aan om van Busleyden het voorwoord in het boek te laten bezorgen.[51]

Pieter Gillis stuurt hiervoor veertien dagen later op 1 november 1516 een verzoek naar Mechelen. Hij maakt er zijn bestemmeling de voorlopige aarzeling van More voor een uitgave wel duidelijk, maar is zelf ten volle overtuigd van het belang van een publicatie, die hij door van Busleyden hoopt aanbevolen te zien.[52]

De gevraagde aanbeveling, een humanistisch lofdicht aan More gericht, en Gillis' verzoek, alles samen wel vijf pagina's lang, staan op de inleidende folio's van de *Utopia*-druk. Het voorwoord van de staatsman uit Mechelen is meteen de belangrijkste introductie in het boek.[53]

Hiëronymus van Busleyden zal niet hebben vermoed dat hij nauwelijks acht maanden later in Bordeaux op zending voor Karel V naar Spanje zou overlijden († 27 augustus 1527); hij heeft vóór zijn vertrek echter wel een testament gemaakt, waarbij hij fondsen voorziet voor de stichting van het humanistische 'Collegium Trilingue', - Erasmus' droom in Leuven, - waar klassiek Latijn, Grieks en Hebreeuws zullen worden onderwezen.[54]

3. b. De uitbreiding van de humanistenkring: Jean Desmarez / Johannes Paludanus, de humanist-academicus

Het netwerk van humanisten, die voor de uitgave in de weer zijn, wordt ook uitgebreid met de Leuvense professor **Jean Desmarez / Johannes**

51 Erasmus hierover (Brussel, 17 oktober 1516) aan Gillis: 'Tu fac praefationem mittas, sed ad alium quam ad me, ad Buslidium potius - Zorg jij voor het voorwoord, maar vraag het aan iemand anders dan aan mij, liever aan van Busleyden'. Zie ook al *noot 41*.

52 In zijn verzoek, dat als eerste inleidende tekst in de *Utopia* is opgenomen, schrijft Gillis o.m. 'At mihi visum est opus ... cum primis dignum quod exeat in manus hominum; idque tuo potissimum nomine commendatum orbi - Maar ik denk dat het werk het waard is om dringend in de handen van de mensen te komen en dat het bij voorkeur onder uw naam aan de wereld moet worden aanbevolen', - *Utopia*, [p. 5-7].

53 Van Busleyden stuurt (Mechelen, 9 november 1516) zijn tekst/voorwoord naar Erasmus 'Ecce tandem quam conficere iusseras tenes epistolam - Kijk, hier heb je eindelijk de tekst, die je me gevraagd had te schrijven' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 484). Van Busleyden besluit zijn voorwoord met 'Vale, doctissime et idem humanissime More, tuae Brittaniae ac nostri huius orbis decus. - Gegroet, zeer geleerde en even hoogedele More, de glans van Brittanië en van onze wereld' - *Utopia*, [p. 9-12]. Het voorwoord van van Busleyden sluit de inleidende teksten in de *Utopia*-uitgave af.

54 Bespreking van het testament en de uitvoering ervan o.m. in C. COPPENS - J. IJSEWIJN - J. ROEGIERS - G. TOURNOY, *Erasmiana Lovaniensia*, nr. 61. Over het 'Collegium' ook de studie van H. DE VOCHT, *History of the Foundation and the Rise of the* Collegium Trilingue Lovaniense *1517-1550*, Leuven, 1950-1955 en bijdragen van J. ROEGIERS - J. IJSEWIJN-JACOBS - E. DE MAESSCHALCK in *Charisterium H. De Vocht (Supplementa Humanistica Lovaniensia*, II, Leuven, 1979).

Paludanus (° Cassel, ca. 1475 - † Leuven ?, 1525).[55] Demarez is een uitmuntend latinist. Hij doceert al sinds 1490 *Rhetorica* in Leuven en krijgt daarbij in november 1510 ook de leerstoel *Poetica*.[56]

Jean Desmarez wordt als goede bekende van Erasmus ook bij de uitgave van *Utopia* betrokken. Erasmus vindt twee jaar lang, van 1502 tot 1504, wanneer hij Parijs ontvlucht is voor de pest, bij de academicus in Leuven logies.[57]

De grote humanist schrijft op aandringen van Desmarez zijn *Gratulatorius Panęgyricus - Lofdicht met gelukwensen* voor de terugkeer van hertog Filips de Schone uit Spanje naar de Nederlanden. Erasmus spreekt in januari 1504 in Brussel het *Lofdicht* uit voor de hertog. Desmarez zet Erasmus er ook toe aan om het werk aan de vorst aan te bieden en het zelfs te laten drukken bij Dirk Martens (in Antwerpen) in februari 1504 (n.s.).[58]

Reizen naar Parijs en Londen (einde 1504 tot juni 1506) houden Erasmus weg uit de Nederlanden en uit Leuven, maar Desmarez blijft zijn correspondent. Hij stuurt in 1506, vóór zijn vertrek naar Italië vanuit Parijs, als geschenk zijn pas gemaakte vertaling van *Luciani libellus de iis qui mercede conducti ... uiuunt - Boekje van Lucianus over hen die leven, door het geld geleid* naar de Leuvense academicus en hij spoort hem tevens aan om Grieks te leren.[59]

In de daaropvolgende jaren wordt de omgang tussen Desmarez en de humanist minder intens. Eerst wanneer Erasmus eind mei 1516 in de

55 Jean Desmarez ontleent zijn humanistennaam 'Paludanus' aan het Latijnse 'palus -udis, moeras'. Zijn sterfdatum 20 februari 1525 wordt mogelijk juister als 20 februari 1526 (n. s.) gelezen; zie o.m. C. GUNDERSON - P. BIETENHOLZ, *Jean Desmarez*, in: *Contemporaries of Erasmus. A-E*, p. 389.

56 Over de carrière van Desmarez ook H. DE VOCHT, *History of the Foundation*, p. 184-190.

57 Erasmus vermeldt het logies bv. in brieven (Leuven, 27 november 1503) aan Nicolaas Le Ruistre / Ruterius en aan William Herman 'Hospes meus Iohannes Paludanus - Mijn gastheer Jean Desmarez' (P. ALLEN, *Opus*, 1, nrs. 177 en 178).

58 Het *Lofdicht* werd volgens de colofon voorgedragen op Driekoningen 1504 in het paleis te Brussel (*in arci ducali Bruxellensi ... in die epiphanie*). De uitgave sluit met de brief van Erasmus aan 'Magistro Iohanni Paludano doctissimo atque humanissimo hospiti suo - Meester Jean Desmarez, zijn zeer geleerde en zijn hoogstaande gastheer' (P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 180). Ook Joost Bade in Parijs geeft de panegyriek ongewijzigd uit, wel zonder specificaties in de colofon en met in de hoofding van de brief de lezing 'Louaniensis Academiæ rhetori - rhetoricadocent aan de Leuvense universiteit' i.p.v. 'hospiti suo - zijn gastheer' uit de Martens-uitgave.

59 Erasmus schrijft (Parijs, juli 1506) aan Desmarez 'Vt intelligas ... Erasmum tui memoriam perpetuo secum circumferre ... mitto ... Luciani Dialogum - Opdat je zou inzien dat Erasmus voor altijd de herinnering aan jou met zich meedraagt stuur ik je de *Dialoog* van Lucianus' (P. ALLEN, *Opus*, 1, nr. 197). Bij de vertaling, die eerst op 13 november bij Bade in Parijs verschijnt, is ook More betrokken (zie *noot 33*). Erasmus' brief met de toezending van de vertaling (manuscript/drukproef ?) wordt hierboven door P. Allen al gedateerd in Parijs, juli 1506. Erasmus is vanaf 4 november in Firenze en van 16 november 1506 in Bologna (P. ALLEN, *Opus*, 1, nrs. 200 en 203).

Nederlanden is en naar Brussel komt op uitnodiging van grootkanselier Jean le Sauvage, ontmoet hij Desmarez opnieuw.[60] Deze laatste en ook Thomas More hebben zich immers moeite getroost om een geschil tussen de Leuvense theoloog Maarten van Dorp en Erasmus bij te leggen. Volgens Erasmus is Desmarez zelfs de 'communis amicus - de vriend van ons beiden (van Erasmus en van Dorp)'.[61]

Het kan dus geen verwondering wekken dat Erasmus ook aan Desmarez denkt om het boek door de academicus te laten inleiden.

Het moet Erasmus zijn, die in de herfst van 1516 door uitgever Pieter Gillis aan zijn vriend Desmarez een exemplaar van More's manuscript laat doorsturen, ongetwijfeld met de vraag om een recensie van het boek. Desmarez leest de tekst met bewondering.[62] Op 1 december 1516 - mogelijk is *Utopia* dan al in druk, - vraagt hij vanuit Leuven aan Gillis om zo vlug mogelijk een uitgave van het boek te bezorgen.[63] De lectuur van het boek heeft Desmarez, zo geeft hij toe, zelfs opnieuw tot het schrijven van verzen gebracht. Hij voegt een decastichon over het Utopia-eiland met zijn roemrijke inwoners aan zijn wens tot uitgave toe.[64]

60 De uitnodiging (Brussel, 8 juli 1516) van Jean le Sauvage over een mogelijke kanunnikenprebende voor Erasmus in Kortrijk 'bene feceris si ... huc te conferas - Je zou er goed aan doen als je naar hier (*sc.* Brussel) kwam' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 436).

61 Maarten van Dorp heeft in 1515 kritiek geleverd op de *Lof der* Zotheid van Erasmus en op diens voorwaarde om Grieks te kennen bij Bijbelstudies; daarover hun briefwisseling bij P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 304, 327 en 337; daarover ook de tussenkomst van More in H. DE VOCHT, *Texts and Studies about Louvain Humanists [...]. Erasmus. Vives. Dorpius. Clenardus. Goes. Moringus (Monvmenta Hvmanistica Lovaniensia)*, Leuven, 1934, p. 154; verder ook I. BEJCZY, *Maarten van Dorp*, in: J. BLOEMENDAL - C. HEESAKKERS, *Bio-bibliografie van Nederlandse humanisten*. Digitale uitgave DWC/Huygens Instituut KNWA, Den Haag, 2009. Over de onmin ook *noot 25*.

62 Volgens de brief (Leuven, 1 december 1516) van Jean Desmarez aan Gillis, gevolgd door zijn gedicht van tien versregels. De brief is opgenomen in de inleidende teksten van de *Utopia*, p. [7-9] '*Utopiam* Mori tui simulque epigrammata legi nec satis scio maiore ne cum voluptate an admiratione - Ik heb de *Utopia* van jouw (*sc.* Gillis) More en tegelijk zijn gedichtjes gelezen en ik weet niet of het meer met goesting dan met bewondering was'. Tot de epigrammen behoren mogelijk ook de epigrammen, die More over van Busleyden en zijn huis in Mechelen schreef (zie al *noot 50*).

63 Erasmus heeft op 18 november aan Gillis gemeld dat het boek bij de drukker is. Zie ook *noot 42*.

64 Aldus de bekentenis van Desmarez 'Meum animum excitauit Vtopia, vt iam olim a musis desuetus, denuo musas lacessiuerim - Ik, die al een tijd lang de muzen ontwend was, ben door *Utopia* ertoe aangezet om opnieuw met de muzen te beginnen' *Utopia*, [p. 7].

3. c. De uitbreiding van de humanistenkring: Gerard Geldenhouwer / Gerardus Noviomagus, de humanist-corrector bij drukker Dirk Martens

Gerard Geldenhouwer / Noviomagus (°Nijmegen, ca. 1482 - † Marburg, 1542) ontleent zijn humanistennaam aan zijn geboortestad 'Noviomagum - Nijmegen'. Geldenhouwer is een generatiegenoot van Pieter Gillis en is een boeiende persoonlijkheid binnen het humanistennetwerk rond de druk van *Utopia*.[65]

Na een eerste opleiding in Deventer treedt hij ca. 1500 in bij de kruisheren en studeert vermoedelijk theologie van 1502 tot 1510 in Leuven. Daarna verblijft hij in Zeelandse kloosters van de orde.

In 1514 is Geldenhouwer terug in Leuven.[66] Eerst in die periode begint de steile opgang van Geldenhouwer in een religieus-politieke carrière met humanistische inslag op hoger echelon. De chronologie van die opgang is evenwel niet eenduidig en moet worden afgelezen uit zijn publicaties.

In de lente van 1515 (n.s.) laat hij bij Dirk Martens in Leuven een *de Zelandia epistola - Brief over Zeeland* drukken, een opstel in briefvorm. Daarin verwijst hij al uitdrukkelijk naar zijn omgang met Filips van Bourgondië, de *Oceani praefectus* - de bastaardzoon van Filips de Goede, die bevelhebber is over de vloot in de Nederlanden. Filips heeft hem inlichtingen bezorgd over de ontdekking van een Herculesinscriptie in Westkapelle en over de etymologie van de naam 'Walcheren'.[67]

Zijn band met Filips van Bourgondië wordt naderhand nog hechter. In maart 1516, in het jaar van de uitgave van *Utopia* dus, schrijft Gerard zijn dedicatiebrief voor zijn *Pompa exequiarum Catholici Hispaniarum regis Ferdonandi - Lijkstoet van de Spaanse koning Ferdinand* vanuit de ambstwoning van vlootvoogd Filips in Brussel. Hij noemt er zich

65 De biografische gegevens over Geldenhouwer vooral uit A. RAMAEKERS, *De Kruisheren en de Leuvense Universiteit*, in: *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de Geschiedenis van de Kruisheren*, 40, (1972), 25-136, waarin een synthese van vroeger studiewerk over Geldenhouwer en aanvulling met nieuwe inzichten (vooral p. 71 tot 111). Verder ook G. TOURNOY, *Gerard Geldenhouwer*, in: *Contemporaries of Erasmus. F-M*, p. 82-84; M. VERWEIJ, *Gerard Geldenhouwer*, in: J. BLOEMENDAL - C. HEESAKKERS, *Bio-bibliografie van Nederlandse humanisten*. Digitale uitgave DWC/Huygens Instituut KNWA, Den Haag, 2009.

66 Bij Dirk Martens verschijnt in juli 1514 de *De constructione octo partium orationis libellus - Boekje over het opstel van de acht delen van een redevoering*, een bewerking door Erasmus van het werk van zijn tijdgenoot William Lilly / Gulielmus Lilius, de Londense grammaticus. Geldenhouwer zou de uitgever zijn (R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 217, nr. 121). De uitgave konden wij niet raadplegen.

67 Over dit druksel *Gerardi Nouiomagi de Zelandia epistola - Gerard Geldenhouwers Brief over Zeeland* ook hierna *noot 72*.

zelfs *sacerdos sacellus - kapelaan* aan het hof van Karel V.[68] Dirk Martens drukt het verslag van de stoet op 3 april 1516.

Wanneer Filips, leek zijnde, in mei 1517 in Utrecht tot bisschop wordt benoemd, trekt Geldenhouwer mee naar het bisschoppelijke verblijf om er bij zijn *unicus patronus et maecenas - zijn enige beschermheer en weldoener* hofhumanist te worden.[69]

In die jaren kent Geldenhouwer ongetwijfeld Daniël van Bouchoute, de baron van Boelare, die ook in dienst is van de Utrechtse bisschop(pen) en van het Bourgondische hof. De baron is ten onzent bekend als mogelijke bemiddelaar bij de aankoop van 'De aanbidding der Wijzen' van Jan Gossaert door de Geraardsbergse Sint-Adriaansabdij, ook al een vertrouweling van Filips.[70]

De humanistische schrijfsels van Gerard Geldenhouwer blijven zeker in deze periode eerder beperkt en concentreren zich rond 1515-1516.[71] De al genoemde *de Zelandia epistola* - slechts twee bladzijden lang - schrijft hij eerst, nadat professor Maarten van Dorp, ooit zijn medestudent in Leuven, hem een brief van ene Chrysostomus Neaopolitanus over Holland heeft voorgelezen.[72] Geldenhouwer draagt zijn werkje op aan Sebastiaan van Zierikzee / Sebastianus Ciriacinus in het klooster van de kruisheren te Leuven.[73]

68 Aldus in de dedicatie op datum van 23 maart 1516 van Geldenhouwers *Pompa* 'Bruxellae ex edibus Præfecti maris - vanuit de ambstwoning van vlootvoogd (Filips) in Brussel'.

69 Daarover Geldenhouwers vermelding in zijn brief (Wijk bij Duurstede, 25 mei 1517) aan Maarten van Dorp over het verloop van de aanstelling van Filips tot bisschop op 19 mei 1517 (J. PRINSEN, *Collectanea van Gerardus Geldenhauer Noviomagus. Historisch Genootschap Utrecht, Derde Serie*. 16, Amsterdam, 1901, p. 218-222). H. De Vocht (*History of the Foundation*, p. 189) meent dat de brief een opdracht is van het verslag aan Desmarez; in feite is de brief een vriendelijke uitnodiging om het verslag te lezen 'Haec sunt, mi Paludane, capita rei gestae, quam ut me vidisse gaudeo ita et te caeterosque legere cupio - Dit zijn de hoofdzaken van het gebeuren, mijn beste Desmarez, waarvan ik blij getuige ben geweest en waarvan ik verlang dat jij en de anderen ze lezen'.

70 Over de aankoop van het schilderij J. COPPENS, *Bestelde Daniël van Boechout baron van Boelare DE AANBIDDING DER WIJZEN van Jan Gossaert alias Mabuse voor de Sint-Adriaansabdij ?* in: *Gerardimontium*, 253, (2013), p. 3-21.

71 Gerard Geldenhouwer, wiens belangstelling aanvankelijk uitgaat naar historische en geografische thema's en, na zijn toetreden tot het Lutheranisme vanaf 1525, naar reformatorische items, schrijft na 1516 een tiental werken; een overzicht bij M. VERWEIJ, *Gerard Geldenhouwer.*

72 De *Gerardi Nouiomagi de Zelandia epistola*, op datum van 28 februari 1515 (n.s.), is door Dirk Martens uitgegeven samen met werk van Maarten van Dorp (*Dialogus [...]; Thomus Aulularіæ Plautinæ adiectus*) en van Chrysostomus Neapolitanus (*Epistola de situ Hollandia*). Uit het verschil in lettertype blijkt dat de Zeelandbrief aan het einde van de druk is toegevoegd, nadat het zetwerk van de werkjes van van Dorp en Neapolitanus gebeurd was.

73 A. RAMAEKERS (*De Kruisheren*, p. 78) wekt de indruk dat Geldenhouwer de brief in het klooster van de kruisheren in Leuven schrijft en dat hij voor Karel van Oostenrijk, de latere Karel V, geschreven is. De brief is echter aan Sebastinus Ciriacinus gericht, voor wie Geldenhouwer besluit: 'Valebis Louanii in Collegio Cruciferorum - Blijf het goedstellen in het kruisherencollege in Leuven'.

Belangrijk om vast te stellen is wel dat de jonge Geldenhouwer al in 1506/1507 betrokken is bij de uitgave van de *Satyrae - Satiren* van Pieter Berch (van den Berg) / Petrus Montanus, de humanist die dit literaire genre in de Nederlanden bracht. Hij schrijft een lofdichtje voor Montanus op de titelblazijde van diens werk.[74]

Door Montanus' voorbeeld geïnspireerd schrijft Geldenhouwer zelf vóór 1513 (n.s.) zijn *Satyrae octo ad veræ Religionis cultores - Acht satiren voor wie gelooft in de ware religie*. Het werk behandelt geen humanistenthema in strikte zin. Hij hekelt er scherp de wantoestanden in de kerk en laat er een verre echo horen van zijn latere overgang naar het Lutheranisme. Eerst in juni 1515, nadat ze al door Maarten van Dorp goedgekeurd waren in 1513 (n.s.), geeft hij de *Satiren* uit bij Dirk Martens en beëindigt hij zijn publicatie met een lofdicht op zijn vlootvoogd Filips van Bourgondië.[75]

Nog in de zomer van 1515 heeft Geldenhouwer ongetwijfeld contacten met Erasmus, met Pieter Gillis en met Dirk Martens. In juni van dat jaar laat Erasmus bij Dirk Martens zijn *Similium Liber - Het Gelijkenissenboek* drukken; hij draagt het werk op aan Gillis. De colofon vermeldt uitdrukkelijk dat Geldenhouwer de drukproeven ervan corrigeert.[76] Op enige (beperkte) omgang met Erasmus in 1514/1515 wijst verder ook een epigram van vier disticha, dat Geldenhouwer tot lof van Erasmus in diens uitgave van de *Opuscula aliquot - Enkele werkjes*, laat verschijnen.[77]

74 Het gedichtje in uitgave bij J. PRINSEN, *Petrus Montanus*, in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde. Vierde Reeks. Derde deel*, Den Haag, 1903, p. 136; over Montanus ook I. BEJCZY, *Petrus Montanus* in: *Biografisch Woordenboek Gelderland*. 1, Hilversum, 1998, p. 69-70.

75 'Satyræ igitur tuæ mihi quidem omni ex parte perplacent - Jouw *Satiren* bevallen mij volledig' schrijft van Dorp in zijn inleidende brief van 24 januari 1513. De *Satiren* sluiten aan bij de druk van twee werken van Corneel de Schrijver (*Cornelij Graphei Alustensis Carmen pastorale* en *Eiusdem Exprobatio in Diocletianum*). Over de acht *Satiren*, zonder verwijzing naar mogelijke invloed van Montanus, ook A. RAMAEKERS, *De Kruisheren*, p. 80 e.v. K. HEIREMAN (*Catalogus van Martensdrukken*, nr. M 111). R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN (*Thierry Martens*, p. 218 nr. 133) vermelden alleen de werken van de Schrijver en niet de *Satiren* van Geldenhouwer.

76 Bij de colofon 'Geradus Noviomagus emendabat. Finis. Louanii, ex Aedibus Alustanis, Mense Iunii, Anno. MDXV. - Gerard Geldenhouwer was corrector. Einde. Leuven, uit het Huis van Aalst, in de maand juni van het jaar 1515'.

77 Het epigram *Epigramma in laudem d. Erasmi Roterodami Theologi eloquentissimi - Epigram tot lof van de heer Erasmus van Rotterdam, de welbespraakte theoloog* staat op de titelbladzijde. Het werk is door Dirk Martens gedrukt in september 1515, één jaar na de dedicatiebrief van Erasmus aan de Leuvense professor Jan de Neve, op datum van 1 augustus 1514. Maarten van Dorp heeft volgens zijn brief aan Erasmus (Leuven, ca. september 1514) het werk gecorrigeerd (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 304). A. VAN ISEGHEM meent dat de druk van 1515 al een tweede uitgave is (*Biographie de Thierry Martens d'Alost [...]. Suivie de la bibliographie de ses éditions*, Aalst, 1852, p. 254-255, nr. 90). Op 12 december 1514 verschijnt het werk met de lofopdracht van Geldenhouwer ook al wel bij Martinus Werden in Keulen.

Het *Utopia*-jaar 1516 is wel een belangrijk humanistenjaar voor Geldenhouwer. Al in januari werkt hij mee aan de *editio princeps* van de *De inventione dialectica*, het logica-tractaat van Rudolf Agricola. De editie is een belangrijk voorbeeld van Geldenhouwers kunnen. De prachtuitgave bij Dirk Martens, met zijn groot drukkersmerk op de titelbladzijde, verschijnt op 12 januari 1516 (n.s.). Ook hier, zoals bij het opstel over Zeeland, werken Maarten van Dorp en Gerard Geldenhouwer samen: de kruisheer maakt op vraag van o.m. van Dorp en ook van Jean Desmarez de collatie van het handschrift voor het eerste werk van Agricola; voor het tweede en derde boek gebeurt de collatie door van Dorp zelf. Geldenhouwer onderschrijft zijn werk met een distichon voor de lezer.[78]

Op 14 maart 1516 wordt er in Brussel een plechtige lijkstoet gehouden voor Ferdinand van Castilië, de grootvader langs moederszijde van Karel V. Geldenhouwer, die zoals hiervoor al aangegeven, een kapelaanfunctie heeft aan het hof in Brussel, maakt er een 'journalistiek' verslag van zes bladzijden over en laat het tien dagen later bij Dirk Martens drukken.[79]

Het correctiewerk in het atelier van Dirk Martens en de erkenning, die hij in Leuven meekrijgt uit het humanistenmilieu o.m. van Desmarez, Erasmus en van Dorp bij de uitgave van Erasmus' *Similium Li-*

78 Op de titelbladzijde van de *Rodolphi Agricole Phrisij Dialectica* ook een aanhef van van Dorp voor de lezers-studenten ('Dopius Sudiosis - van Dorp aan de studenten'). Geldenhouwer schrijft in zijn *Vita Agricolæ* (in: J. FICHARDUS, *Virorum qui [...] illustres atque memorabiles fuerunt*, Frankfurt, 1536, f. 83-87) dat hij de collatie maakt op vraag van de Leuvense professoren 'Primus liber ipsius Agricolæ manu scriptus, in marginibus multa addita habebat, [...] quæ coniecturis ac diuinatione assequi opportebat. Quare ego precibus doctissimorum uirorum Martini Dorpij, Iohannis Neuij, Iohannis Paludani, Hadriani Barlandi [...] eum laborem subij - Het eerste boek in handschrift van Agricola zelf bevatte veel bijgevoegde notities, die men door verbeteringen en gissingen moest begrijpen. Daarom ondernam ik dit werk op vraag van de zeer geleerde heren Maarten van Dorp, Jan de Neve, Jean Desmarez en Adriaan van Baarland. Geldenhouwer krijgt het manuscript via Alardus van Amsterdam, die het ontdekt in Deventer, en die sinds 1514 als corrector in Martens' atelier werkt. (A. KOLKER, *Alardus Aemstelredamus en Cornelius Crocus. Twee Amsterdamse priester-humanisten. [...]. Proefschrift KU. Nijmegen*, Nijmegen, 1963, p. 21-26.
Het distichon 'Gerardus Nouiomagus Lectori - Gerard Geldenhouwer aan de Lezer' zou Geldenhouwer al in 1514 hebben samengesteld 'Anno Domini Millesimo, Quingentesimo decimo quarto, additis duobus ad lectorem uersiculis - na in het jaar des Heren 1514 er twee versjes voor de lezer te hebben bijgevoegd'.
Een bespreking van de uitgave bij A. VAN DER LAAN - F. AKKERMAN, *Rudolph Agricola. Letters*, p. 47-48 en ook bij D. VERBEKE, *Maarten van Dorp (1485-1525) and the Teaching of Logic at the University of Leuven*, in: *Humanistica Lovaniensia*, 62, (2013), p. 238-241.

79 Ferdinand van Aragon sterft op 23 januari 1516; de begrafenisstoet in Brussel vindt plaats op 14 maart; Geldenhouwer sluit zijn verslag af op 23 maart; de druk van Martens verschijnt op 3 april 1516. Er bestaat in de vakliteratuur verwarring over de jaardatum 1516 (door verschil bij de jaardata volgens de nieuwjaarsstijl en de paasstijl); zo dateert K. Heireman de stoet op 14 maart 1515 en ook in het jaar1516 (*Catalogus van Martensdrukken*, nrs. A 124 en A 125, p. 109-110).

ber (1515) en van Agricola's *De inventatione dialectica* (1516) hebben Geldenhouwer ongetwijfeld ook in de humanistengroep rond de uitgave van *Utopia* gebracht.

Geldenhouwers bijdrage aan de editie is eerder druktechnisch. Op 12 november 1516 laat hij coördinator Erasmus weten dat hij alles in het werk zal stellen om het boek van More mooi te laten verschijnen, zodat het aangenaam is voor de lezer en het geen bron van ergernis wordt.[80] Zelf schrijft hij (mag hij) een drempelgedichtje van drie disticha (schrijven) voor het werk.[81]

De ergernis over religieuze mistoestanden, die Geldenhouwer al in zijn *Satiren* van 1513/1515 heeft laten doorklinken, doet hem na de dood van zijn mecenas Filips van Bourgondië († 1524) de Nederlanden in 1525 verlaten voor een avontuurlijke levensloop in het reformatorische Duitsland. Zijn dooltocht via Straatsburg en Worms brengt hem terug naar Antwerpen, waar hij opgevangen wordt door zijn humanistenvriend Corneel de Schrijver / Cornelius Grapheus, Scribonius, vooraleer hij eind 1527 definitief naar Duitsland vertrekt en er later professor kan worden in Marburg.[82]

De herinnering aan zijn humanistentijd in de Nederlanden blijft ook nog in Duitsland nawerken. In 1539 draagt Geldenhouwer zijn *Enchiridion principis ac magistratus christiani - Handboek voor de christenvorst en magistraat* op aan hertog Willem van Kleef (Gelderland). Hij beweert dat zijn scriptie gebaseerd is op onderzoek eertijds van zijn vrienden Pieter Gillis en Corneel de Schrijver.[83]

80 Volgens zijn brief (Leuven, 12 november 1516) 'Adhibebo omnem diligentiam vt Vtopia ornate in publicum prodeat ; vt prosit lectori, non offendat (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 487).

81 Het gedicht hierna in *Bijlage 1*.

82 Over de reformatorische Geldenhouwer in Duitsland o.m. P. ALLEN, *Opus*, 2, p. 379; A. RAMAEKERS, *De Kruisheren*, p. 100 e.v.; H. DE VOCHT, *Literae virorvm ervditorvm ad Francisvm Craneveldivm 1522-1528*, Leuven, 1928, p. 484-486.

83 'Amici quondam mei Petrus Gillis et Cornelius Scribonius, viri eruditissimi, praeceptiones quasdam ex veteres libros collegerunt - Eertijds hebben mijn vrienden Pieter Gillis en Corneel de Schrijver, zeer onderlegde mannen, sommige voorschriften uit de boeken der oude schrijvers verzameld'. De uitgave van het werkje bij I. BEJCZY, *Gerard Geldenhouwer of Nijmegen* Epistola de officio christiani principis *(1538)* Enchiridion principis ac magistratus christiani *(1539)*, in: *Humanistica Lovaniensia*, 40, (1991), p. 169 e.v.

3. d. De uitbreiding van de humanistenkring: Corneel de Schrijver / Cornelius Grapheus, Scribonius, de humanist-neofiet

Corneel de Schrijver / Cornelius Grapheus, Scribonius (° Aalst, ca. 1482 - † Antwerpen, 1558) is, zoals Dirk Martens, in Aalst geboren. Hij noemt zich in zijn publicaties gemeenlijk 'Cornelius Grapheus Alustensis - Corneel de Schrijver uit Aalst'.[84] Hij is een leeftijdsgenoot van Pieter Gillis en Gerard Geldenhouwer.[85] Schaarse biografische notities over hem zijn te vinden op zijn grafschrift in de Antwerpse O.-L.-Vrouwkathedraal, waaruit blijkt dat hij omstreeks 1482 geboren is, in 1515 huwt met Adriana Philips en in 1558 overlijdt.[86]

Naar eigen zeggen is de Schrijver een kunstminnende autodidact, die ten koste van enige opoffering, o.m. tijdens een verblijf in Italië, Latijn en Grieks leert.[87] Met die interesse en opleiding vestigt hij zich in Antwerpen, mogelijk in het spoor van zijn stadsgenoot Dirk Martens.[88] Vanaf 1515 verschijnt hij er in humanistische kringen. Hij publiceert in dat jaar drie boekjes religieuze bucolische poëzie, telkens bij Martens in Leuven. In februari 1515 (n.s.) laat hij er zijn *Androtheogonia - De Menswording* drukken.[89] In diezelfde periode verschijnen er van hem opnieuw bij Martens *Carmina ad Diuam Virginem Deiparam - Gedichten voor de heilige Maagd en Moeder Gods*.[90] Nog op 13 juni 1515

84 De 'humanistennamen' van Corneel de Schrijver zijn Grapheus, in een Griekse versie afgeleid van 'γράφειν - schrijven', en Scribonius, in een Latijnse versie afgeleid van 'scribere - schrijven'. De naam 'Grapheus' is de meest gebruikelijke. De verwijzing naar zijn afkomst uit Aalst bv. in zijn herderslied *Cornelij Graphei Alustensis Carmen pastorale*, een druk van Dirk Martens op 13 juni 1515.

85 Biografische gegevens over Corneel de Schrijver bij M. NAUWELAERTS, *Cornelius Grapheus*, in: *Contemporaries of Erasmus. 2. F-M*, p. 123.

86 Het grafschrift is opgenomen in Het Utrechts Historisch Archief, de *Inscriptiones van Buchel*, p. 280. F. PRIMS (*Geschiedenis van Antwerpen*. VII.1, p. 208) geeft aan dat de Schrijver al sterft in 1548 en vervangen wordt door zijn zoon Alexander.

87 Daarvoor het getuigenis van de Schrijver, die 'de poësy, de musijk, de teiken- of schilderkunst van self' heeft geleerd en 'eenige smaek van 't Latijn en van't Grieks' kreeg, in zijn smeekschrift (Brussel, 18 november 1522) aan Jan Carondelet, aartsbisschop van Palermo en kanselier in Mechelen, na zijn arrestatie voor zijn Lutherse sympathieën (P. FREDERICQ, *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae, Vierde Deel*, Gent, 1900, p. 146). Ook Gerard Geldenhouwer, op de dool nadat hij is uitgekomen voor zijn Lutherse sympathieën, verwijst naar het verblijf van de Schrijver in Rome; de Schrijver kent volgens hem onderduikadressen in Antwerpen, omdat ' criptas nouit, Romæ diu versatus in Martyrum speluncis et criptis - hij die lang in Rome in de grotten en spelonken van de martelaren verbleef, kent schuiloorden'; aldus in Geldenhouwers brief aan Frans Craneveld op 30 juni 1527 (H. DE VOCHT, *Literae virorvm ervditorvm*, nr. 240).

88 Dirk Martens drukt in Antwerpen van 1493 tot 1497 en van 1502 tot 1512 (K. HEIREMAN, *Catalogus van Martensdrukken*, p. 267 en 269.).

89 Het werk (12 blz.) verschijnt samen met Erasmus' *Lucubratiunculæ aliquot - Enkele werkjes* op 6 februari 1515 (n.s.) (R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 217 nr. 117).

90 De druk is bij benadering in 1514 gedateerd op basis van het gebruikte Griekse lettertype in het boek (A. VAN ISEGHEM, *Biographie de Thierry Martens*, p. 247, nr. 82).

CORNEEL DE SCHRIJVER
VAN ANTWERPEN

Het grote Antwerpen, Corneel, verheerlijkt jouw naam,
En geeft hem door aan de ontelbare gasten die het heeft.
Het bezingt jou als trouwe burger en eerlijke dienaar,
Die goed kan schrijven en zijn ambt vervullen.

Gravure van Corneel de Schrijver (1572), door Philips Galle (Haarlem, 1537 - Antwerpen, 1612).

drukt Martens een derde boek, waarmee de Schrijver zijn bekendenkring uitbouwt. Zijn *Carmen pastorale quo HIESV CHRISTI pastoris Optimi Maximi describitur Natiuitas - Herderszang waarin de geboorte van Opperpriester Jezus Christus wordt beschreven*, durft hij opdragen aan raadsheer Hiëronymus van Busleyden en de *Exprobratio in Diocletianum Cæsarem pro diuo Pancratio - Het verwijt tegen keizer Diocletianus voor de heilige Pancratius* draagt hij op aan Pieter Gillis, zijn stadsgenoot in Antwerpen. Gerard Geldenhouwer kan ook zijn acht *Satiren* in diezelfde uitgave publiceren.[91]

Tot in het najaar van 1516, wanneer *Utopia* zal gedrukt worden, is de kennissenkring van de neofiet-humanist Corneel de Schrijver nog beperkt. Het is aannemelijk dat hij bij het uitgeven van *Utopia* betrokken wordt door zijn stadsgenoot Pieter Gillis. De Schrijvers bijdrage aan de *editio princeps* is bescheiden. Hij kan (mag) er, zoals Geldenhouwer, een drempelgedicht van drie dysticha voor de lezer in publiceren.[92]

Wanneer Corneel de Schrijver eerst in 1520 aangesteld wordt tot één van de vier stadssecretarissen in Antwerpen, is in die aanstelling ook nog een spoor van de humanistische netwerkvorming met Pieter Gillis terug te vinden. De Schrijver vervangt secretaris Frans Colibrant. Secretaris Colibrant heeft in april 1517 samen met Erasmus en Pieter Gillis de uitgave van drie medische, astronomische en filosofische opstellen van de Antwerpse stadsgeneesheer Hendrik van den Eynde / Henricus Afinius voorgesteld. Van den Eynde heeft al vier maand voordien in december 1516 zijn filosofisch essay aan burgemeester Arnold van Lier (Lyere) opgedragen.[93] In zijn reformatorische onachtzaamheid verliest Corneel de Schrijver echter al in 1522 zijn ambt, dat hij slechts

91 Over de *Satiren* van Geldenhouwer ook al *noot 75*. De *Satiren* zijn er gepubliceerd met de goedkeurende brief (Leuven, 24 januari 1513 n.s.) ervoor van Maarten van Dorp.

92 Het gedicht hierna in *Bijlage 2*.

93 De uitgave onder de titel *Questiones tres elegantissime ... nuper disputatae - Drie vraagstukken onlangs succesvol voorgebracht* zijn door van den Eynde openbaar aan de Leuvense Alma Mater verdedigd. Peter Gillis schrijft een lofdicht voor hem en voor diens geboortestad Lier; Frans Colibrant looft de filosoof-medicus en Erasmus schrijft een aansporende brief voor de dokter over het belang van de kennis van het Grieks voor de geneeskunde. Het boek van wel 128 bladzijden wordt door Willem Vorsterman in Antwerpen gedrukt. Ook Erasmus is terzijde betrokken bij die kennissenkring; hij publiceert in de lente van 1519 (n.s.) bij Dirk Martens een *Declamatio [...] in laudem artis medicae - Een voordracht over de geneeskunde*, die hij uit zijn bibliotheek heeft opgediept en die hij nu aan van den Eynde opdraagt. Over Hendrik van den Eynde ook M. NAUWELAERTS, *Henricus Afinius*, in: *Contemporaries of Erasmus. 1. A-E*, p. 12. Ridder Arnold van Lier is o.m. burgemeester van 1516 tot 1518 (F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*. VII. 1, p. 190 e.v.).

in 1540 terug verwerft.[94]

Wellicht is er met de publicatie van de gedichtjes, die Gerard Geldenhouwer en Corneel de Schrijver in de uitgave van *Utopia* (mogen) publiceren, een blijvende vriendschap tussen de twee humanisten gegroeid, die ook na 1516 is blijven nawerken. Bovendien moet ook het reformatorisch gedachtegoed, dat de Schrijver in 1522 in de gevangenis heeft gebracht en dat hij nadien heeft afgezworen, hen verder hebben samengebracht. Vanuit zijn kerker in Brussel schrijft hij in november 1522 zijn *Querimonia*, een klaaglied over zijn ellendige toestand in 180 hexameters, aan Geldenhouwer, zijn *amico suo primario - zijn uitzonderlijke vriend*.[95] Zelfs Erasmus is in die momenten nog begaan met het lot van de Schrijver. Hij laat op 17 april 1523, enigszins opgelucht, aan Petrus Rabirius, de secretaris van paus Adrianus VI, vanuit Bazel weten dat *Cornelius restitutus est - Corneel is vrijgelaten*.[96]

4. Dirk Martens / Theodoricus Martinus: de humanist-drukker

Drukker **Dirk Martens / Theodoricus Martinus**, die zich gewoonlijk ook, zoals Corneel de Schrijver, *Alustensis, Alostensis - van Aalst* noemt, heeft zich vanaf 1502 na een kort verblijf in Leuven voor de

94 De ambtstermijnen van Corneel de Schrijver bij F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*. VII.1, p. 208. Hij verliest zijn ambt na uitgave van werken van Jan Pupper van Goch, een reformatorische voorloper, en wordt in februari 1522 tot augustus 1523 in Brussel gevangen gezet. Over van Goch en de Schrijver bv. ook F. PRIMS, *Antwerpiensia 1938. (Twaalfde Reeks). Losse bijdragen tot de Antwerpsche geschiedenis. 26. Grapheus en Goch*, Antwerpen, 1939, p. 165-171.
De vakliteratuur verwijst graag naar dit ambt van stadssecretaris van Corneel de Schrijver, dat een positieve inbreng zou hebben gehad in zijn erkenning als humanist (o.m. K. RAMAEKERS, *De Kruisheren*, p. 103; M. NAUWELAERTS, *Cornelius Grapheus*, p. 123; H. DE VOCHT, *Literae virorvm ervuditorvm*, p. 439. Zo vermeldt A. PREVOST (L'Utopie *de Thomas More*, Parijs, 1978, p. 221) voor de Schrijver bij de uitgave van *Utopia* in 1516 'Corneille Schrijver d'Alost (c. 1482-1558), l'un des secretaires de la ville d'Anvers'. De invloed van dit ambt is bij de *Utopia*-uitgave niet aan de orde en ook later niet te overschatten. Te bedenken is immers dat de Schrijver eerst in 1520 stadssecretaris wordt, na ontslag in 1522 tot 1523 gevangen wordt gezet en slechts in 1540 opnieuw zijn ambt kan opnemen.

95 In de opdracht heet bv. Geldenhouwer ook nog 'secretaris (*a secretis*) van Filips van Bourgondië, de bisschop van Utrecht. De uitgave van de *Querimonia* bij P. FREDERICQ, *Corpus documentorum*, p. 151-156. Een proeve van vertaling van de klacht is ons toegestuurd door G. Biebaut, lid van de Latijnse Kring, Cultureel Centrum De Werf, Aalst.

96 De brief van Erasmus bij P. ALLEN, *Opus*, 5, Toronto, 1924, nr. 1358. Ook Nicolaas van Broeckhoven / Nicolaus Buscodensis, de gewezen rector van de Antwerpse Latijnse stadsschool en medestander van de Schrijver, laat aan Erasmus (Antwerpen, 5 november 1523) weten dat 'Scribonius restitutus est - de Schrijver is vrijgelaten' (P. ALLEN, *Opus*, 5, nr. 1394).

tweede maal in Antwerpen gevestigd.[97] Daar ontmoet hij Erasmus al in 1501/1502.[98]

Op 1 april 1503 heeft Martens een *Libellus elegans [...] de precellentia potestatis imperatorię - Een toonaangevend boek over de uitzonderlijke status van de keizerlijke macht* van Jacob Anthoniszoon gedrukt. Erasmus heeft al weet van het manuscript van de *Libellus* sinds juli 1501.[99] In de uitgave schrijft hij een gedicht voor de overleden bisschop († 7 oktober 1502) en een inleidende brief voor Anthoniszoon. De uitgave van de *Lucubratiunculae aliquot - Enkele werkjes*, de eerste druk van een eigen Erasmuswerk bij Martens, komt er op 15 februari 1504 (n.s.).

Dirk Martens keert in 1512 terug naar Leuven en is er vijftien jaar lang de enige drukker in de universiteitsstad. Tot de druk van *Utopia* in 1516 verschijnen er in zijn atelier minstens twintig werken van Erasmus alleen al.[100]

In humanistenmiddens is Dirk Martens gemeenzaam de aangename vriend-drukker. Martens is *Theodoricus noster - Onze Dirk*, zoals o.m. Joost Bade en Gerard Geldenhouwer hem noemen.[101] De band tussen Martens en Erasmus is trouwens uitgesproken vriendschappelijk. Maarten van Dorp deelt een mislukte ontmoeting tussen beiden mee, wanneer Martens in augustus 1514 de humanist in Antwerpen / Leuven

97 In de familienaam komt ook de naamvariante 'Mertens' bv. voor in de colofon van de *Elegans libellus - Een smaakvol boekje* van Jacob Anthonisz., door Martens gedrukt op 1 april 1503 in Antwerpen 'in officina optimi chalcographi Theoderici cognomine mertens - in de drukkerij van de uitstekende drukker Dirk met de naam Mertens'. De Latijnse eigennaam van de drukker in zijn groot drukkersmerk op de eindbladzijde van *Utopia* staat in de genitiefnaamval *THEODRICUS MARTINI*, - *Utopia* [p. 108].

98 Hierover ook R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 37-40.

99 Anthoniszoon is vicaris-generaal van de Kamerijkse bisschop Hendrik van Bergen. Erasmus heeft het over het werk in brieven (Tournehem, 12 juli 1501; Leuven, 13 februari 1503 n.s.) aan Anthonisz. (P. ALLEN, 1, nrs. 153 en 173). Anthonisz. heeft de *peroratio* van het boek al op 31 oktober 1500 in Brussel afgesloten. R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN (*Thierry Martens*, p. 210, nr. 68) dateren 'Anno domini millesimo quingentesimo secundo Calendis Aprilibus' als 31 maart 1503 (n.s.) i.p.v. 1 april 1503 (n.s.).

100 De lijst van publicaties bij R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 215-221.

101 Aldus Joost Bade in zijn brief (Parijs, 6 juli 1516) aan Erasmus en Gerard Geldenhouwer in zijn brief (Leuven, 12 november) eveneens aan Erasmus (P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 434 en 487).

vruchteloos probeert te zien.[102] In maart 1517 (n.s.) getuigt Erasmus tegenover Guillaume Budé dat er in Leuven maar deze éne drukker is, die bovendien behoorlijk werkt.[103]

Wanneer Thomas More zijn *Utopia* in september doorstuurt naar de Nederlanden, heeft hij zelf geen uitgever op het oog. More, die ter zake geen initiatief neemt, schuift geen Engelse drukker naar voor. Aan een uitgave in Engeland denkt hij blijkbaar niet, alhoewel zijn schoonbroer William Rastell († 1536) sinds 1512 in Londen drukt.[104] Mogelijk is hij behoedzaam voor een Engelse uitgave van zijn boek, waarin toch het proces wordt gemaakt van sociaal-economische wantoestanden in het Engeland van zijn tijd.[105]

Ook Pieter Gillis is wel meer met het Martensatelier vertrouwd dan met een Duitse (Matthias Schürer, Straatsburg; Johann Froben, Bazel) of een Franse drukkerij (Joost Bade, Parijs). Verder drukt Martens van augustus tot oktober 1516 al vier boeken van Erasmus, die sinds juni 1516 in Brussel of in Antwerpen verblijft.[106]

Zo ligt het voor de hand dat Gillis en Erasmus bij Martens komen om *Utopia* te laten drukken. Vanaf oktober krijgt de opdracht voor de editie concrete vorm.[107]

De 70-jarige Dirk Martens heeft de opdracht voor het drukken graag en blij aanvaard, laat Gerard Geldenhouwer op 12 november aan Erasmus weten. In dezelfde brief weet Geldenhouwer ook te melden dat

102 Daarvoor de brief (Leuven, september 1514) van van Dorp aan Erasmus 'Theodoricus Alustensis chalcographus ... cupiuit plurimum videre te ... et ea de causa Antwerpiam profectus, vt resciuit te non illic sed Louanii esse, ilico recurrit ac totam ambulans noctem venit postridie Louanium sesquihora ferme postquam abiuisses. ... Haud scio an omnium hominum viuat homo tui amantior - Drukker Dirk van Aalst verlangde je zeer graag te zien; toen hij, nadat hij daarom naar Antwerpen vertrokken was, vernam dat je daar niet was, maar in Leuven, keerde hij dadelijk terug, stapte de hele nacht door en kwam 's anderendaags in Leuven, ongeveer een half uur na jouw vertrek. Ik weet niet of er onder alle mensen iemand is die liever met je omgaat'. Van Dorp herhaalt de kwalificatie 'Haud scio ...homo tui amantior' nogmaals één jaar later in zijn brief (Leuven, 27 augustus 1515) aan Erasmus (P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 304 en 347).

103 Aldus Erasmus in zijn brief (Antwerpen, 15 februari 1517) aan Budé 'sed vnicum hunc habemus τυπογράφον καὶ τοῦτον γε ἄξιον ἡμῶν (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 531).

104 De Engelse drukker-uitgevers, onder wie enkelen trouwens afkomstig uit Frankrijk en de Nederlanden, drukken weinig humanistisch werk. Daarvoor o.m. E. DEVEREUX, *A Bibliography of John Rastell*, Londen, 1999, p. 38 e.v.; P. BLAYNEY, *The Stationers' Company and the Printers of London 1501-1557. Volume I*, Cambridge, p. 121 e.v. Dirk Martens drukt in 1499, 1507 en 1508 o.m. werken voor de Engelse markt (*Tentoonstelling Dirk Martens*, A 188, A 189, A 223 - K. Heireman).

105 Ook bv. Thomas Linacre / Linacrus, de arts van Hendrik VIII, geeft in september 1517 zijn vertaling van *Galeni de sanitate tuenda - Galenus, Over de waakzaamheid voor de gezondheid* uit bij de Parijse drukker Guillaume le Rouge / Rubeus'.

106 Daarvoor de lijst bij R. ADAM - A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens*, p. 219-221.

107 Hiervoor al *noten 40 - 41*.

Jean Desmarez aan Erasmus een tekening van het eiland *Utopia* zal tonen, waarover Erasmus nog kritische notities kan meegeven.[108] Pieter Gillis heeft dan al zijn verzoek om een voorwoord aan Hiëronymus van Busleyden klaar (1 november).[109]

Utopia is in Martens' atelier op 18 november, schrijft Erasmus vanuit Brussel aan Pieter Gillis.[110]. Ongeveer één maand later al, op 15 december, verwacht More vol ongeduld een exemplaar.[111] Wellicht nog eind december 1516 is het boek gedrukt, want vóór 4 januari 1517 heeft William Blount in Doornik al een exemplaar toegestuurd gekregen van Erasmus.[112]

Martens heeft het boek in kwartoformaat met uitsluitend zwarte inkt gedrukt. Het is een sober drukwerk zonder versierde titelpagina, zonder doorlopende titel, zonder folio- of paginanummering en zonder lijst van mogelijke zetfouten. De illustraties zijn beperkt tot een prent van het eiland Utopia en een afdruk van Martens' groot drukkersmerk.

Druktechnisch wijzen er enkele vaststellingen op enige overhaasting.[113] De opbouwformule telt dertien katernen; de eerste katern heeft zes folio's (1 VI), de tweede tot en met de twaalfde katern tellen vier folio's (11 IV); de laatste katern heeft opnieuw zes folio's (1 VI). Vanaf

108 '*Utopiae* imprimendae provinciam The<o>doricus noster lubens ac gaudens suscepit - Onze Dirk (*sc.* Martens) heeft graag en blij de opdracht om *Utopia* te drukken op zich genomen'; zie ook al *noot 2*. De prent bij Desmarez is getekend door een 'quodam egregio pictore - door een bekwame schilder' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 487). Over de mogelijke identificatie van de ontwerper ervan H. SCHULTE HERBRÜGGEN, Utopiae insulae figura: *The Title Woodcut in Thomas More's* Utopia. *1516*, in : G. TOURNOY - D. SACRE, Ut granum sinapis. *Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Jozef IJsewijn. Supplementa Humanistica Lovaniensia*, XII, Leuven, 1997, p. 215-230.

109 'Clarissimo D(omino). Hieronymo Buslidio præposito Ariensi, Catholici regis Caroli a consiliis Petrus Aegidius Antuerpiensis S(alutem) D(icit) - Pieter Gillis van Antwerpen groet de zeer uitmuntende heer Hiëronymus van Busleyden, proost van Aire, raadsman van koning Karel'; aanhef van Gillis' openingsbrief in de *editio princeps*, - *Utopia*, [p. 5]. Over het voorwoord ook *noten 51-53*.

110 'Vtopia est in manibus typographi - Utopia is in handen van de drukker' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 491).

111 'Vtopiam nostram, ex tuis litteris concepta spe quam auide deuoro, indies nunc expecto haud alio animo quam mater peregre redeuntem filium - Nadat ik door je brieven hoop kreeg, die mij bijzonder blij maakt, verwacht ik nu van dag tot dag onze *Utopia*, helemaal zoals een moeder de terugkeer van haar zoon uit den vreemde' schrijft More (Londen, 15 december 1516) (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 502).

112 Daarover een brief van William Blount, heer van Mountjoy en Engelse diplomaat in Doornik, aan Erasmus (Doornik, 4 januari 1517) 'Litteras tuas simul et librum de *Utopia* insula a te missum accepi gratissimo certe animo - Ik heb je brief zeker heel dankbaar ontvangen samen met het door jou opgestuurde boek over het eiland *Utopia*' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 508).
Ook kanselier Cuthbert Tunstall heeft een exemplaar in zijn bibliotheek; het boek, nu in Yale University Library, heeft als eigendomsmerk 'Sum Tunstalli - Ik behoor toe aan Tunstall' (E. SURTZ - J. HEXTER, *The Complete Works of St. Thomas More*. 4, Londen, 1965, p. clxxxiv).

113 De technische gegevens van de druk naar de exemplaren in de Gleesen Library, University of San Francisco (digitalcollections.usfca.ed u) en in de universiteit van Tartu Ülikool - Estland (dspace.ut.ee/handle/10062/37314).

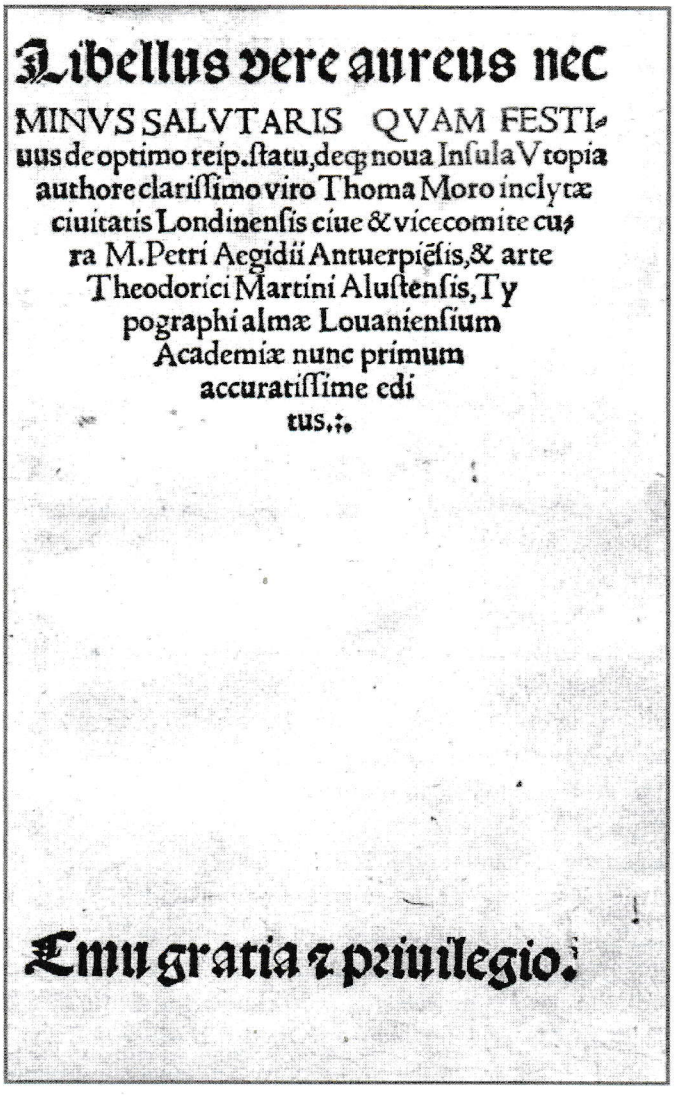

Libellus vere aureus nec
MINVS SALVTARIS QVAM FESTI-
uus de optimo reip. ſtatu, deq; noua Inſula Vtopia
authore clariſſimo viro Thoma Moro inclytæ
ciuitatis Londinenſis ciue & vicecomite cu-
ra M. Petri Aegidii Antuerpiẽſis, & arte
Theodorici Martini Aluſtenſis, Ty
pographi almæ Louanienſium
Academiæ nunc primum
accuratiſſime edi
tus.

Cmu gratia z priuilegio.

(De vertaling van deze titelfolio p. 221.)

Titelfolio uit de *editio princeps* (Gleesen Library, University of San Francisco).
Dit exemplaar van de *editio princeps*, met onderaan op de folio nog de zetfout ***Cmu*** in plaats van het correcte ***Cum*** in andere exemplaren, toont aan dat Dirk Martens deze folio minstens tweemaal heeft gedrukt.

de tweede tot en met de twaalfde katern zet de drukker bij elke katern in de rechterbenedenhoek van de recto-zijde van de eerste en tweede folio een custode (van *ai*, *aii* tot *li*, *lii*); de dertiende en laatste katern (met de zes folio's) heeft op de eerste, tweede en derde folio de custoden *mi*, *mii* en *miii*.

Vooral de lay-out van de eerste katern, met zijn zes folio's, is haastig gebeurd. In die katern zijn de eerste en tweede folio onbedrukt gebleven en ontbreken er custoden. De derde folio en de vierde folio, het midden van de katern, zijn bedrukt met de titel (f. 3r), met de prent van het eiland (f. 3v), met het Utopisch alfabet (f. 4r) en met een zesregelig gedicht over het eiland (f. 4v).

Op de vijfde en de zesde folio van de katern zijn de dedicatiebrieven voor het boek rommelig uitgezet. Zo begint de brief van Pieter Gillis aan Hiëronymus van Busleyden (1 november 1516) bovenaan op de vijfde folio (recto); hij eindigt op het midden van de zesde folio (recto). Op de onderste helft van dat blad, in het midden van de bladspiegel dus, begint nog de epistel van Desmarez, de jongste tekst in het boek (1 december 1516). Die brief loopt door tot op de verso-zijde van de zesde folio. Het aansluitend *Utopia*-gedicht van Desmarez van vijf disticha (10 regels) staat met de titel en 3 regels nog onderaan op die zesde folio (f. 6v) en loopt dan met de laatste zeven regels nog door op de eerste folio (recto) van de tweede katern.

Dit brengt mee dat ook in de tweede katern de lay-out enigermate onverzorgd blijft. Na de zeven eindregels van Desmarez' gedicht en de korte gedichtjes van Gerard Geldenhouwer en Corneel de Schrijver, volgt op die eerste folio van deze katern nog de aanhef van de toch belangrijke opdracht door van Busleyden aan Thomas More, geschreven vóór 9 november 1516 (f. 1r). Die lange brief eindigt dan onderaan de tweede folio (verso) in de katern; op de kleine ruimte die daar dan nog overblijft, heeft de drukker toch nog de *PREFATIO*-titel van *Utopia* gezet (f. 2v); de tekst van dat voorwoord kan eerst op de derde folio beginnen (f. 3r) en loopt dan door tot de laatste folio van de katern (f. 4v).

Samenvattend vertoont Martens' uitgave dus in de eerste twee katernen 'plak- en zoekwerk'. Eerst vanaf derde katern met de aanhef van *SERMO RAPHAELIS HYTHLODEI - HET VERHAAL VAN RAPHAËL*

HYTHLODAEUS wordt de editie een samenhangend geheel.[114]

Ondanks de vermelding in de titel dat het boek *nunc primum accuratissime editus - nu voor de eerste maal zeer zorgvuldig (is) uitgegeven*, zijn er toch een aantal zetfouten in de druk niet gecorrigeerd. Het merendeel ervan betreft niet grammaticale lezingen, maar wel orthografische details.[115] De titel van de tweede *Utopia*-druk, in 1517 te Parijs, geeft aan dat het werk (van Martens) nu *iterum, sed multo correctius quam prius ... æditum - opnieuw, maar veel correcter dan vroeger is uitgegeven*.[116]

Uit brieven van Erasmus blijkt hoe hij mee voor de 'marketing' van de *Utopia* zorgt in de eerste maanden na het verschijnen van de uitgave. Begin februari heeft raadsheer Antoon Clava in Gent bij zijn vriend-boekhandelaar om een exemplaar gevraagd; hij verwacht het elk uur. Erasmus voorspelt hem een boeiende lectuur.[117] Ook aan zijn vriend-humanist Guillaume Budé in Parijs en aan medicus-fysicus Guillaume Cop bij het Franse hof geeft hij de raad om *Utopia* te lezen.[118] In februari verdenkt Luigi Marliano, de fysicus en raadsheer van Karel V, Erasmus ervan de auteur van het eerste boek in *Utopia* te zijn. Erasmus wijst het auteurschap onmiddellijk van de hand in een brief aan Marliano. Hij meldt dit voorval ook aan Thomas More en hij laat hem meteen weten

114 A. PRÉVOST verwijst naar een exemplaar van *Utopia*, zonder enige vermelding van de custoden *ai* en *aii*, in het British Museum in Londen (L'Utopie *de Thomas More*, p. 222, *noot 5*). Hij meent dat een drukproef van dit samenhangend deel van het boek (de katernen 3 tot 11) ter beoordeling al aan Tunstall werd bezorgd. Wellicht is de tekst die Tunstall ziet, niet deze drukproef. Tunstall leest een exemplaar van het boek mogelijk al midden november 1516; Martens begint te drukken na 18 november. Een en ander zou dus betekenen dat Martens het manuscript van More (toch 54 folio's in kwarto) vrij vlug moet zetten. Over het exemplaar bij Tunstall ook al *noot 38*.

115 Een aantal ervan wordt aangegeven door E. SURTZ - J. HEXTER, *The Complete Works of St. Thomas More*. 4, p. clxxxv en in de Utopia-uitgave van G. LOGAN - R. ADAMS - C. MILLER, *Thomas More* Utopia, Cambridge, 2003. De foutenlast in de *editio princeps* is zeker niet te overdrijven, zoals in het oordeel ('Ze wemelt van fouten') van A. KAN, *Thomas More*. Utopia, Rotterdam, 1970, p. 14.

116 Over de uitgave in Parijs onmiddellijk hierna ook *noot 126*.

117 Brief van Clava aan Erasmus (Gent, 6 februari 1517) 'Desyderamus festiuissimum illum Thomae Mori libellum de noua insula Utopia, quem expectamus in horas - Wij kijken uit naar het zeer aangename boekje van Thomas More over het eiland Utopia, dat wij van uur tot uur verwachten' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 524); verder ook de brief van Erasmus aan Clava (Antwerpen, ca. 14 februari 1517) 'Mori Vtopiam vbi legeris, putabis te repente in alium orbem translatum esse - Wanneer je *Utopia* van More zal lezen, zal je menen dat je plots in een andere wereld bent gekomen' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 530).

118 Aan Guillaume Budé (Antwerpen, 21 februari 1517) 'Vtopiam Thomae Mori si nondum videre contigit, fac cures emendam, neque pigeat per ocium legere - Als je nog niet de gelegenheid had om *Utopia* te zien, zorg ervoor dat je het in handen krijgt en dat jouw tijd om het te lezen je niet spijt' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 534); aan Cop geeft hij de raad (Antwerpen, 24 februari 1517) 'Vtopiam Mori si nondum legisti, fac requiras - Als je *Utopia* van More nog niet gelezen hebt, zorg ervoor dat je het krijgt' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 537).

dat er in Antwerpen een schepen is, die het boek uit het hoofd kent.[119]

Natuurlijk krijgt More ook exemplaren in handen. Hij schrijft een (niet bewaarde) dankbrief aan Hiëronymus van Busleyden en vraagt in zijn brief van 13 januari 1517 aan coördinator Erasmus om ook Jean Desmarez en Pieter Gillis te bedanken voor hun bijdrage aan de uitgave.[120]

Dit alles neemt echter niet weg dat More in januari 1517 ook zijn ontgoocheling over de uitgave laat merken. Zijn teleurstelling betreft blijkbaar toch eerder de onafgewerkte versie, die Pieter Gillis heeft laten uitgeven, dan de druktechnische kwaliteit van het boek. Aan aartsbisschop William Warham in Canterbury beveelt hij wel de lectuur van zijn boek aan, maar hij voegt eraan toe dat zijn Antwerpse vriend (Pieter Gillis) het buiten zijn weten onafgewerkt heeft laten drukken.[121] More maakt aan de Italiaanse koopman Antonio Bonvisi in Londen, die zich lovend heeft uitgelaten over het nieuwe boek, ook zijn ontgoocheling bekend; hij betreurt ronduit de uitgave.[122]

In februari 1517, ongeveer twee maand na het verschijnen van *Utopia*, is er al overleg geweest tussen More en Erasmus over een nieuwe uitgave. Op 1 en op 8 maart 1517 vraagt Erasmus vanuit Antwerpen om hem het exemplaar, dat hij ter verbetering naar Londen heeft gestuurd,

119 Antwerpen, 1 en 8 maart 1517 'Est Antuuerpiae senator cui vsqueadeo (Vtopia) placet vt eam memoriter teneat - Er is in Antwerpen een schepen, aan wie *Utopia* zo bevalt, dat hij het boek uit het hoofd kent' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 543 en 545).

120 More schrijft vanuit Londen 'Egi per epistolam Buslidio nostro gratias. Paludano tute ages nomine meo non minores quam Aegidio; nam quae illi scripserunt, tibi deberi voluerunt - Ik heb onze van Busleyden bedankt per brief. Bedank jij in mijn naam Desmarez en niet minder ook Gillis; want zij menen aan jou verplicht te zijn, wat zij hebben geschreven' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 513).

121 'Libellum ... quem quum Antvverpiensis quidam amicus meus elapsum potius quam elaboratum, amori indulgens suo, editione dignum putavit atque insciente me curavit excudendum - Een boekje dat, alhoewel het mij eerder uit handen was geglipt dan mooi afgewerkt, mijn Antwerpse vriend (*sc.* Pieter Gillis), toegevend aan zijn sympathie voor mij, goed genoeg vond voor een uitgave en zonder mijn medeweten liet drukken; aldus More in zijn brief (Londen, januari 1517) aan aartsbisschop William Warham van Canterbury (E. ROGERS, *The Correspondence of Sir Thomas More* nr. 31).
Ook aan een onbekende hoveling van Hendrik VIII maakt hij de opmerking (Londen, januari1517) over dat haastige initiatief van Gilles 'si eam (*Vtopiam*) ante meus Petrus, me, vt scis, insciente, multasset primum virginitatis florem - als mijn vriend Pieter (Gillis) dat *Utopia*-boek niet tevoren, zoals je weet zonder mijn medeweten, had beroofd van zijn eerste bloem der maagdelijkheid' (E. ROGERS, *The Correspondence*, nr. 32).

122 More meent dat Bonvisi's oordeel is ingegeven door zijn vriendschap voor hem 'Quod tibi video contigisse, maxime quum *Utopia* nostra tam impense placuerit, quem ego librum plane dignum censeo qui in sua semper insula delitesceret - Ik zie dat zoiets met jou gebeurd is, vooral omdat je nadrukkelijk veel genoegen hebt beleefd aan onze *Utopia*, een boek, waarvan ik volstrekt meen dat het op zijn eiland had moeten verborgen blijven' (E. ROGERS, *The Correspondence*, nr. 34).

opnieuw te bezorgen; hij zal het dan volgens More's keuze doorsturen naar (een drukker) in Bazel of in Parijs.[123]

Het ziet ernaar uit dat, ca. twee maand na het uitbrengen van de *editio princeps*, het plannen van een nieuwe uitgave van *Utopia*, in 1517 zowel in Parijs als in Bazel gelijktijdig is verlopen. Erasmus heeft vóór 30 mei het boek, samen met de epigrammen van More, door zijn eigen knecht naar Bazel (bij drukker Johann Froben) laten brengen.[124] Thomas Lupset, de jonge Londense humanist die in Parijs studeert en er ook correctiewerk verricht, bezorgt echter vóór 31 juli 1517 ook een exemplaar aan Guillaume Budé. Lupset laat al op 15 september aan Erasmus weten dat hij voor een nieuwe uitgave van *Utopia* zal zorgen.[125] Wellicht nog in het najaar van 1517 verschijnt er inderdaad een tweede druk bij de Parijse drukker Gilles de Gourmont.[126] In maart 1518 echter laat Erasmus aan More weten dat hij eindelijk de editie van Parijs, maar wel vol fouten, gezien heeft; er is bij zijn drukker Froben in Bazel nu ook een nieuwe druk ter perse, waarvan hij geëist heeft dat er evenveel zorg aan besteed wordt als aan zijn eigen werk.[127]

In Bazel bij drukker Johann Froben verschijnt er in maart een derde editie van *Utopia*, samen met de *Epigrammata* van More. De inleidende brief aan Froben in zijn prestigieuze drukkerij heeft Erasmus al

123 Volgens de brief (Antwerpen, 1 maart 1516) 'Nvper fasciculum epistolarum ad te misi vna cum exemplo *Vtopiae* - Ik heb jou onlangs een bundel brieven gestuurd samen met een exemplaar van *Utopia* [...] Vtopiam tuam recognitam huc quamprimum mittito, et nos exemplar aut Basileam mittemus aut, si mauis, Lutetiam - Stuur je gecorrigeerde *Utopia* zo spoedig mogelijk terug naar hier en wij zullen het exemplaar doorsturen naar Bazel of, als je dat verkiest, naar Parijs'; in de brief (Antwerpen, 8 maart 1516) 'Mitte Vtopiam vbi primum licebit - Stuur *Utopia* zo vlug het kan' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nrs. 543 en 545).

124 Brief (Antwerpen, 30 mei 1517) van Erasmus aan More 'Epigrammata tua et Vtopia misi Basileam - Ik heb jouw epigrammen en *Utopia* naar Bazel laten brengen' (P. ALLEN, *Opus*, 2, nr. 584); Beatus Rhenanus, die bij Froben werkt, meldt op 8 juli aan Erasmus dat de werken in Bazel zijn; Erasmus meldt op zijn beurt op 10 juli aan More dat de werken doorgestuurd zijn (P. ALLEN, *Opus*, 3, Oxford, 1913, nrs. 594 en 597).

125 Lupset schrijft vanuit Parijs 'Iam curo vt iterum Mori Vtopia aedatur - Ik zorg ervoor dat *Utopia* van More opnieuw wordt uitgegeven' (P. ALLEN, *Opus*, 3, nr. 664).

126 De uitgave in octavo, zonder aanduiding van plaats en datum, is afgesloten met het drukkersmerk van de Gourmont. Dirk Martens zelf heeft op 7 augustus 1516 een extra-oplage van de *Institutio principis christiani - Leerstellingen van een christelijke prins* gedrukt voor de Gourmont, die een boekenwinkel in Leuven heeft (*Tentoonstelling Dirk Martens*, nrs. A 124 en 267 - K. Heireman). Over deze druk ook E. SURTZ - J. HEXTER, *The Complete Works of St. Thomas More*. 4, p. clxxxv e.v.; A. PREVOST, L'Utopie *de Thomas More*, p. 217 e.v.; H. SCHULTE HERBRÜGGEN, Utopiae insulae figura: *The Title Woodcut in Thomas More's* Utopia. *1516*, p. 215-217.

127 De brief (Leuven, 5 maart 1516) 'Vidi tandem Vtopiam Parisiis excusam, sed mendose. Ea iam Basileae sub prelo est; nam denuciarem inimicitias, ni diligentiores essent in eo negotio quam in meis - Ik heb jouw *Utopia*, gedrukt in Parijs maar met fouten, gezien. Die in Bazel is al ter perse, want ik zou kwaad geweest zijn, als ze bij die druk niet nauwgezetter zouden zijn dan bij mijn werken' (P. ALLEN, *Opus*, 3, nr. 785).

op datum van 25 augustus 1517 in Leuven geschreven. Nog vóór het einde van het jaar in november 1518 verschijnt er bij Froben nog een licht verbeterde uitgave van het boek in twee jaar tijd. Het is de vierde uitgave binnen twee jaar.[128]

Bijna vier jaar na de eerste druk klinkt er nog een verre echo na van de realisaties binnen de humanistengroep in 1516. Thomas More herinnert in de lente van 1520 met enige fierheid aan wat er door de vrienden van toen over hem geschreven is.[129]

5. Epiloog

De eerste uitgave van Thomas More's *Utopia* is een project van zeven humanisten, die elkaar in een netwerkvorming hebben ontmoet. Pieter Gillis, Desiderius Erasmus, Hiëronymus van Busleyden, Jean Desmarez, Gerard Geldenhouwer, Corneel de Schrijver en drukker Dirk Martens vinden elkaar in de vierhoek Antwerpen, Mechelen, Brussel en Leuven. Allen zijn ze afkomstig uit de Bourgondische Nederlanden (van Busleyden wel uit Luxemburg). Qua leeftijd sluit de jongerengroep met Gillis (30 jaar), de Schrijver (35 jaar) en Geldenhouwer (35 jaar) aan bij Erasmus (ca. 50 jaar), van Busleyden (ca. 45 jaar) en Desmarez (ca. 40 jaar), die op middelbare leeftijd zijn, en bij Martens (ca. 70 jaar), de oudste van de groep.

Ze hebben allen een hogere opleiding genoten, tot zelfs in Italië. Vóór 1516 vestigen ze zich, - behalve de rondtrekkende Europeeër Erasmus, - in de renaissancecentra Antwerpen (Gillis en de Schrijver) en Leuven (Martens, Desmarez en ook Geldenhouwer) en in de politieke centra van Mechelen (van Busleyden) en Brussel (ook Geldenhouwer).

Pieter Gillis is de uitgever van *Utopia*. De coördinator van de hele onderneming is echter Erasmus, die zijn bekendheid binnen het humanistische milieu ten volle laat spelen. Thomas More publiceert zijn werk niet in Engeland, mogelijk omdat hij kritische recensies erover

128 De brief (Leuven, 25 augustus 1517) 'Quando ea est tuæ officinæ auctoritas ut liber uel hoc nomine placeat eruditis, si cognitum sit e Frobenianis ædibus prodisse - Jouw drukkerij heeft toch dit prestige, dat het boek met die naam wel zal bevallen aan de humanisten, als het bekend wordt dat het uit het huis van Froben komt' (P. ALLEN, *Opus*, 3, nr. 635).
De uitgaven van Johann Froben ook besproken bij E. SURTZ - J. HEXTER, *The Complete Works of St. Thomas More*. 4, p. clxxxvii e.v.; A. PREVOST, L'Utopie *de Thomas More*, p. 226 e.v.

129 More in zijn verdediging (Greenwich, maart-april 1520) tegen de *Antimorus* van Germain de Brie / Germanus Brixius aan Erasmus 'quasi nihil honorifice de me scripsissent (vt omittam te ac Petrum Aegidum ...), Busilidius, ..., Paludanus, Nouiomagus, ... Grapheus ac Budaeus - alsof van Busleyden, Desmarez, Geldenhouwer, de Schrijver en Budé (om jou en Pieter Gillis ter zijde te laten) over mij niets eervol geschreven hebben' (P. ALLEN, *Opus*, 4, Oxford, 1922, nr. 1087).

verwacht. In vriendschap met Gillis en Erasmus stuurt hij zijn manuscript voor uitgave naar de Nederlanden.

De relaties van Erasmus met van Busleyden en Desmarez brengen mee dat de topambtenaar en de academicus van Leuven bereid zijn dedicatiebrieven voor het boek te schrijven. Zelf houdt hij zich hierbij echter weifelend op de achtergrond, mogelijk ook al omwille van de toch kritische toon van het werk. Het aanzoek om de editie te drukken bij Martens in 1516 is opnieuw een Erasmusinitiatief te noemen.

Behalve Pieter Gillis, zijn de jongeren Gerard Geldenhouwer en Corneel de Schrijver niet onmiddellijk bij de groep aangesloten door tussenkomst van Erasmus. Beiden zijn humanisten in wording. Geldenhouwer bouwt volop zijn politieke loopbaan uit in dienst van vlootvoogd Filips van Bourgondië en combineert die in 1516 nog met corrigeerwerk in Martens' atelier. De loopbaan van Corneel de Schrijver moet in 1516 nog een aanvang nemen en alleen de bekendheid met zijn stadsgenoot Gillis kan hem bij het netwerk hebben gebracht. De bijdragen van Geldenhouwer en de Schrijver aan de druk zijn trouwens beperkt tot twee gedichtjes van elk drie dysticha, die echter wel ook in de volgende uitgaven van *Utopia* (1517 en 1518) worden opgenomen.

Een opvallende afwezige in de humanistenkring is de Leuvense professor Maarten van Dorp. De academicus is nochtans met leden van de kring, behalve met de Schrijver, herhaaldelijk in contact al sinds 1508. Zijn theologische kritiek op Erasmus en de onmin die erop volgt, dan nog precies in de jaren 1515-1516, hebben hem ongetwijfeld buiten spel gezet.

Bij het verschijnen van het boek eind december 1516 is Thomas More er niet onverdeeld gelukkig ermee. Het wordt dan inderdaad duidelijk dat de *editio princeps* overhaast is gedrukt en *me insciente- zonder dat ik er weet van had*, - zo beweert de auteur in een vergoelijkende en toch deels onjuiste reactie tegenover zijn correspondenten, die ze in handen krijgen. Zowel in Parijs bij Gilles de Gourmont eind 1517, op initiatief van de Londense student Thomas Lupset, als in Bazel, op initiatief van Erasmus, bij Johann Froben in maart en november 1518 verschijnen er nieuwe edities. Voor de Bazelse uitgaven van het boek, dat dan toch al ruim bekend is, schrijft Erasmus nu wel een inleidend opstel.

Marcel Cock
Pijlekaart 103
9500 Schendelbeke

Bijlagen

1. Drempelgedicht van Gerard Geldenhouwer

Gerard Geldenhouwer schrijft voor de *editio princeps* het volgende drempelgedicht van drie dysticha, - *Utopia*, [p. 9]

GERARDUS NOVIOMAGUS DE VTOPIA.

Dulcia lector amas ? Sunt hic dulcissima quaeque.
Vtile si quæris, nil legis vtilius.
Siue vtrunque voles, utroque hæc insula abundat.
Quo linguam ornes, quo doceas animum.[130]
Hic fontes aperit, recti prauique disertus
Morus, Londini gloria prima sui.

GERARD GELDENHOUWER OVER *UTOPIA*

Wil je, lezer, aangename dingen ? Hier is al dat aangenaams.
Als je iets nuttigs zoekt, niets nuttigers lees je.
Als je elk van beiden wilt, dit eiland is vol van beide dingen,
Waarmee je je taal versiert en waarmee je je geest onderricht.
More, de hoogste glorie van zijn stad Londen,
Opent hier duidelijk de bronnen van goed en kwaad.

2. Drempelgedicht van Corneel de Schijver

Zoals Gerard Geldenhouwer schrijft ook Corneel de Schrijver voor de *editio princeps* een drempelgedicht van drie dysticha, - *Utopia*, [p. 9].

CORNELIUS GRAPHEUS AD LECTOREM

Vis noua monstra, nouo dudum nunc orbe reperto ?
Viuendi varia vis ratione modos ?
Vis qui virtutum fontes ? vis vnde malorum
Principia ? & quantum rebus inane latet ?
Hæc lege, quæ vario Morus dedit ille colore.
Morus Londinæ nobilitatis honos.

CORNEEL DE SCHRIJVER AAN DE LEZER

Wil je wondere dingen, nu kortelings een nieuwe wereld is ontdekt ?
Wil je manieren van leven op verschillende wijze ?
Wil je bronnen van deugd ? Wil je de oorzaak
Van onze kwalen en hoeveel ijdelheid er in alles verborgen ligt ?
Lees hier wat de befaamde More in veel facetten heeft beschreven,
More, de eer van de Londense hooggestemden.

130 De pentameter *Quo lin/guam ornes/* heeft in de tweede versvoet een lettergreep te weinig; in de uitgave van 1517 in Parijs gecorrigeerd tot *Quo lin/guam exornes/*. De uitgaven van Bazel in 1518 lezen opnieuw *Quo lin/guam ornes/*.

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis'.

Voor de aankoop en de kostprijs van losse nummers, oude jaargangen, kaarten en andere publicaties van de vereniging, zie onze website http://www.hetlandvanaalst.be of neem contact op met Marc Uyttersprot: uyttersprot.marc@telenet.be

Alle betalingen dienen vooraf te gebeuren op onze rekening BE33 3930 3032 7646 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst.

De Riemaecker
PRINTING

offsetdruk
prepress
ontwerp
gelegenheidsdrukwerk
afwerking
digitale druk

Nukerkeplein 9 I 9681 Nukerke I T 055 21 14 04 I info@deriemaecker.be I www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LXVIII - 2016 - Nummer 3 - juli - augustus - september

G.VANDE WINKEL
W. VERNAEVE
Bibliografie van de geschiedenis van het Land van Aalst 2015 157-220

M. COCK
De humanistengroep rond de *editio princeps* van Thomas More's *Utopia* (1516) 221-256

Afgiftekantoor: Gent X
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare